

GORIŠKA KNJIŽNICA
Študijski oddelek
Nova Gorica

17772

Jesenko

ZEMLJEPISNA ZAČETNICA

z a

g i m n a z i j e i n r e a l k e.

Izdal in založil

JANEZ JESENKO.

V GORICI 1865.
Natisnil Paternolli.

MEMORANDUM

5

MEMORANDUM FOR THE RECORD

Label in volume
JAMES ZERNIKO.

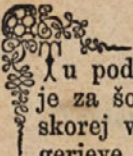
17772

D 44.573/1969

Novi Gorici 1969
Nacionalni Arhivski

Predgovor.

 Lu podajam Slovincem novo zemljepisno knjižico. Namenjena je za šole ino tudi za domačo rabo. Da šolam vstreže, sem ji skorej vse §§. po Bellingerju vverstil. Po tvarini se vé da bellingerjeve nisem zgolj posnemal, ker že kratka skušnja pri šolah me je učila, da bi le poslovenjen Bellinger naši mladini nikakor ne zadostil. Poznam tudi več družih nemških knjig, vem tudi, kako so sposobni možje o njih sodili, vender nobena ni vsem vstregla. Zato sem se zlasti v prirodnem zemljepisu ravnal raje po novih pravilih slavnega zemljepisca prof. Simonya, nekdanjega učitelja mojega na dunajskem vseučilišči, v državnem pa po vodilih učenega rojaka našega, g. prof. Kluna, pri katerem sem posebno statistično teorijo z velikim veseljem poslušal.

Kar sem jaz semtertje le ob kratkem mogel opomniti, da bi knjigi obširnost in cena preveč ne narasla, to menim da bo vsak učitelj vedil sam pristaviti. Da bi pa ta knjižica tudi priprostim ljudem služila, sem naše cesarstvo obširneje obravnal. Za domačo rabo se bodo pač zelo pogrešali slovenski zemljekazi; pa upajmo, da bo milejša prihodnost tudi tu pomogla!

Pisava se nadejam da bo, kakor težko je bilo tako obširno terminologijo določiti, v obče domačemu narodu vgodna ino lahko umevna. Od te strani me je neprenehoma podperal g. prof. Šolar, kteremu tu preserčno hvalo izrečem.

V Gorici na sv. Petra in Pavla dan 1865.

Pisatelj.

v podajani slovenem nove naučajo knjižico. Namenjena
 je za šole in tudi za domačo rabo. Da šolan vateče, sam ji
 skraj vs 22. po Bellingerju vvesti. Po tretini se vè da bellin-
 gerjeve nisme svoj posnema, ker se kratka skrajna pri šolah
 me je učila, da bi se poslovenca Bellinger naji mladimi nikakor
 ne zadržali. Pomam tudi vè družiti neakih knjig, vem tudi ka-
 ko se sposobi mošte o njih soditi, vendar noben ni vsem vateg-
 la. Nato sem se skraj v prirobnom naučajo ravni raje po
 novih pravilih stavoga naučajo prof. Šimonova, nekdanjega
 učitelja mojega na dunajskem vsehščeli, v detstvu pa po vodi-
 lni učnega rojake našega, g. prof. Klana, pri katerem sem pospno
 statično štotoje x velikim veseljem postala.

Kar sem jaz semerje je ob kratkem mogel opomniti, da
 bi knjigi občnost in čemu prevedo ne narasla, to menim da bo vask
 učitelj vedil sam pristaviti. Da bi pa ta knjižica tudi pripočin
 ljudem služila, sem naše kasarivo občirneje opravala. Na domačo
 rabo se bodo prav zelo pogrešali slovenski naučajo; pa upajmo,
 da bo našega prihodnost tudi in pomagati!

Prava se našim da bo, kakor težko je bilo tako občirno
 terminološko delotili, v obse domačemu narodu vobna ino lahko
 unarata. Od te strani me je neprenehoma popobral g. prof. Šolan.
 Katerim in prosarino hvalo izročem.

V Gornji na sv. Petru in Pavlu dan 1805.

Prisatelj.

ODDELEK I.

Nektere začetne vednosti iz svetopisa ali kozmografije.

Poglavje I.

Nebna tela sploh.

§. 1. Neštevilna svitla tela, ki v neizmernem prostoru plavajo, so zvezde ali svetovi (*Weltkörper*). Iz vseh skup je zloženo o svetje (*das Weltall*); posamezna pa delimo v

1. nepremičnice ali stalnice (*Fixsterne*), ki zmeraj enako vsaksebi stoje ali se vsaj vidno ne premikajo; pravijo jim tudi solnca, ker z lastno svetlobo svetijo;

2. premičnice ali planete (*Wandelsterne*), ki se same okoli sebe in okoli nepremičnic verte in od tih tudi svetlobo dobivajo. Te zopet ločimo v

a. glavne premičnice (*Hauptplaneten*), ki se naravnost okoli nepremičnič pomikajo, in v

b. sopermičnice (*Nebenplaneten*), ki narprej okoli glavnih premičnic in s temi vred okoli nepremičnic tekajo; ker glavne planete spremljajo, jim pravimo tudi spremnice, — mesci (*Trabanten, Monde*).

3. repaticice ali komete (*Kometen*), ki se z lepo bliščečim jedrom in posebno z večim ali manjšim svitlim repom odlikujejo. Ker se navadnim očem le redkokrat prikažejo in ker so njih lastnosti še zelo neznane, zato ljudje zagledavši je na nebu marsikaj bledejo.

Naše sonce je nepremičnica, naša zemlja glavna premičnica, naš mesec ali luna pa spremnica. Sploh pa vidimo na nebu z golimi očmi okoli 5000 nepremičnic, ki se po večji ali manjši svetlobi v 6 verst delijo. Z velikimi daljnogledi se pa vidi brezštevilna množica nepremičnic, ki je nekteri ravno tako v 12, drugi pa v 18 ali 20 redov ločijo.

Gotovo je tudi premičnic in spremnic brez števila, pa do sedaj so po zvezdarnah le tiste zasledovali in opazovali, ki okoli solnca tekajo.

Silo veliko je tudi repatic, pravih pohajavek v našem osolju. Po velikih najnatih potih solnce obhajaje se mu približujejo in zopet od njega oddaljšujejo, bolj kot kakakoli premičnica. Že slavnj zvezdoznanec Keppler pravi, da je v osvetji več komet kot rib v vodi. Kakim 200 so, že pot natanko izpasli in tek preračunili.

§. 2. Da se med brezštevilnimi nepremičnicami vsaj najnavad-
niše in znatnejše ložje na nebu poiščejo, se ločijo v več kupov. Vsak
kup primerno vsaksebi stoječih nepremičnic se zove sozvezdje
(*Sternbild*).

Med vsemi sozvezdji so ta-le nar bolj znana:

1. oven, 2. junec, 3. dvojčiči, 4. rak, 5. lev, 6. devica, 7. tehtnica,
8. ščipec ali škorpion, 9. strelec, 10. divji kozel, 11. vodnar in
12. ribe.

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo;

libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Tem dvanajsterim sozvezdjem vkup pravimo zverski krog ali
zodiak (*Thierkreis*), ker se nam zdi, da solnce ravno po tem krogu
hodi, ki ga ona na nebu zaznamujejo. Znana sta tudi veliki in
mali voz ali burovž.

Že imena kažejo, da so ta sozvezdja po podobnosti s pozemeljskimi rečmi
tako imeovali: mornarji, lovci, ponočni popotniki i. d. so po potrebi nepre-
mičnice opazovali in jim kupoma priimke dajali. Že starodavniki so poznali
48 sozvezdij, katerih imena spominjajo na tedanjo vero ali na slavne (zgo-
dovinske) osebe. Poznejši zvezdoznanci so pa še veliko drugih zaznamovali,
ker so obe polovici neba natančneje preiskali. Sedaj jih štejejo že dosti
čez sto, katerih se mnogo na zvezdokazih vidi (*Sternkarte*). Veliki
voz je posebno lep; kolesa so mu 4 svitile zvezde, oje pa tri. Blizo srede
ojesa mu stoji konjiček, zvezda pete verste, na kateri se bistré oči sku-
šajo. Od zadnjih koles na ravnost proti severju petkrat tako daleč, kot
ste te kolesi vsaksebi, se blišči znamenita zvezda druge verste, — sever-
na ali tečajna zvezda (tečajnica, *Polarstern*). Lepi sozvezdji ste tudi labud
in lira, v zadnjem je zvezda prve verste po slavnem Slovenci Vega ime-
novana. Tudi rimska cesta (*Milchstrasse*), beli pas na nebu, se ostremu
daljnogledu kropi v brezštevilno množico nepremičnic.

§. 3. Vsaka nepremičnica z vsemi premičnicami in spremni-
cami, ki okoli nje tekajo, se imenuje osolnje ali sestava pre-
mičnic (*Sonnen-Planetensystem*). Izmed osolnij je posebno zanimivo to,
v katero je naša zemlja vvrstena; tudi je nam samo to znano. Ob-
sega solnce in 91 premičnic (8 velikih in 83 malih) z 21 sprem-
nicami.

Kakor se te planete po velikosti delijo v male in velike, po teku
v premičnice in spremnice, tako se tudi po dalji od solnca ločijo
v tri verste: 1. prisolnčnice ali znotranje, 2. odsolnčnice
ali skrajne, 3. srednje ali male.

Znotranjice so:

1. Merkur s belkasto-bliščečo svetlobo; vidi se le o mraku malo pred
solničnim zahodom ali pa po njem.

2. Venera (Venus), zvezda s zlo lesketajočo belo svetlobo, ki se pri-
kaže malo pred solničnim zahodom — prijazna „jutranjica“ ali zgodna
„danica“ in kmalo po solčnem zahodu — „večernica“.

3. Naša zemlja s mescem (o obeh več posled).

4. **Mart (Mars)**, svitla, motno-rudečkasta zvezda, ki je oko hitro zapazi. Za temi so v versti srednje ali male premičnice, ki se tudi zvezdice (*Asteroiden*) sploh imenujejo. Vse se le skoz daljnogled vidijo in se zvezdam 9. — 13. verste prištevajo. **Cerera (Ceres)**, **Pallado (Pallas)**, **Juno (Juno)** in **Vesto** so zvezdoznanci že v začetku tega stoletja (1801 — 1807) zasledili, vse druge so se pa zasledile od leta 1845: **Astrea**, **Hebe**, **Iris** i. d.

Skrajnice so najdalje od solca, pa so tudi dosti večje od prvih: 1. **Jupiter** je vzraven **Veneri** nar svetlejša, rumenkasto-bliščeča zvezda s štirimi mesci.

2. **Saturn** s zamodrelo svetlobo, dvema obročema in osmimi mesci.

3. **Uran** se brez daljnogleda ne vidi, zato ga stari niso poznali. **Herschel** ga je l. 1781 zagledal in 6 mesecev opazeval; posled so pa le štiri še zasledili.

4. **Neptun** je še le od leta 1846 znan. Skoz daljnogled se vidi kot zvezda 7. — 8. verste; ta premičnica je nar dalje od solca in ima dva mesca.

Znotranjice so manjše, niso zelo sploskane in potrebujejo za obhod okoli solca le malo časa. Okoli osi se zavertijo v 24 urah in razun zemlje nimajo spremnic.

Skrajnice so večje, hodijo zelo dolgo okoli solca, imajo po več mesev, dve pa tudi tako zvane obroče. Ker se zelo hitro sučejo, so tudi bolj sploskane. **Jupiter** sam je večji kot vse druge premičnice skup.

Kako velike so zvezde našega osolnja, kako daleč so premičnice od solca in kako hitro se okoli njega pomikajo in okoli sebe vrto, kaže tole kazalo:

Tela našega osolnja.	Sred. dalja od solca na milj. milj.	Velikost po meri: zemlja=1	V kolikem času priteko okoli solca.	Koliko časa potrebujejo, da se okoli osi zasučejo.	Spremnice ali mesci.
Solnce	—	1407124	—	25 d. in 12 u.	—
Mercur	8	$\frac{1}{16}$	87 dni, 23 ur, 15' 46"	24 ur, 5'	—
Venera	15	1	224 dni, 16 ur, 49' 7"	23 u. 21' 22"	—
Zemlja	20.7	1	365 dni, 5 ur, 48' 48"	24 ur,	1
Mart	31.5	$\frac{1}{7}$	11.321 d. 17 u. 30' 41"	24 u. 37' 23"	—
Male premičn.	45 - 75	—	$3\frac{1}{2}$ — $4\frac{2}{3}$ let.	—	—
Jupiter	107	1405	111.314 d. 20 u. 2' 7"	9 u. 55' 21"	4
Saturn	197	772	291.166 d. 23 u. 16' 32"	10 ur, 30'	8 (2obr.)
Uran	396	81	841.5 d. 19 u. 41' 36"	—	6 (8?)
Neptun	624	94	164 let, 226 dni	—	2

Vse premičnice se redno po jajnato-okroglih potih — po elipsah ali pokrogih — okoli solca pomikajo. V star-jših časih ljudje tega še niso vedili in mislili so, da je zemlja kroglja plošča, solnce pa svitl okrog. Pač-

imenida (500 l. pred K.) in Pitagorejci so prvi trdili, da je zemlja okrogla, nad čimur se po Aristotelu (330 pred K.) nobeden več spodtikal ni. Klavdij Ptolomej, zlo učen mož 2. stoletja po Kr., je v Alexandriji nov nauk o osvetji učil in ga v zlo slavni bukva „velika sostava“ celemu svetu priobčil. (Zemlja, mala pičica, stoji pri miru sredi sveta. Okoli nje se vrti nebo, luna, sonce, premičnice in nepremičnice). 16. stoletja je učen Poljak Nikolaj Kopernik iz Turna (roj: 1472, † 1543) novi nauk o osvetji sestavil. (Zemlja naša je premičnica, sonce stoji sredi našega osolnja. Okoli njega tekajo po pakrožnih potih premičnice Merkur, Venera, Zemlja, Mart, Jupiter, Saturn. Zemlja se za vrti v enem dnevu okoli se, v letu okoli solca. Luna se pomika okoli zemlje in ž njo okoli solca). Posled sta posebno Nemeč Ivan Keppler in Anglež Izak Newton še dokazala nova pravila o teku in sukanji zvezd.

Poglavje II.

Nektera nebna tela posebej.

a. Solnce.

§. 4. Med brezšteviliimi nepremičnicami nar znamenitnejša za nas pozemeljske prebivavce je sonce, serce našega osolnja. Ono se kaže kot veliko in okroglo, sviteče telo, čegar prave lastnosti niso znane, ampak se zvezdoznancem le dozdevajo. Kakor našo zemljo obdaja vzduh, tako obdaja pred ko ne temno solčno oblo (*Sonnenkugel*) nepotekljiva svetlina, ki našo zemljo razsvitluje in ogreva.

Očem se kaže sonce kot okroglo kolo lunine velikosti; vidi se nam zato tako veliko, ker je najbližja nepremičnica, da si je še čez 20 milijonov milj od zemlje.

Solnce stoji mirno v sredi našega osolnja, vsaj se mu nikak tek ne da opaziti razun okoli svoje osi. To kažejo tako zvane solčne maroge. Z daljnogledom se vidi, da solčno lice ni povsod enako svitlo, ampak da ima več temnih, semtertje raztresenih marog (*Sonnenflecken*), med katerimi se navadno svetlejši deli — lučnice (*Sonnensackeln*) bliščijo. Ker se te maroge blizo v 13 dneh od vzhodnega kraja do zahodnega pomaknejo, potem zginejo, čez nekaj časa se pa zopet na vzhodni strani prikažejo, nam pričajo, da se sonce okoli svoje osi suče in sicer, da se zasuču v 25 $\frac{1}{2}$ dneh. Iz tega pa tudi sklepamo, da se sonce tudi v neizmernem prostoru naprej pomika, ker je pri družih nam znanih zvezdah s sukanjem zmiraj tudi pomikanje združeno.

Stran, kjer se nam zdi, da sonce — prav 21. sušca in 21. kimovca — vzhaja, nam je vzhodna stran, vzhod ali jutro (*V. Osten*), kjer pa zahaja, — zahodna, zahod ali večer (*Z., Westen*). Ako se oberremo proti vzhodu, nam je na desno, kjer sonce opoldna stoji, južna stran, jug ali poldan (*J. Süden*), na levo pa, kamor opoldne senca vleče, severna stran, sever ali polnoč (*S. Norden*).

V. z. j. s. so glavne strani sveta ali neba (*Welt- oder Himmels-gegenden*).

Kdorkoli strani sveta natanko pozna, pravimo da se zavé, kje je (er *orientirt sich*). Na zemljokazih je na desno vzhodna, na levo zahodna, zgoraj severna, spodej pa južna stran.

Sredi teh štirih strani sveta so pa postranske pervega reda (*Nebenweltgegenden 1. Ranges*), namreč sredi j. in v. je jugovzhod (jv.), sredi s. in v. severovzhod (sv.), sredi s. in v. severozahod (sz.) in sredi j. in z. jugozahod (jz.). Če se te strani zopet razdele, se nove strani imenujejo postranske drugega reda in sicer: severoseverovzhod (ssv.), jugogjugovzhod (jjv.), jz. s. s. i. t. d. Tako se lahko zaznamuje 8 ali 16 ali 32 in 64 strani sveta.

V 32 nebni strani razdeljenemu krogu, ki kaže, od kod veter vleče, pravijo veterna roža ali veterница (*Windrose*).

Taka v 32 strani razdeljena veterница z magnetico t. j. malo jekleno iglo, ki zmiraj z enim koncem skorej naravnost proti severju kaže, je severnica ali kompas (*Boussole*).

b. Mesec.

§. 5. Med prisolnčnicami ima zemlja sama spremnico, ki jo sploh mesec ali luno zovemo. To nebno telo, blizu 55 krat manje kot zemlja, nima ne vzduha ne vode, toda dosti sivih ravnin in mnogo kolesnatih gor. Tudi se vidijo na njem maroge temnejše kot solnčne.

Mesec je pravi pohajavec v našem osolnji, ker se najbolj počasi suče in naprej pomika. Da obide ves zverski krog potrebuje skorej 28 dni — 27 dni, 7 ur, 43', 11"5" — in ravno toliko, da se enkrat okoli svoje osi zasučé. Ker se pa zemlja med tem dalje pomika, jo še le v 29 1/2 dneh obhodi. Ta čas se zove mesec (*Monat*). Mesečno leto (*Mondenjahr*).

Srednja mesečna dalja od zemlje znaša okoli 51000 milj.

Ker se pa mesec okoli zemlje in s zemljo vred. okoli solca pomika, svetlobo tako spreminja, da se včasih nič ne vidi ali vsaj ne razsvitljen — mlaj (*Neumond*), včasih na levo roge kažeč polokrog — prvi krajec (*erstes Viertel*), včasih cel razsvitljeni krog — ščip (polna luna, *Vollmond*), včasih pa na levo izbočen polokrog — zadnji krajec (*letztes Viertel*). Stari in mladi mesec.

Kadar mesec pride med solnce in zemljo, solnce merkne, ko pride pa zemlja med solnce in mesec, pa mesec merkne. Pokrije nam li mesec vse solnce, imamo polni solčni pomek. Solčni pomek je lahko le osrednji, delni pa obročast (*Total-centrale, partielle u. ringsförmige Sonnenfinsternis*).

Pri mesečnem pomerku se pa loči le polni od delnega (*totale u. partielle Mondesfinsternis*).

§. 6. Zemlja je oble ali prav za prav stisnjeno-oble ali sferoidne podobe, ker je na dveh nasprotnih straneh malo sploskana kroglja. Zavolj oblosti ji pravimo tudi zemeljno oblo (*Erdkuugel*).

Oblost njeno kažejo tele prikazni na zemlji in na nebu:

1. Na suhem kot na morji bližaje se visokim rečem zagledavamo napred njih verhove, sčasom srednje, na zadnje pa spodnje dele. Zapustivšim je nam pa njih spodnji deli pred zgornjimi spred oči zginejo. Nar ložje se to na morji skusi.

2. Naš obzor (*Horizont*) je zmeraj okrogel, in više ko stojimo, veči krog okoli sebe vidimo.

3. Reči bi nam tako hitro ne smele spred oči zginiti, ko bi bila zemlja neizmerna ravan — plošča.

4. Večkrat so jo že objadrali (Pervi Magelheans 1. 1519—1521.) za njim veliko drugih; pred nekaj leti tudi avstrijska fregata Novara (od $\frac{30}{4}$ 1857 do $\frac{26}{8}$ 1859).

5. Vsaktera zvezda vzhodnim krajem pred vzhaja in zahaja kot zahodnim.

6. Na potu od severja proti jugu zmiraj nove zvezde zagledavamo, stare se nam pa znižujejo in zginejo. Tako tudi od juga proti severju.

7. O mesečnem pomerku je zemljina senca vselej okrogla.

8. Vse druge premičnice so oble.

9. Le malo je treba iti (od s. proti j.), da nam je bližnja zvezda res navpik nad glavo.

Zemljepisci nam zemljo mnogoverstno vpodobljajo. Oblo iz platničevine ali iz kaké druge snovine umetno napravljeno, na katerem je zemljino lice narisano, se imenuje globus; planiglobi nam kažejo oblo zemljo na ravni. Zemljekazi (*Erdkarte*) nam predočujejo ali poveršje vse zemlje na ravni, pa ne v okrogli podobi, ali pa le nekatere njene dele ino sicer v skerčeni meri narisane. (*Landkarte*). Če kažejo le dele morja, jim pravijo morske mape (*Seekarten*). Krajepisni zemljekazi (*Topographische Karten*) kažejo le majhne dele zemlje v obširni podobi, mape, (*Pläne*) pa še manje, posebno posamezna mesta. Znanstvena zbirka zemljekazov se zove atlas.

§. 7. Kjerkoli na poveršji zemlje stojimo, se nam zdi, da se nebo na kraji s zemljo stika in obroč dela. Ta obroč je obzor ali horizont. Ta videzni obzor se loči od pravega, ki ima z votlim nebni oblom enako središče in je z vidnim vstric, toda za polomer od njega oddaljen.

Po okroglem obzoru se sklepa na okroglost zemlje (glej §. 6. st. 2.)

Čerta, ki si jo mislimo potegnjeno skozi noge in glavo navpik do neba, in unkraj tudi skozi središče zemljino podaljšano do neba, je navpičnica (*Scheitellinie*); nje konečna pika nad nami je nadglavnik ali zenith, nasprotna pod nami pa podnožnik ali nadir.

Ravna čerta, ki si jo mislimo od poveršja do poveršja skozi zemljino središče, je zemljini premer (*Erdurchmesser*).

Ker se od vsake pike poveršja lahko potegne premer, jih je brez števila. Nar daljši meri skorej 1719 milj; poprečnik, od s. do j. potegnjen, je pa za 5 milj krajši, ker je zemlja na s. in j. stisnjena, okoli srede pa izbočena.

Premer od s. do j. potegnjen je zemljina os (*Erdaxe*), ker se zemlja okoli nje suče. Na obeh straneh do neba podaljšana je ta os svetova os (*Weltaxe*), ker se na videz vse obnebe okoli nje suče. Krajni piki zemljine osi se zavete tečaja (*Pole*): severni-arktični — in južni-antarktični-tečaj. Obnebna tečaja (*Welt-Himmelspole*).

§. 8. Čerta enako deleč od tečajev okoli zemlje potegnjena, je ravnik ali aequator (*Gleicher*), ki zemljo deli v (dve) poluti ali hemisferi — v južno in severno (*südl. u. nördl. Halbkugel*). Kteri okrog je obnebni ravnik? Imamo li tudi obnebni poluti?

Ravnik se deli kot vsaki okrog v 360 stopinj ($^{\circ}$), vsaka stopinja v 60 minut ($'$) in vsaka minuta v 60 sekund ($''$); te minute in sekunde se od časovnih ločijo.

Vsaka stopinja se tudi deli v 15 zemljepisnih ali navadnih milj po 2 uri hoda. V raznih deželah imajo razne milje, ali daljše ali krajše od navadnih.

1 $^{\circ}$ na ravniku meri 15	zemljepisnih pa tudi nemških milj,
— 14.67	avstrijskih milj,
— 14.78	pruskih
— 25	francoskih " ali lieues (r. lie),
— 20	francosko-anglešk. morskih milj,
— 60	italijanskih milj.
— 104.33	ruskih " ali verst,
— 69.16	severno-amerikanskih milj.

Ravnik meri tedaj 5400 milj. Kolika je štirjaška milja ($\square m.$)?

Ravnik nam kaže tudi, kolik da je obseg zemlje.

Premer zemljini pomnožen z obsegom kaže velikost njenega poveršja (*Erdoberfläche*): $1718 \times 5400 = 92772000 \square m.$; ker je pa zemlja na obeh tečajih stisnjena, meri le malo čez $92612000 \square m.$

Soravniki (*Parallelkreise*) so okrogli, ki si je mislimo z ravnikom vstric okoli zemlje potegnjene. Bolj ko se bližajo tečajema, manjši so.

Brez števila soravnikov okoli zemlje potegnenih si lahko mislimo, vendar se jih na zemljekazih od ravnika na obeh polutih do tečajev le 90 zaznamuje, ki so po stopinji vsaksebi. Ravnik je na sredi in ima število 0; med vsakima takima soravnikom se pa drugi po minutah ali sekundah šteti verste.

Izmed brezštevilnih soravnikov naj se tile posebno zapomnijo:

1. dva od ravnika $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena, sploh povratnika (*Wendekreise*; *Tropen*) imenovana; severni povratnik na severni poluti se

zove tudi rakov (*Wendekreis des Krebses*), južni pa kozorožcev (*Wendekreis des Steinbockes*).

2. dva od tečajev $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena, sploh tečajnika (*Polarkreise*) imenovana; severni ali arktični tečajnik $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od s. tečaja, južni ali antarktični pa ravno tako daleč od južnega.

Koliko stopinj sta tečajnika oddaljena od ravnika, povratnika od tečajev, tečajnika od povratnikov?

§. 9. Poldnevnik (*Meridiane, Mittagskreise*) so okrogli, ki skoz oba tečaja derže, tedaj tudi ravnik kakor vsak soravnik dvakrat navpik prerežejo.

Že v starih časih so zvezdoznanci na obnebji plavajoče solnce opazevale spoznali, da imajo vsi ljudje, kateri ob tem istem poldnevniku stanujejo, ob eni m. poldne; zato so tudi onenjene okroge poldnevnik imenovali.

Navadno se šteje 360 poldnevnikov, ki se na ravniku od stopinje do stopinje verste. Sploh si jih pa lahko brez števila potegnjenih mislimo in je po stopinjah, minutah in sekundah zaznamujemo.

Vsak poldnevnik deli zemljo v vzhodno in zahodno poluto.

Izmed vseh poldnevnikov štejejo pri nas in na Nemškem še navadno tistega za glavnega, ki je po zahodnem nosu kanarskega otoka Ferro (*na sv. strani Afrike*) potegnjen; ker le malo suhega prereže, tudi kaj lepo zemljo v vzhodno in zahodno poluto loči. Zarad tega poldnevnikov ne štejejo od prvega do 360-tega, ampak navadno od ločivnega do 180-tega proti vzhodu in zahodu.

Drugi narodi, posebno pa astronomi štejejo za glavnega tistega, kateri je čez zvezdnico njih glavnega mesta potegnjen.

(31) Angleži in navadno germanski mornarji

	od greenwich-skega (r. grinič)	17 ^o 39' 37.5''	od Ferro
Francozi	„ pariskega	20 ^o 24' 30''	„ „
Rusi	„ petrogradskega	47 ^o	„ „
Amerikanci	„ washington-skega	58 ^o 57' 54''	„ „ proti zahodu.

V znanstvenih spisih in bukvah so se učeni že zlo pariskega privadili. Kterega pa medeno kolo ali pa zlo črni poldnevnik na naših globih zaznamova? Ktere črte so pa na planiglobih poldnevnik?

§. 10. Ker se vsaka stopnja bodi si od ravnika proti j. ali s., bodi si od glavnega poldnevnika proti v. in z. v 60' in vsaka minuta v 60'' razdeli, in ker se lahko skoz vsako piko soravnik in poldnevnik potegne, si mislimo zemljo kot z mrežo prevlečeno, ki jo stopinjsko mrežo (*Gradnetz*) imenujemo. Po tej stopinjski mreži se da od vsakega kraja ali mesta na zemlji lahko določno povedati, kje je, ako se namreč naznani, kako daleč je od ravnika in glavnega poldnevnika, — zemljepisna lega.

Dalja vsakterega mesta od ravnika je zemljepisna širjava (*geographische Breite*) — severna in južna, kakor se ali proti s. ali proti j. meri (*nördl. u. südl. B.*).

Dalja vsakterega mesta od glavnega poldnevnika je zemljepisna dolgost, (*geographische Länge*) ki je navadno dvojna: vz-

hodna ali zahodna, kakor se ali proti v, ali proti z. meri. (oest. u. west L.).

Imata li dva kraja na zemlji oba severno ali pa oba južno širjavo, sta te iste širjave (*gleichnamige B.*); če je pa eden toliko nad ravnikom, kolikor drugi pod njim, sta pa nasprotno širjave (*entgegengesetzte B.*).

Ktera dva kraja imata enako dolgost, ktera pa nasprotno? Koliko znaša zemljepisna širjava na ravniku, koliko na povratnikih, tečajnikih in tečajih? Kteri kraji nimajo nobene zemljepisne dolgosti? Ali si tudi obnebje zvesdoznanci lahko s stopinjsko mrežo prepreženo mislijo in zakaj?

§. 11. Zemlja se kot vsaka premičnica (glej §. 1. st. 2.) 1. okoli svoje osi suče (*die Erde drehet sich um die Axe*) in 2. okoli solnca pomika (*bewegt sich um die Sonne*).

1. Da se zemlja enkrat okoli sebe zasučje, potrebuje eden dan. Pri sukanji vedno druge kraje proti solncu obrača in sicer od vzhoda do zahoda.

K solncu obrnjena poluta ima svetli dan, nasprotna pa temno noč. Mi imamo jutro, ko se nam solnce na obzoru prikaže, poldne, ko v naš poldnevnik stopi, večer, ko z obzora zginje in polnoči, ko je v nasprotnem poldnevniku.

Ker se vse redno versti, imajo kraji na raznih poldnevniki v raznih časih jutro in poldne, namreč na vsakih 15° oddaljenih poldnevniki za uro pozneje.

Da zemlja enkrat solnce obhodi, potrebuje 365 dni, 5 ur, 48' in 48'', kateri čas mi leto (*Jahr*) imenujemo.

Pot, po kateri se zemlja še precej hitro — čez 4 milje v minuti — pomika, je podolgasto-okrogla ali pakrožna; pravijo ji sploh zemljina draga (*tir*) ali ekliptika (*Erdbahn*). Naša ekliptika je dozdevna solnčna pot, zato jo drugi tudi solnčnik zovejo. Po ekliptiki je tudi dvanajsterica zgorej omenjenih sozvezdij po 30° narazen razstavljena, — zverokrog, (glej §. 2)

Dnevni in letni časi so med seboj zato tako različni, ker je zemljina os proti ekliptični ravni za $66\frac{1}{2}^{\circ}$ nagnjena in tako okoli solnca teka. Ko bi ta os navpik stala na ekliptiki, bi imeli enako dolge dneve in noči. Ker pa ni tako, dan na severni poluti po 6 mescev ($2\frac{1}{6} - 2\frac{1}{12}$) raste, 6 se jih pa skerčuje. Le ob ravniku in na tečajih so si dnevi in noči enaki, ob ravniku po 12 ur, na tečajih pa po 6 mescev. Ali se to na severni ino pa na južni poluti različno godi?

Bolj navpik ko solnčni žarki na zemljo padajo, bolj jo ogrevajo. Ker se zemlja z osjo k ekliptiki nagnjena okoli solnca pomika, nasprotni poluti nimate le nasprotnih letnih časov, ampak po razni širjavi tudi različne. Kak letni čas je na južni poluti, ko je pri nas pomlad?

§. 12. Ti prebivavci, ki z nami ob ednem soravniku toda 180° dalje kot mi stanujejo, so naši vstričniki (*Nebenwohner*); ti ki ob tistem poldnevniku pa toliko stopinj pod ravnikom stanujejo kot mi nad njim, so naši protidomci (*Gegenwohner*); tisti pa, ki stanujejo toliko stopinj pod ravnikom kot mi nad njim, pa 180° dalje kot mi, so naši protinožci (*Gegenfüßler*).

Po prednem odstavku imajo kraji teiste zemljepisne širjave teiste letne čase; kraji teiste dolgosti teiste dnevne čase. Kraji teiste širjave, pa 180° oddaljeni, imajo tedaj teiste letne pa nasprotno dnevne čase; kraji teiste dolgosti pa nasprotno širjave imajo teiste dnevne pa nasprotno letne čase in kraji za 180° različne dolgosti in nasprotno širjave - t. j. ravno unkraj poprečnika — imajo nasprotno dnevne in letne čase.

Kje so in kake dnevne in letne čase imajo soravniki ali vstričniki, protidomci in protinožci Goričanov, Ljubljančanov, Celjanov, Terzačanov, Dunajčanov . . . , ker so mesta

Gorica . . .	45° 54'	s. širjave pa	31° 33'	v. dolgosti od p. Ferro?		
Ljubljana . .	46° 3'	"	32° 34'	"	"	"
Celje . . .	46° 4'	"	33° 28'	"	"	"
Terst . . .	45° 38'	"	31° 49'	"	"	"
Celovec . .	46° 37'	"	32° 2'	"	"	"
Dunaj . . .	48° 13'	"	34° 26'	"	"	"
Pariz . . .	48° 50'	"	20° 24'	"	"	"
Rim	41° 54'	"	30° 37'	"	"	"
Jeruzalem .	31° 47'	"	53° 17'	"	"	"

ODDELEK II.

Začetne vednosti iz zemljepisa sploh.

Poglavje I.

Kaj je zemljepis?

§. 13. Zemljepis ali geografija je popisovanje zemlje. Stvari na zemlji so ali tekoče ali terde. Med tekočine štejemo vzduh ali zrak (*Luft*) pa vodo, zemlja je pa terdina.

Dalje se ločije stvari v živeče ali organske ino neživeče ali neorganske prirodine (*Naturprodukt*).

Izmed živečih prirodin se nekatere samovoljno gibljejo in čutijo, druge so pa brezobčutja in samovoljnega gibanja.

Zato imamo tri razne prirodine obore (*Naturreiche*):

1. Živalstvo, ki obsega živali,
2. rastlinstvo, ki obsega rastline,
3. rudninstvo, ki obsega rudnine.

Po telesu tudi človeka med živali verstimo, ali duša njegova ga povikšuje nad vse stvari.

§. 14. Glede na omenjene stvari, se loči zemljepis v prirodni ali fizični in deržavni ali politični.

1. Prirodni zemljepis popisuje zlasti poveršje zemlje, in kako so vse stvari po sorodnosti in kakosti na njej razstavljene.

2. Deržavni govori o ljudeh v družbah t. j. o narodih in deržavah.

3. Zvezdni ali matematični zemljepis nam pa razkazuje zemljo kot zvezdo med zvezdami, kot del celega sveta, po splošnih lastnostih, po podobi, velikosti, gibanji —

Poglavje II.

Splošne začetne vednosti o prirodnem zemljepisu.

a. Vzduh ali zrak.

§. 15. Zrak je zelo tanka in lahka, prezorna in raztegljiva tekočina, ki zemljo okrog in okrog obdaja, in čini tako ozračje (*Luftkreis*), ki je votlo oblo.

Natanko še ni znano, koliko milj na debelo je ozračje okrog zemlje; navadno mislijo učenjaki, da 9 do 10 milj; gotovo pa je, da je pri tleh za miljo na debelost zelo sopara navzeto — ino zato se zove parokrog (*atmosphera*, *Dunstkreis*), zgorej pa čisteje in tanje — hlip (*aether*). Blizu ko je vzduh zemlji, težji je.

Zemlja dobiva skorej vso toploto le od solnca. Njegovi žarki nižji, gostejši zrak bolj ogrevajo kot višji in tanjši.

Toplota vsake stvari je nje toplina (*Temperatur*); ona je lahko velika ali majhna, zato ločimo razne stopnje topline, sploh pa toploto in merzloto. Orodje, s katerim toplino merimo, je toplomer ali thermometer.

Toplina vsakega kraja se imenuje njegovo podnebje ali klima. Solnčni žarki zemljo in zrak tem bolj ogrejejo — podnebje zmehčajo — čem bolj navpik in čem več časa na njo sijejo. Ponebje raznih krajev je tedaj različno in se ravna po dnevnih in letnih časih, pa po zemljepisni legi (širjavi). Matematično ali solnčno podnebje (*mathematisches oder solares Klima*).

Iz družih naravnih vzrokov pa kraji ob nobenem soravniku, bodi si na severni ali na južni poluti, nimajo enakega podnebja, in tudi vsak kraj posebej nima takega, kot bi ga po zemljepisni širjavi mogel imeti, ampak povsodi se podnebje še ravna po zemljepisni dolgoti in po raznih krajnih okoliščinah in razmerah — in to je lastno ali fizično podnebje.

Fizično podnebje vsacega kraja se povsodi nar bolj ravna po solnčnem podnebnju, razun tega pa še po tem, kako visoko je ta kraj, ali leži na zahodnem ali vzhodnem obrežju, na pretergani ali celotni, zelo mokri ali suhi zemlji, pod jasnimi ali oblačnimi nebom, na gorki ali merzli sapi, v zavetju i. d.

Glede na podnebje sploh, zlasti pa na solnčno se zemlja deli v 5 podnebnih pasov: med povratnikoma, kjer je nar topleje, je topli pas (*heisse, tropische Zone*); med povratnikoma in tečajnikoma sta zmerno-topla ali zmerna pasa (*gemässigte Zonen*) ino sicer s. in j. zmerni pas; med tečajnikoma in tečajema sta pa merzla pasa (*kalte Zonen*), — severni in južni.

Koliko stopinj široki so posamezni pasi? ali so kraji na kakem pasu vsi enako topli n. pr. Gerica in Ljubljana, Carigrad in Petrograd?

§. 16. Različna toplina zračnih plasti zaganja zrak semtertje, da se zjednačuje. Prehajanje merzlega, težjega zato pritiskajočega zraka k toplejšemu in ložjemu je veter. Pasatni ali živi veter je proti z. zavrnjen južni ali severni veter; zavrača ga pa to, ker se zemlja okoli sebe suče.

Vetrovi se ločijo po straneh sveta, od katerih vlečejo v zahodnik, vzhodnik, poldnevnik ino polnočnik, potlej v severozahodnik (navadni „sever“) jugozahodnik (navadni „jug“), jugovzhodnik (navadni „krivec“), severovzhodnik (navadna „burja“) i. t. d.; morski in krajni veter.

Po moči in hitrosti se ločijo v sapico ali vetrič, sapo ali veter, piš in vihar, ki ga na morji z nevilto zaznamujejo.

Če se ne gleda le od kodi piše, ampak tudi kdaj vleče, se zovejo vetrovi 1. stanovitni, ki stanovitno iz ene strani vlečejo in 2. začasni, ki v družih časih iz druge ali ravno iz nasprotni strani pihajo. Zato tem pravijo tudi navadni vetrovi, njim nasproti so nenavadni ali nestanovitni, o katerih še natanko ne vemo, zakaj neredno — zdaj od te, zdaj od one strani hliđijo. Pasatni ali živi veter. Muson na indijskem morji in bližnjih deželah, pri nas morski in krajni veter (podnevi in ponoči). Nestanovitnih se nikoder ne manjka.

Kjer se zrak zjednači, se tudi spokoji, kar se pa na zemlji nikodar ne zgodi razun ob ravniku. Tu nastaja na širokih morjih iz čisto naravnih vzrckov med živima vetrovoma tako zvana tišina ali brezvetje (*Windstille*); vonder se njegove meje gori in doli premikajo, širijo in ožijo, in pogostoma nereden silen vihar in deževje po njih razsaja.

b. Voda.

§. 17. Voda je prezorna, kapavna tekočina; prav čista je brez duha in okusa. Nahaja se po celi zemlji kot tekoča voda, ali kot led, ali kot sopar.

Voda, ki v veliki množini suho zemljo obdaja, je obzemljino morje ali ocean (*Weltmeer*).

Po suhem svetu se rztaka v studencih, potokih, rekah; ali pa stoji v jezerih.

Iz ozračja se sceja na zemljo iz puha in oblakov, po rosi, dežji, snegu, toči.

Verh tega je voda ali slana, morska ali sladka, studenčnica, čista ali nečista i. t. d.

§. 18. Obzemljino morje polni nar globokejše nižine okrog zemlje ino ima porazno poveršje, ki se sploh morska gladina (*Meeresspiegel*) imenuje.

Morje je sinje zeleno, v velikih globočinah celo černo. Tudi je bolj prezorno hot studenčnica, zlasti daleč od kraja in ob merzlem pasu. Poveršna toplota se ravna nekaj sto čevljev na globoko po zračni toplini. Posebna lastnost njegova je pa slanoželtavi okus, zavoljo kterega ni za piti. Slanost ni samo v raznih morjih ampak tudi na raznih širjavah in dolgostih zlo raz-

lična; na funt vode pride sploh po 2 lota soli, koder se pa dosti rek v morje izliva, je pa pride komaj pol lota. Morje ima zlo svetla mesta, posebno med povratnikoma, zlasti pa ob ravniku. Ponekodi se svetijo posebna mesta, ponekodi veliki prostori, ponekodi goré široke planjave, ponekodi se bliščijo neizmerne globočine v čarovni svetlobi.

Morje ni zneraj in povsodi enako mirno, ampak se redno in neredno pretaka, narašča in vpada, kar se zlasti ob ravnem obrežji dobro vidi. Ker luna in solnce zemljo na se vlečete, morje narašča 6 ur — plem (*Flut*), naslednjih 6 ur pa vpada — osek (*Ebbe*). Tako se plem in osek, ki se skup biba (*Gezeiten*) ali plemovanje imenujeta, redno ponavljata. Ker se pa vonder vsak dan za kakih 50 minut zakesni, še le čez 30 dni spet ob tisti uri nastane. Visoki plem (*Springflut*), nizki plem (*Nippflut*).

Morje ravno tako redno kot kak veletok po svoji strugi teče. Zlo mnogoverstno je to potakanje vesoljnega morja. Navadni, zlasti pa nenavadni, močni vetrovi tudi morje vznemirujejo, je semtertje gonijo in večje ali manjše valove delajo.

c. Suha zemlja.

Suha zemlja ali zemlja zgoli je tisti del poveršja, ki je terd in suh in ga voda ne pokriva ampak le obdaja. Ona nam je le po verhu znana, od znotraj pa neznana. Vonder zamoremo po vnanjem in po znanem delu njedra soditi o njeni znotranji lastniji.

Poveršina zemlje obstoji iz mnogih rudnin, iz katerih je tudi njeno terdo jedro, namreč iz raznih persti in kamen, rud in kovin (lehkih in težkih) in sploh iz raztopljivih (soli) in vnetljivih rudnin.

Rudnine niso enako po zemlji razdeljene. Do sedaj so dejale tople dežele več dragih kamen in zlahtnih kovin, zmerno — tople pa dosti koristnih rudnin in nežlahtnih kovin.

Kako se loči kamnita zemlja od perstene, mokra od suhe, debela od plitve, apnena od mastne, — — —?

Velikim pokrajinam suhe zemlje pravimo suho ali celina, terdnina (*Festland, Continent*); manjšim kosovom njenim, ki je morje obdaja, pa otoki ali ostrovi (*Inseln*).

Poglavje III.

Suha zemlja v dotiki z morjem.

§. 19. Terdnina pa morje se med seboj dotikata. Tam, kjer se to godi, je kraj (morja), obrežje ali brežina, primorje (*Ufer, Küste, Gestade*).

Obrežje je ali stermo in visoko (*Steilküste*), ali nizko in zložno (*Flachküste - Gestade*) ali pa skalovito (*Klippenküste*). Peskovina (*Strand*) je obrežje iz nanesene sipe, peska in grošča, ki je morje ob plemu še navadno pokriva. Sipina (*Sandbank*).

Zaganjanje in odsakovanje valov ob skalovitem obrežji in pečevji se zove kipenje (*Brandung*). Grebenina, kleč (*Riff*).

Ker zemlja in voda dotikajeta se med seboj deloma eno drugo oklepata, ste zadobili obe mnogo zanimivih podob ali obrazov.

Obrazi suhe zemlje.

§. 20. Suha zemlja je v več pokrajin razkosana; vsa je pa višji kot vesoljno morje. Le ob sredi zemlje se nahaja nekoliko krajev (poversine), ki so kot široke in ravne razpokline dosti nižji kot morska gladina, — vsedi (*Erdsenken*).

Celina — veliki vkup se deržeči kosi suhe zemlje — se deli v več velikih delov zemlje ali zemljin (*Erdtheile*). V navadnem govoru pa pomeni ljudem svet to, kar zemlja: zemljine; so jim deli sveta (*Welttheile*) ali svetovi.

Mali po vesoljnem morji semtertje razstreseni deli trdnine se zovejo otoki ali ostrovi, ker je krog in krog morje obtoka.

Po legi so otoki obrežni, ki se poleg celininih obrežij nahajajo. Cni so od celin odtergani kosi, sploh pa podaljšano celinino hribovje. Celinni otoki. (*Gestade - continentale Inseln*). Morski ali oceanski (*perlagische - oceanische I.*) leže v daljnem globokem morji.

Po poversini se ločijo ozki pa iztegnjeni otoki od okroglih pa pokrožnih ali eliptičnih (*schmall - langgestreckt, rund - elliptisch*). Pervi so sploh poleg celin, drugi pa daleč od njih. Ti se ločijo v visoke — visoko iz morja šterleče — in nizke koravdne otoke, ki so zlasti iz koravd nakopičeni (*hohe und niedere - Koralleninseln*).

Več otokov blizo skupej se imenuje otočje (*Inselgruppe*), če stojijo pa v versti otočja versta (*Inselreiche, - Kette, pootočje*).

Nekteri spremljajo celinno obrežje ali pa kot vencji daljne dežele vežejo. Če se otočje otocja derži, je kličemo vkup arhipel, ino tako morje otočnato morje (*Archipelag, Inselmeer*). Morsko obrežje se ne razprostira povsodi na ravnost, ampak tu se morje v zemljo vriva, tam pa zemlja v morje.

Manjši v morje moleči deli celine so 1. polotoki, 2. stegna ali jeziki in 3. nosi. (*Halbinseln, Landzungen, Vorgebirge*).

Polotoki so manjši deli zemlje, ki je na treh straneh morje obdaja, na eni se pa celine derže. Mnogi so trivoglati in se ob podstavnici zemlje tiščijo.

Stegna so manjši in zlasti ozki polotoki; zlo dolga in neprimerno ozka stegna se zovejo kose (*Nährungen*).

Nosi so visoke v morje segajoče šterline polotokov in sploh vsa v morje moleča berda.

Medmorje ali zemeljna ožina (*Landenge, Isthmus*) je prav ozka pokrajina med dvema morjema, sklepaajoča dve veči celini, obširni pokrajini ali pa dva polotoka.

Morski obrazi.

§. 21. Vodni del poversja je vesoljno morje ali ocean; ta se deli v več velikih ali glavnih morij (*Meere, Oeane*).

Po obširnosti, globokosti in legi ločimo:

obkrajno morje (*Küstenmeer*) — navadno ne zlo globoko pa polno otokov, večkrat tudi nevarnih grebenin in zasipin, — segajoče od kraja kakor daleč se vidi;

široko — odperto morje ali počina (*die offene, hohe See*) daleč od kraja na vse strani prosto, le z obzorom omejeno, na več krajih posejano z brezštevlnimi ostrovi in ostrovji in neizmerno globoko.

Tudi morje se bolj ali manj v suho zemljo zajeda. Te zajedi, ki so suhozemeljskim obrazom podobne, se imenujejo: zalivi (*Meerbusen Golfe*), zatoki (*Baien*), zanožja (*Buchten*), zanožine (*Fjord, Firth*) in pristani (*Hafen*).

1. Zalivi so tako velike in široke morske zajedi, da je obrežje dalje oklepa, kot se s prostim morjem mejijo.

2. Zatoki so nekaj manjši zalivi.

3. Zanožja so še manjše zajedi, pa s precej širokim vhomom; navadno je pogorje oklepa; njih unanja stran se zove ladjišče (*Rhede*), če morejo ladije ob njej varno stati.

4. Zanožine so zlo ozke in iztegnjene zajedi; sterne obrežje in pečevje se jim na obeh straneh vzdiguje.

5. Pristani ali luke so sploh tako zategnjene zajedi, da v njih ladije varno počivajo, če prav morje zunej zlo divja.

Zlo veliki zalivi, ki so skorej od vseh strani zaperti in le na enem, ozkem kraji z velikim morjem sklenjeni, so srednja ali znotranja morja, (pravijo jim tudi zaperta morja, nasproti odpertim morjem; *Mittel - Binnen - geschlossene Meere*).

Ozek iz dveh strani od suhe zemlje stisnjen kos morja, dve večji morji sklepajoč, se imenuje morska ožina, struga, pot, kanal (*Meerenge, Sund, Strasse, Kanal*). Ker se po teh morje semtertje pretaka, jim pravimo tudi sploh — prelivi.

ODDELEK III.

Zemlja pa morje in njuni deli.

Poglavje I.

Terdnina pa morje po velikosti in razširu po polutah.

§. 22. Večino zemlje morje pokriva; le dobro edno četert je suhega sveta, skorej tri četerti je pa mokrega. $1:3:2:7 = 2468000$ [m: 6798000 [m, Vse povodje vkup (kolikor merijo posamezna morja; jezera, reke...) obsega $\frac{4}{5}$, suho le $\frac{1}{5}$ zemljinega poveršja.

1. Na poluti je pa veliko več suhega na vzhodni kot na zahodni. Na vzhodni ima suhi svet $2\frac{1}{2}$ večji prostor kot na zahodni.

2. Tudi so na severni poluti celine dosti bolj obširne kot na južni. Vse celine so proti s. raztegnjene in široke, proti j. so pa krajše, ožje in klinom podobne.

3. Zato se vse celine proti s. edna drugi bližajo ali se še celo dotikajo, proti jugu pa norezen gredo.

Severna poluta je celinska (*continentale Halbkugel*), ker se na nji največje celine — nekatere cele, nekatere po večini — nahajajo.

Južna poluta je pa morska ali oceanska (*oceanische Halbkugel*), ker jo večidel vesoljno morje pokriva; na ti še $\frac{1}{3}$ ni suhega sveta.

Po zemljekaznih zbirkah se pa narisuje še tudi planokrožno sv. in jz. poluto zemlje — na ti je Auckland, na oni pa London skorej v sredi, in te imeni celinske in morske polute zlasti zaznamujete.

Poglavje. II.

Delo suhe zemlje in morja.

§. 23. Posamezne manjše celine ali pa njih veliki kosi se zovoje sploh deli zemlje ali zemljine; je jih petero.

a. Na vzhodni poluti.

1. Evropa ali večerna dežela se raztega med 36° in 71° s.š. pa 8° in 82° v. d.

2. Azija ali jutrova dežela med 1° in 78° s.š. pa 44° in 188° v. d.

3. Afrika med 35° j.š. in 37° s.š. pa 1° in 69° v. d.

4. Avstralija med 11° in 39° j. š. pa 131° in 171° v. d.

b. Na zahodni poluti.

5. Amerika med 54° j. š. in 74° s.š. pa 17° in 150° z. d.

Sleherne zemljine loči veliko morje, le na vzhodni poluti se Azija z dolgo mejo derži Evrope, Afrike pa z ozkim medmorjem.

Evropa, Azija in Afrika činjajo edno celino in sicer gledé na lego, vzhodno celino (*Ostcontinent*), Amerika zahodno (*Westcontinent*), Avstralija pa jugovzhodno. (*Südostcontinent*).

V starih časih še ni bila vsa zemlja znana; večina ljudi je poznala le Evropo, Azijo in Afriko — stari svet. Amerika in Avstralija ste novi svet, ker so ju še le v novih časih — leta 1492 in 1606 — 1616 po Kr. našli. Prostora ima

1. Azija	883000 št. m.
2. Amerika	663000 " "
3. Afrika	545000 " "
4. Evropa	180000 " "
5. Avstralija	160000 " "

Otoki posameznim zemljinam tu že prištetni merijo skup blizo 160000 št. m, vsi polotoki pa 220000 št. m; zadnji spadajo k Evropi, Aziji in severni-Ameriki. Severna poluta je tedaj bolj razskosana, južna je pa bolj celotna. Avstralija je sicer raztergana, pa nje sredina vendar ni členasta.

Otoki in polotoki vsake zemljine so njeno členovje ali udovje (*Gliederung*).

§. 24. Tudi vesoljno morje se po celinah, poldnevnikih in soravniki loči v 5 velikih morij.

1. Severno ledeno morje se razširja krog severnega tečaja in obliva bližnje obrežje Evrope, Azije, in s. Amerike. Proti j. je loči tečajnik od družih morij.

2. Južno ledeno morje je okoli j. tečaja in seže do tečajnika, kjer se z drugimi morji meša.

3. Atlantsko morje je veleširoka struga med Evropo, Azijo in Afriko in obojno Ameriko. Kje se z ledenima-morjema mejaši?

4. Veliko ali tiho morje, tudi le vzhodni ocean imenovano, seže ob tečajnikih do ledenih-morij; na z. mu je Azija in Avstralija ograja, na v. pa Amerika. Kje se z atlantskim morjem sosedi?

5. Indijsko morje se na j. ledenega-morja derži, na s. pa obliva Azijo, v. Afriko in z. Avstralijo. Ob katerih poldnikih se družijo z atlantskim in tihim oceanom?

Po obširu se tako le verste:

1. Veliko morje	meri 3300000	št. m.
2. Atlantsko morje	„ 1630000	„ „
3. Indijsko morje	„ 1320000	„ „
4. Južno ledeno morje	„ 350000	„ „
5. Severno led. morje	„ 200000	„ „

Kako leži edno proti drugemu? Ktere zemljine je ločijo?

Poglavje III.

Obraz in razdelitev zemljín.

a. Vzhodna poluta.

I. Evropa.

§. 25. Obraz zemlje, tudi porazna ali horizontalna razredba (*die horizontale Ausdehnung oder Configuration*) imenovan, je nje razšir po zemljepisni širjavi in dolgosti; truplo s členovjem.

Stari narodi zlasti Feničani so z. deželo od v. ločili in jo po svojem jeziku imenovali Evropo. Na vzhodni strani je 360 milj vzdolž z Azijo — jedrom starega sveta — tako zrasena, da se nam zdi na prvi pogled le velik med ledeno pa srednje-atlantsko morje zategnjen polotok te velikanske celine. Vonder jo razne lastnije ločijo od azijskih polotokov in jo činijo samosvojen del. Kar nobeden azijski polotok ni, je ona proti z. če dalje bolj razderta in členovita. Leži sicer sredi celinske polute, pa se od sv. proti jz. čez 750 milj daleč na vse strani tako razteza, da je med vsemi deli zemlje po morji nar. ložej do nje priti. Po členovitosti je v sredi med odrivavno Afriko in preraztreseno, povodno Avstralijo, pa vonder se morje od s. z. in j. va-njo vriva in mnogo velikih in majhnih polotokov in otokov dela. Ker je Evropa nar. bolj členovita, tudi nje obrežje primerno nar. več meri (4300 milj).

§. 26. Nar. znamenitnejši polotki evropski so ti-le:

- a. na s. 1. kaninski (Kanin);
2. kolski ali laponski (Kola 1800 št. m.);

b. na sz. 1. skandinavski (13800 št. m.), severozahodni kra-
jec Evrope;

2. danski ali jutijski (590 št. m.);

3. čudski ali finski;

c. na z. 1. hollandski (48 št. m.);

2. normanski;

3. bretanjski (Bretagne);

d. na j. 1. pirenejski ali hesperijski, jz. krajec Evrope
(10900 št. m.);

2. italijški ali apeninski (3500 št. m.), pod poldnevnikom, ki
tudi Skandinavijo reže;

3. isterski pod 32° v.d. 45° s.š.;

4. gerško-turški ali zabalkanski (7055 št. m.), ki se v več
malih polotokov kroji, tako v pripolotok ali stranski polotok (*Neben-
halbinsel*) Moreo ali Peloponnes;

5. taurijski ali krimski (360 št. m.), jugo-vzhodni krajec Evrope.

Razun teh naštetih polotokov je še dosti manjših, ki od evropskega
jedra na s. z. in j. stran v morje mole. Vsi vkup merijo 45000 št. m. Na
ktero stran sveta se iztegajo in kako leže eden proti drugemu?

Skrajni evropski nosi in erti so pa ti-le:

1. Severni-nos se kot velik 4oglat zvonik 1000' nad morjem
vzdiguje, on je s. skrajnik pribrežnega otoka Magaroe, $71^{\circ} 11'$ s.š.
pa $43^{\circ} 30'$ v. d.

Od njega proti v. je s. skrajnik evropske celine:

2. *Nordkunn*, $71^{\circ} 6'$ s.š. na skandinavskem polotoku;

3. nos la Rocca, zahodni skrajnik pirenejskega polotoka;

4. nos st. Vincencija (Cap st. Vincent), j; z. skrajnik piren.
polotoka;

5. nos Tarifa ($35^{\circ} 52'$ s.š. $12^{\circ} 1'$ v. d.), je južni konec Evrope
na piren. polotoku;

6. nos Matapan, je jv. sk. na Moreji.

Evropa se vleče bolj od jz. proti sv., ker od nosa st. Vincencija do
karskega zaliva je 750 milj, od Nordkunnna do Matapana pa le 520 milj
(gl. §. 25).

§. 27. Malehne pokrajine, na katerih le po eden narod stanuje
ali je lastne meje od drugih ločijo, se sploh de že le (*Länder*) imenujejo.

V Evropi so te-le deže-le:

a. na z. 1. Švedija in Norvegija na skandinavskem polo-
toku, meji ju skorej povsodi voda;

2. Danija na danskem polotoku in bližnjih otokih;

3. Nizozemlje (loči se v južno Belgijo in večjo Hollandijo);

4. Francija ali Francosko;

5. Velika-Britanija z Irlandom obsegajoča dva velika otoka
in mnogo otočij;

b. na j. 1. Portugalija } na pirenejskem polotoku;

2. Španija }

3. Italija ali laška dežela na italijem polotoku;
4. Turčija in Gerško na balkanskem polotoku;
 - c. na sv. 1. Rusija ali Rusko, obsegajoča vso severovzhodno Evropo;
 - d. v. sredi 1. Švajca ali Švajcarsko;
2. Nemčija ali nemške dežele;
3. Avstrija ali Avstrijsko;
4. Prusija ali Prusko.

Kako leže te dežele ena proti drugi? Ktere so sosedne? Ktere morje meji? Kaka je njih zemljepisna lega?

II. Azija.

§. 28. Azija, nar večja zemljina, je prav za prav jedro v. polute; ona je zibelka človeštva in omike. Ker je od Evrope proti v., se imenuje navadno jutrova dežela. Široka bolj kot vsaka druga zemljina, meri od z. proti v. še čez 1300 milj, od s. proti j. pa 1150 milj. Le Amerika jo podolgoma še preseže.

Štiri velika morja jo oblivajo in se zlasti od treh strani va-njo vrvavajo. Kakor se je na z. dva druga dela zemlje-zgorej Evropa, spodej Afrika - deržita, tako se ji na v. druga dva kaj zlo bližata - na sv. strani jo loči le ozek preliv od Amerike in na jv. od Avstralije. —

Azija je dosti manj členovita kot Evropa; njeno obrežje meri 7700 milj, primerno jih pa znaša le 8.200.

Kakor Evropa je tudi Azija na jugu nar bolj razderta in členovita in kakor je una bolj raztergana na z. tako ta bolj na v. kakor na s. Azija ima tudi tri južne polotoke, kakor Evropa, toda veliko bolj obširne, manjka ji pa velika množica malih udov.

§. 29. Nje polotoki so ti-le:

a. na z. 1. Anatolija ali mala-Azija gerško-turškemu polot. nasproti (9700 št. m.);

b. na j. 1. Arabija, obširni 4oglati krajec jugo-vzhodni (48000 št. m.);

2. sprednja-Indija, 3ogлата in malo razderta s pripolotokom Guzarat;

3. zadnja-Indija z iztegnjenim pripolotokom Malakka (okoli 30000 št. m.);

Oba polotoka s kosom celine na s. strani in z mnogimi otočji se zoveta vzhodna-Indija.

c. na v. 1. Kitajska polotoka v rumeno morje moleča;

2. Korea (4000 št. m.);

3. Kamčatka;

4. Čukotski polotok na sv.;

Med redkimi manjšimi polotoki so severno-sibirski naj znamenitnejši.

Vsi polotoki obsegajo prostora kakih 150000 št. m.

Kako eden proti drugemu ležijo?

Skrajni azijski nosi in erti so ti-le:

1. nos severo-vztočnik, tudi čeljuskin nos imenovan, ker je s. ogel azijske celine, 77° 50' s.š.;
 2. Burus je nasprotni južni ogel na singaporskem prelivu, 1° 15' s.š.;
 3. nos Romanija na Malaki, 77¹/₂' nad prejšnjim;
 4. vzhodni ali vztočni nos na čukotskem polotoku, 66° 6' s.š. 207° 40' v. d.;
 5. nos Baba, zahodni ogel Natolije, 39° 20' s.š. 43° 33' v. d.;
- §. 30. Dežel. v Aziji so:
- a. na s. 1. Sibirija, ki vso severno Azijo obsega;
 - b. na z. 1. Kavkazija, zlo gorata dežela;
 2. azijska Turčija, ki obsega Natolijo, Sirijo s Palestino, Mezopotamijo, Armenijo in nekaj Arabije;
 - c. na j. 1. Arabija, na svojem polotoku;
 2. Iran, ki se deli v Perzijo, Afganijo in Beludžijo;
 3. Hindostan (Hindostan) s polotokom Dekan, tudi sprednja Indija imenovan;
 4. zadnja-Indija, od sprednje Indije jo reka Ganges loči;
 5. indijski arhipel, mnogo otočij z zlo velikimi otoki, ki so vkup samosvoj svet;
 - d. na v. 1. Kitaj ali Sina (China), ena nar večih in rodovitnejših azijskih dežel;
 2. Korea, gorata dežela na lastnem polotoku;
 3. Mandžurija ali Tunguzija;
 4. Japonija, na otokih;
 - e. v sredi. 1. Turan - nizka Tartarija —, ležeča med Iranom in Sibirijo;
 2. Buharija ali Turfan - visoka Tartarija —;
 3. Mongolija;
 4. Tibet, od Buharije proti jugu.

Kako leže te dežele ena proti drugi? Ktere ob morji? Ob katerih nebnih paseh se razprostirajo?

III. Afrika.

§. 31. Afriko od vseh strani morje obliva; bila bi velikanski otok, ko bi jo na sv. oglu 17 milj široko suezsko medmorje z Azijo ne vezalo. Raztega se od j. proti s. tako, da ravniki loči nje južno stran od dvakrat večje severne. Na ravnost pa meri od južnega skrajnika do severnega še čez 70 zemljepisnih stopinj, blizu 1070 milj. Vonder nje obširnost nad ravnikom ne rase le navzgor, ampak se tudi na vzhodno in zahodno stran tako razprostira, da je zemljepisna dolgost, ki na južni strani kemaj 600 milj znaša, skorej zemljepisni širjavi cele zemljine enaka. Meri od zahodnega ogla do nasprotnega dobrih 68° dolgosti ali 1020 milj.

V Afriko se skorej nikaki zalivi ne vrivajo, še ona dva ali oni trije zalivi, ki se ji na kraji nahajajo, so zlo slokasti in debele sredine nikakor ne razderajo. Nečlenovita Afrika je prava celinska zemljina brez vseh znamenitih polotokov; še otoki so redki in razun enega le malehni. Obrežje meri 3500 milj, primerno pa 4728.

§. 32. Nar znamenitejši nosi in erti afriški so ti-le.

1. Serat, tudi nos Bon ali Adhar imenovan, $37^{\circ} 4' 20''$ s.š. $28^{\circ} 43' 11''$ v.d. ino
2. Blanko, $37^{\circ} 19' 40''$ s.š. $27^{\circ} 27'$ v.d.; oba skalnata erta molita proti Italiji;
3. nosa Ceuta in Spartel, nasproti evropskima Punta del Evropa in Tarifa;
4. zeleni nos (Cap verde, *das grüne Vorgeb.*), ta zahodni ogel krasni gozd pokriva;
5. nos dobre nade (Cap der guten Hoffnung), ki ga je Jernej Diaz imenoval viharni nos (Cabo tormentoso);
6. nos jeglica (Nadelkap, cap Agulhas (r. Aguljas), je južni afriški skrajnik, $34^{\circ} 51' 12''$ j. š.
7. nos Guardafui, 900' visoka skala, je vzhodni ogel.

§. 33. Le primorja afriška so nam nekoliko znana, od srednjih dežel malo vemo. Imenujejo se tako-le:

a. po s. primorj: 1. Egipt z Barko;

2. Berberija, v kateri se verstijo dežele: Tripolis, Tunis, Algerrija, Marokko in Fez;

b. po z. primorji: 1. Senegambija;

2. gorenja Guinea, ki ob morji od 11° s.š. do ravnika seže; njeni deli so: Sierra Leona, Liberija, poprovo, slonokosteno, zlato in sužniško primorje in Ambrozija.

3. Dolenja Guinea, od ravnika do 18° j. š. To znotraj popolnoma neznano primorje se deli v Jomba, Kongo, Angola in Benguela.

c. po j. primorji. Kaplandija, kapska zemlja;

d. po v. primorji: 1. manjši deli: Kafrija s Sofalo in Mozambique, Zanzibar, Adžan in Somalija;

2. Habeš ali Abisinija;

3. Nubija med Abisinijo in Egiptom.

e. v sredi: 1. Sáhara je z libijsko puščavo vred neizmerna pušta ravan. Semtertje se nahajajo med peskom vrelci, tedaj tudi obraščeni zeleni kraji, zelenice-oaze—, pravi otoki peščenega morja.

2. Fezzan se kot polotok od Tripolisa v Saharo iztega;

3. Sudan ali Nigracija, je vsa zemlja med Saharo in Guineo od atlantskega primorja do Abisinije ino Nubijske;

4. notranja Afrika, ob ravniku in pod njim, je še skorej vsa neznana.

Kako leže te dežele ena proti drugi?

IV. Avstralija.

§. 34. Avstralija je med zemljunami nar manjša, vonder je po najvejših zanimivih pozvedbah o srednji Afriki sedaj nar bolj neznana. Kakor Evropa sredi celinske polute tako leži Avstralija sredi povodne ali oceanske in se po pravici Oceanija imenuje.

Morebiti bo kedaj tako prevladala bližnja morja in otoke, kot Evropa sosedne celine.

Avstralija leži razun nekaj otočij skorej vsa na južni poluti in se deli v 138000 št. m. razširjeno celino — novi-Holland-in v otoke, ki okoli 22000 št. m. merijo.

Zlo štirooglata avstralijska celina, ki je je dve petini v gorkem pasu, se vleče naj bolj od z. proti v. in je torej daljši kot širji. Od v. konca t. j. od nosa Stap Point (131° v.d.) do z. nosa Sandy ($20^{\circ} 44'$ j. š. 171° v.d.) meri čez 560 milj; počez t. j. od golega nosa York ($10^{\circ} 43' 42''$ j. š.) do granitnega Wilsona ($39^{\circ} 11' 39''$ j. š.) pa 420 milj.

Ker se v celinsko novo-Hollandijo le malo zalivov vriva, ima malo polotokov; zdi se, kakor da bi bila ponarejena Afrika, vonder še Novi Holland v členovji Afriko daleč prekosi; primerno nje obrežje znaša 5-196 milj. Med malimi členi je nar znamenitejši veliki polotok Karpentarija (4000 št. m.).

Sredina je malo znana, kakor deloma tudi primorje. Nar bolj poznamo jugovzhodna primorja: Novi južni Vales (*Neu-Süd-Wales*).

Druge dežele so: Viktorija, Karpentarija, Leeuwyn-ija (r. Levinija), v sredi pa sploh Avstralija.

b. zahodna poluta.

V. Amerika.

§. 35. Ameriška severna obrežja so bila skandinavskim prebivavcem že v srednjem veku znana, vonder jo je kot novo zemljino še le Kolumb leta 1492 našel, ker vse, kar pripovedujejo stari pisatelji od Egipčanov, Feničanov in tem sarodnih Kartazanov od bogate in prelepe celine Atlantis, je izmišljeno.

Kakor stara zlo široka celina od v. proti z. tako se Amerika steguje od j. proti s. t. j. ob poldnevnikih in podolgoma vse druge zemljine prekosi. Od s. konca t. j. od Elsonovega nosa do j. nosa Forwarda meri dobrih 2000 milj, poprek pa tam, kjer je najširja, le okoli 700 milj.

Ker se ji atlantsko morje v sredo vriva, deli nje celino v dva polotočna dela: v severno in južno Ameriko, ki ju tesno panamsko medmorje sklepa. Ta morska ožina je komaj 6 milj široka (9° s. š.).

Južna-Amerika je skorej za 20° dalje k vzhodu pomaknjena kakor severna (Amerika); zahodne kraje južne-Amerike tisti pol-

dnevniko režejo, ki vzhodno severno-Ameriko. Po obsegu ste si Ameriki zlo enaki: južna-Amerika meri 321000 št. m., severna pa komaj 21000 št. m. več. Tudi po obrazu ste obe zlo enaki, namreč tri-voglata, le da je atlantsko morje severnemu narobe postavljenemu trojaku spodnji ogel razderlo in deloma pokrilo.

Od s. proti j. je južna-Amerika nekaj večja kot severna, severna pa od v. proti z., ker ta meri pod 52° s.š. 865 milj., una pa ob 15° s.š. le 690 milj. Na obeh meri okraj, ki je zlo različno razdeljen, okoli 9400 milj. Severna-Amerika je na jugu in vzhodu zlo razderta in členovita; severna in zahodna stran pa ni celo tako, vorder pa bolj kot južna-Amerika, ki razun dolgega celotnega klina nima nobenega polotoka in primeroma le malo otokov. Zato 6000 m. obrežja pride na severno-Ameriko, na južno pa le 3400 milj. Primerno obrežje severne - Amerike znaša 10 423 milj, južne pa le 6 001 m.

§. 36. Nar znamenitnejši polotoki so ti-le:

1. Melville-ski na severji;
 - a. na v. 2. Labrador, nar večji sv. polotok (25000 št. m.);
3. nova Škotija, ki se polotočnega novega Brunsvika derži (790 št. m.);
4. Maryland s kosom Delaware (r. Mèrilènd-Delèvèr, 290 št. m.);
5. Florida, 1100 št. m.;
6. Yukatan, čokasti polotok z 2200 št. m. Floridi nasproti;
 - b. na z. 1. Kalifornija;
2. Aljaška (400 št. m.).

Vsi ti polotoki in še drugi manjši merijo skup kakih 33000 št. milj.

Skrajni nosi in erti ameriški so ti-le:

1. nos Forward, $53^{\circ} 53' 43''$ j. š.; navadno pravijo, da je južni skrajnik nos Horn, ki je pa le ert ognjeve-zemlje.
2. Elsonov nos, 71° s.š., 193 z. d.;
3. nos kraljevič-valesov (Prince Wales kap), nasproti azijskemu v. nosu;
4. nos Charles na Labradoru;
5. nos st. Roka (Branko) na vzhodni južni-Ameriki.

§. 37. Dežele a. v severni-Ameriki od s. proti j.

1. Ruska severna Amerika, okoli 17000 št. m. obsegajoča;
2. otok Grönland ali „zelena-zemlja“ (20000 št. m.);
3. Hudsonsko z Labradorom (200000 št. m.), ob hudsonskem zalivu;
4. zjedinjene dežele severno ameriške;
5. indijanska zemlja;
6. Mehjiko (Mexiko);
7. srednja-Amerika ali zjedinjene srednje-ameriške države: Guatamala, San Salvador, Honduras, Nicaragua, Costa Ricca in Panama.

b. v južni-Ameriki:

1. Guyana;
2. Kolumbija z Venezuelo, novo-Granado, Ecuadorom;
3. Peru,
4. Bolivija,
5. Chile (Čile),
6. Patagonija, v dolnjem konci, merzla gola in zlo revna zemlja;
7. zjedinjene države, ob reki Laplati ali argentinska dežela;
8. Uruguay pa 9. Paraguay;
10. Brazilija s 147600 št. m.;
11. Med severno in južno Ameriko je mnogo otočij, zahodnja-Indija. Kako leže te dežele ena proti drugi? Ktere ob morji?

Poglavje IV.

Velika morja in njih deli.

Severno ledeno morje.

§. 38. To morje se na več krajih v severno obrežje evropsko, azijsko in ameriško vriva in dela mnogo zalivov, katerih tu imenujemo:

1. belo morje, ki se med polotokom kaninskim in kolskim proti jugu v Rusijo izteguje in v več malih zalivov deli;
2. karsko morje med Novajo-zemljo in bližnjo Azijo;
3. obski zaliv,
4. jenizejski zaliv,
5. baffinov zaliv (*Baffinsbay*) na z. strani Grönlanda.

Razun teh večih in več manjših zalivov se to morje deli v več prikrajnih in otočnatih morij; znana so:

1. sibirsko morje poleg severne Sibirije;
2. laponsko " " " Kole in Laponije;
3. grönlandsko morje med Grönlandijo in Izlandijo;
4. morje severnih prebrodov ob severnem obrežji Amerike.

Južno ledeno-morje.

§. 39. To morje se nikjer ne dotika velikih zemljin, ampak ima poleg tečajnika druga morja za sosede. Njegove zajedi v tako zvano antarktično celino so še kaj malo znane. Visokih lednikov in neizmernegea ledovja in keršnja je tu zlo veliko in dalje proti zmernemu pasu sega kot na severno ledenem morji.

Atlantsko morje.

§. 40. Atlantsko morje se imenuje po izmišljeni deželi Atlantis. To morje ima najdaljše obrežje, ker z velikimi in znamenitnimi zajedmi celine z. in v. polute zarezava in se razun Australije vseh zemljin dotika. Njegova velikanska struga ima stari in novi svet za bregova, ki sta si čudovito vstric; kodar je Amerika izbočena, tam je

tostranska stara celina vderta, kodar je pa una vderta, tam je ta izbočena.

Na vzhodni strani loči atlantsko morje Evropo od Afrike in deloma od Azije, za 55° s. š. se pa vali kot znotranje morje v oserčje evropino. Iz zahodne strani Ameriko skorej dvoji v severno in južno; ob soravniku, poleg katerega oserčje evropino razdera, pa tudi v severni-Ameriki nareja veliko ino vilasto srednje morje.

Deli se v severno-atlantsko in južno-atlantsko morje, meji ju južna stran severnega povratnika; zadnje se deloma-zlasti ob afrikanskem obrežju-tudi aethiopijsko morje imenuje.

Veči deli atlantskega morja so:

A. na v. 1. skandinavsko morje ob norvegijskem obrežju do tečajnika;

2. severno ali nemško morje (*die Nordsee*) med Skandinavskim Danskim, Nemškim, Nizozemljem pa veliko-Britanijo;

Njegovi deli so:

a. zuydersko morje (r. zajder) v Hollandiji,

b. Kategat in Skagerak med Danijo in Skandinavijo.

3. baltiško ali vzhodno morje (*die Ostsee*) med Ruskim, Pruskim, Nemškim, Danskim in Skandinavskim;

Njegovi glavni deli so:

a. botniški zaliv, proti s. iztegnjen v. sredi pa stisnjen med polotokoma Čuhonijo in Skandinavijo;

b. finski ali čuhonski zaliv med Čuhonijo, Estonijo in Ingrijo;

c. rižski zaliv od sprednjega proti jugu.

4. Canal la Manche (morski rokav) med Bretanijo, Normanjijo in Britanijo;

5. biskajski zaliv, (—morje) med s. Španijo in z. Francijo;

6. srednje ali sredozemsko morje med Evropo, Azijo in Afriko (54000 št. m.);

Ktere dežele to morje obliva? Kako leži zahodni kotel (16000 št. m.) proti vzhodnemu (25000 št. m.), ker ju Sicilija in Afrika ločite? Primeri afriško severno obrežje z južnim evropskim.

Njegovi veči deli so:

a. Golf du Lion (levov zaliv);

b. Golf de Genua (genovski zaliv);

c. toskansko ali tyrrenske morje med laškim polotokom, Sicilijo, Sardinjo in Korsiko;

d. jonijsko morje s tarentskim in lepautskim zalivom med Italijo in Grecijo;

e. jadransko morje z beneškim, teržaškim in kvarnerskim zalivom med Italijo, Avstrijo in Turčijo;

f. gerško ali aegejsko morje (*archipelag*) med malo-Azijo, Gerškim in Turškim;

g. levantsko ali sirijsko morje z iskanderskim zalivom med malo-Azijo, Sirijo in Egyptom;

- h. siderski zaliv; velika Sirta pri Barki, mala Sirta pri Tripolisu in Tunisu.
7. marmarsko ali belo morje med severo-zahodno malo-Azijo in nasprotno Turčijo;
 8. černo morje-pontus euxinus-med s. malo-Azijo in južno Rusijo;
 9. azovsko ali suroško morje z glenovim-morjem (*faules Meer*) med polotokom Krimom in Rusijo;
 10. guinejski zaliv ob ravniku med gorenjo in dolenjo Guineo;
- B. na z. 1. hudsonski zaliv (*Hudsonsbay*) med Labradorom in celino ameriško;
2. zaliv st. Lovrenca med Labradorom in novo Škotijo;
 3. mexikanski zaliv, morje med Florido, Mexiko in Yukatanom;
 4. karajbsko morje s hondurskim, darijskim in marakajbskim zalivom med srednjo-Ameriko, Kolumbijo in otočno zahodno-Indijo.

Veliki ocean.

§. 41. To morje seže od severnega do južnega tečajnika, kakor atlantsko, pa se zmiraj bolj razširja, ker se Azija in Amerika proti jugu ožite. Obliva le tri zemljine z neštetimi otoki. Azijsko obrežje je zlo razderto, ameriško je pa celo in ravno in skorej brez vseh zalivov, kakor avstralsko. Tudi mu Ameriki le herbet kažete, novi Holland je pa sam na sebi bolj odločen. Deli njegovi so:

- A. na s. 1. kamčatsko ali beringovo morje med Kamčatko, čudskim polotokom, Aljaško in rusko-Ameriko;
- B. na v. 1. kalifornijski zaliv ali škerlatno morje med Kalifornijo in Mehjiko;
2. panamski zaliv ob znanem medmorji;
- C. na z. 1. ohotsko morje med Kamčatko in Sibirijo;
2. žolto ali rumeno morje med Koreo in Kitajskim;
 3. japonsko morje med Japonijo in Mondžurijo;
 4. severno-kitajsko morje ob severovzhodnem obrežji kitajskem;
 5. karpentarijski zaliv na severni novi-Hollandiji.

Indijsko morje.

§. 42. To morje se kakor veliki ocean dotika le treh zemljin: na severji Azije v velikih zalivih, na zahodu in vzhodu pa Afrike in nove-Hollandije, kjer se le nekaj neznamenitnih zalivov nahaja. Deli tega morja so:

1. arabsko-perzijsko morje med Arabijo in sprednjo-Indijo;
 - a. arabski zaliv ali rudeče morje med Arabijo in Afriko, in
 - b. perzijski zaliv ali biserno (zeleno) morje med Perzijo in Arabijo;
2. bengalski zaliv z martabanskim zatokom med sprednjo-in zadnjo-Indijo;
3. siamski zaliv, ki se na v. strani Malake v zadnjo-Indijo vriva.
4. javsko, celebesko, sundsko morje, ki je le široko otočnato morje med zadnjo-Indijo in novo-Hollandijo;
5. južno-kitajsko morje med Kitajem, zadnjo-Indijo in filipinskim otočjem.

Poglavje V.

Otoki v velikih morjih.

§. 43. Nar več in nar večih otokov po vseh morjih je blizo celin, celinski ali obrežni otoki, prav za prav odtergani kosi zemljin; le mali otoki, zlasti otočja leže sredi morja, oceanski otoki. (Glej §. 20.) Posebno zanimivi so brezštevlni otoki med Azijo in Avstralijo, med Evropo in Azijo, med severno- in južno-Ameriko i. d.

Mnoge živaloslovne, narodopisne zasledbe pa tudi povestnica nam zlo verjetno delajo, da je vzhodni indijski arhipel na obeh straneh ravnika le dolga razderta celina, ki je v starodavnih časih Azijo z novo-Hollandijo vezala, kakor srednja-Amerika severno in južno veže.

Mala-Azija se je tudi deržala Turčije in Grecije, dokler jih ni černo-morje po ozkih prelivih raztergalo in srednje-morje ondešnjega potopljenega, le z mnogimi otoki zaznamvanega sveta pokrilo. Enako je storilo drugodi na primer na širokem prostoru med severno in južno Ameriko; vonder tu nju ni moglo popolnoma pretergati, ampak le mnogo otokov je napravilo in medmorje na malo milj stisnilo.

Otoki v severnem ledenem morji.

§. 44. a. evropski:

1. Vajgač malehen otok, ki ga vajgačev preliv od celine loči;
2. Novaja zemlja, dva pusta in gorata otoka; karski preliv ju od Vajgača loči. Karsko morje.
3. Kalgujevino
4. triotoki Spitzbergi (2000 št. m.).

b. azijski:

1. Sibirijski otoki (med 155° in 170° v. d.) brez vseh rastlin in prebivavcev, le znameniti zavoljo izkopanih mamutovih, bivolovih, nosorogovih zob in kosti, ti so: Katelnij, Fadajevskij, Ljahovskij in nova-Sibirija.

c. ameriški:

1. Grönland (zelena zemlja) z južnim nosom Farewell (srečna pot);
2. severni otoki: Banksland, Eglintonov, Melville-tov, Cornwallis, North-Devon, Baffinska zemlja, i. d.

Otoki v južnem ledenem morji.

§. 45. Kakor celinsko zemljo tako tudi otoke v tem morji še premalo poznamo; med drugimi se nahajajo: južni Orkneyevi, južni Sandwich-ovi otoki pa Shetland.

Otoki v atlantskem morji.

§. 46. a. evropski:

1. Island ob ferroskem poldnevniku do tečajnika segajoč. Razun obrežja ves otok strašna puščoba pokriva, goli z večnim snegom pokriti hribi, ognjeniki in ledniki derže celo do morja;

2. britanski otoki, na v. je nemško-morje, na j. deloma rokavno (Canal la manche) obliva. Med njimi sta dva zelo členovita in velika:

a. velika Britanija s kraljestvoma Anglijo in Škotijo;
b. Irland od pervega proti zahodu; loči ju irsko morje, iz kterega se vzdigujeta mala otoka Man (aze) in Anglesey (r. Englsi). Jugoza-
hodni skrajnik je nos Landsend, blizo tega proti jugu pa Lizard, severni
ogel je pa Domcansby-head (r. Dovnkénsbihéd).

3. hebridsko otočje, Irlandiji na severji,
4. orkneysko otočje na severnem obrežji Škotije, { zeleni in na-
5. shetlandsko otočje, { seljeni otoki;
6. färoersko otočje med Izlandijo in shetlandskim otočjem;
7. danski otoki med Jutlandijo in Skandinavijo. Med temi
brezštevilnimi otoki so nar. veči: Seeland, Fünnen, Laaland.
8. Rana ali Rujana (Rügen), zelo členoviti otok na nemškem obrežji
v baltiskem morji;
9. Gotland, tudi v baltiskem morji;
10. Ösel in Dagö, pred rižskim zalivom;
11. normanski otoki v normanskem zalivu med Normandijo in
Bretanjo.

Otoki v srednjem morji.

12. Pithyusi (smrečijski otoki) z Ivizo (r. Ibisos) in Formen-
tero;
13. Baleari (balearski ali fračarski otoki) z Majorko in Mi-
norko;
14. Korsika, velik otok pred ligurskim morjem;
15. Elba, korsiški preliv jo loči od Kersike;
16. Sardinija, preliv st. Bonifacija jo loči od Kersike;
17. Sicilija na jugovzhodni strani italjskega polotoka.

Na severji tega trivoglatega otoka leži „liparsko“ otočje ob zahodnem
nosu pa „aegadski“ otoki.

18. Maltsko otočje, sotavljajo je otoki Malta, Gozzo in Komino;
19. jonijski otoki v jonijskem morji poleg zahodnega turško-gerškega
obrežja. Med 7. večimi in mnogimi manjšimi sta znamenita Karf (Korfu)
in Kefalonija;
20. isterski in dalmatinski otoki po vzhodnem jadranskem
morji: Čres, (Cherso), Kerk (Veglia), Losinj (Lussin), Bag
(Carlopage);
21. Kandijska (Kreta), po soravniku iztegnjen otok;
22. Kykladi na zahodni strani aegejskega morja; nar. znamenitnejši so:
Paros, Antiparos, Delos, Naxos (največi 6 št. m.);
23. Negroponte ali Euboea, podolgast otok ob v. gerškem o-
brežji;
24. Thasos (Tas), Samothraka, Lemnos (Stalimene, Limnje)
v severnem kotu aegejskega morja; severni Sporadi.

b. azijski:

1. Mytilena (Metelin) pa Skios, ki ju tudi k severnim Sporadom štejejo.

2. Sporadi ob z. kraji male Azije „raztreseni otoki“: Chios (Skio), Samos, Kos, Rhodos, eden izmed najlepših otokov.

3. Kipros (Ciper), največi in lepši azijski otok srednjega morja.

c. afriški:

1. Azori, med njimi je st. Miguel nar. veči. Nekteri je štejejo še k evropskim, ker so bliži Evropi kot Afriki in po podnebju in prirodninah na Portugal spominjajo.

2. Madejra (lesovje), s krasnim podnebjem in bujnim rastjem;

3. kanarski otoki, njih enajstotica meri 160 št. milj. Te lepe otoke so že stari poznali in insulae fortunatae imenovali. Razun Teneriffe je zanimiv otok Ferro;

4. zelenogorsko otočje (kapverdski otoki), gorati in zlo rodovitni, če prevelika suša vsega ne zatara;

5. guinejski otoki v ondešnjem zalivu: Ferdinando, st. Tomaž;

6. Ascension (r. asanzion-vnebohod) in st. Helena sta neznaatna otoka v širokem aethiopskem morji.

d. ameriški:

1. Newfoundland (r. Njufavnlend, novoznajdena zemlja) zapera na vzhodu zaliv st. Lovrenca. Ta silno razderti otok je le ob morji obdelan, v sredi ima dosti lesa, jezer, močvirij in nepotekljive zaklade premoga.

2. Bahamski ali lukajski otoki, jugovzhodno od Floride. Med temi nizkimi in skalovitimi otoki (500-600) je skorej največi Cat-Island (r. Két-Ajlend), od drugih Guanahana ali San Salvador imenovan, kterega je Kristof Kotumb ($\frac{12}{10}$ 1492) po dolgem in težavnem ployu čez široko morje prvega našel.

3. Antilje med severno-in južno-Ameriko. Ločijo se v velike in male.

a. Veliki Antilje so vsi od zahoda proti vzhodu potegnjeni, gorati in zlo rodovitni: Kuba, Haiti, Jamajka in pod Kubo Portorika (Puerto-rico).

b. Velika množica malih Antiljev se vleče v lok od Portorika do južne Amerike in od tod poleg obrežja Kolumbije do marakajbskega zaliva vštric velikih Antiljev.

Delé se v „otoko na vetru“ (Islas barle viento) in „otoko za vetrom“ (Islas so viento). Trinidad, Guadeloupe.

Vsi Antilje z bahamskimi otoki se zovejo za zahodna Indija (West-indien).

4. Ognjeva zemlja (Feuerland) je veliko otočje na južnem skrajniku južne-Amerike.

5. Falkland na vzhodni strani ognjeve-zemlje, daleč od patagonskega obrežja.

6. Južna Georgija.

Otoki v velikem oceanu.

§. 47. a. azijski:

1. Aleuti ali lesičji otoki se vlečejo v dolgi versti od Kamčatke do Aljaške in ločijo beringovo pokrajno morje od širokega oceana. Vzhodni teh goratih in vulkanskih otokov se Ameriki prištevajo.

2. Kurili se enako verste od Kamčatke do japonskega otoka Jezo. Ti zlo visoki in vulkanski otoki zaperajo ohotsko ali lamučsko morje prostemu oceanu.

3. Sanghalin, poleg tunguskega obrežja;

4. japonski otoki delajo s polovico Sanghalina državo Japono. Jezo, Nipon, Kjusin in Sikok.

5. Formoza, lepo narejen vulkansko-gorat otok med severnim in južnim kitajskim morjem.

b. avstralijski:

I. nad ravnikom:

1. Sandwichski (r. sèndvič) otoki; vsa enajstotica teh goratih otokov je ob severnem poverniku (145° v. d.). Največi je trioglata O v ajhi.

2. Marijani ali Ladroni (tatinsko otočje), 184° v. d. 17° s. š.

3. Karolini, okoli 47 koravdnih grebenov oklepa blizo 400 otokov med 3° in 8° s. š.

4. Lord Mulgravetov arhipel od sprednjih na v. in j. strani;

II. pod ravnikom:

5. družbinski otoki (*Gesellschaftsinseln*) ali tahitski arhipel; od otoka Tahiti na vzhodno stran leži otočje Pavmatu (nizko, biserno) na severno pa Mandana;

6. prijateljstveni otoki (*Freundschaftsinseln*). Na vzhodu je otočje Fidži;

7. novi Hebridi, visoki in gorati otoki;

8. nova Kaledonija, čez 300 št. m. velik otok nad južnim povernikom;

9. salamonov Arhipel, dvovertno otočje od novih Hebridov proti severju;

10. nova Guinea, 12000 št. m. razprosteri otok pred karpentarskim zalivom. Ta otok pa Borneo in Madagaskar so razun Grönlanda največi otoki na svetu. Novi Guinei na vzhodu ležite med drugimi otočji: novi Irland pa nova Britanija. Vsi 3 otoki imajo po gorah gosto lesovje, bujno rastje, prekrasne tice pa zlo divje ljudi — Papuas.

11. Tazmanija ali Vandiamensland, loči jo Bassov preliv od severne celine;

12. novi Zeland, njegova dva velika in potegnjena otoka loči Cook-ov preliv.

c. ameriški:

1. Otočje prince walesovo z ostrovom Sitko kraj ruske Amerike;

2. otoka Charlotta in Quadra;

3. Gallapagos ob ravniku;

4. Chiloe pod 43° j. š.

Otoki v indijskem morji.

§. 48. a. azijski:

1. Filipini so od Formoze proti jugu raztreseni; med dvanajstimi velikimi otoci je na severji Luzon — Manila, 2000 št.m.; Mindanao, 1700 št. milj.

2. Moluki ali „dišavinski otoki“, ker so domačija dražih dišav. Razdeljeni so v tri veča otočja med novo-Guineo in Celebes-om, (Banda, Ambojna in pravi Moluki). Gilolo (GžŽ) je nar. veči teh otokov.

3. Sundski otoki se ločijo po obsegu v velike in male:

a. veliki: Sumatra, 7474 št. milj.; Borneo, 13500 št.m.; Celebes in Java. Te v vseh indijskih pridelkih zelo bogate otoke obdaja mnogo manjših.

b. mali: Bali, Lombok, Sumbava, Flores, Sunda, Timor in še mnogo drugih; vsi so zelo gorati in vulkanski, pa tudi posebno rodovitni.

Otoki vseh teh treh otočij (filipinskega, moluškega in sundskega) se zovejo skup. vzhodno-indijsko otočje (*Ostindische Inseln*)

4. Nikobari in Andamani, dve obširni potočji pred martabanskim zalivom;

5. Ceylon (r. Sejlón), 1181 št. m., lep in bogat otok, ki ga je Pal-kov preliv od srednje-Indije odtergal.

6. Lakkadivi in Maledivi, potočji od srednje-Indije na zahodno stran, 10° - 42° in 1°-90 s. š.

b. afriški:

1. Sokotora, gorat otok pred nosom Guardafui;

2. Madagaskar, nar. veči afriški otok med 12°-26° j. š.;

3. okoli Madagaskarja leži več otočij in posameznih otokov: Komori, Amiranti, Seychelli (r. Sešeli) in Maskareni.

§. 49. Nekaj otokov po obširni vverstenih.

Grönland meri čez 20000 št. milj.	Tazmanija meri čez 1100 št. milj.
Bornea " 13000 " "	Sicilija " 500 " "
Nova Guinea } " 10000 " "	Sardinija " 430 " "
Magdagaskar } " " " "	Ciper " 250 " "
Sumatra " 7400 " "	Jamajka " 270 " "
Nipon " 5000 " "	Korsika " 200 " "
V. Britanija " 3900 " "	Kandija " 190 " "
Celebes " 3300 " "	Puerto-Rico " 180 " "
Novi Zeland " 2800 " "	Danski Zeland " 130 " "
Luzon " 2500 " "	Euböa " 60 " "
Java " 2300 " "	Majorka " 60 " "
Kuba " 2000 " "	Kefallenija " 16 " "
Island " 1800 " "	Karf " 10 " "
Irland " 1500 " "	Čres in Kerk " 7 " "
Saghalin " 1430 " "	Kythera " 5 " "
New-Foundland " 1400 " "	Losinj " 3 1/2 " "
Haiti " 1300 " "	Ithaka " 2 " "

Poglavje VI.

Nar znamenitejši preliv.

- §. 50. 1. Vajgačev in karski preliv na jugu in severji otoka Vajgača.
2. Sund,
3. Veliki Belt, } sklepajo Kategat z baltiškimi morjem.
4. Mali Belt, }
5. Kaléski preliv (mimo mesta *Calais*); 5 milj široka struga sklepa morski rokav (*Canal la Manche*) z nemškim morjem.
6. St. Jurski preliv (*St. Georges-Canal*), } sklepata irsko morje
7. Severni preliv (*Nord-Canal*), } z atlantskim morjem.
8. Giberaltarski preliv med Španijo in Maroko; po tej konici naj 2 milj široki strugi se prelivata atlantsko in srednje morje.
9. Preliv st. Bonifacija ($\frac{3}{4}$ milje širok).
10. Mesinski preliv (*Faro di Messina*) med Italijo in Sicilijo ($\frac{1}{2}$ m.š.).
11. Otrantski preliv (*Canal von Otranto*) sklepa jonijsko in jadransko morje (8 milj širok).
12. Dardanelški preliv ali Hellespont; po 6 milj dolgi in zelo stisnjeni strugi se marmarsko morje v aegejsko preliva.
13. Carigradski preliv — Bospórus —, 4 milje dolga in do 500 stopinj stisnjena struga veže černo morje z marmorskim.
14. Jenikalski preliv med črnim in azovskim morjem (Kerčki, Kafski, Feodosijski preliv).
15. Moçambiqueski preliv med Afriko in Madagaskarjem.
16. Preliv Bab-el-Mandeb (nevarna vrata ali vrata smerti in žalosti), $3\frac{1}{2}$ milj široka struga med Abisinijo in Arabijo.
17. Ormuzski preliv sklepa perzijski zaliv z arabsko-perzijskim morjem.
18. Malačski preliv derži med Malakko in Sumatro iz bengalskega zaliva v sundsko morje.
19. Beringov preliv (7 milj širok) sklepa severno ledeno morje z velikim oceanom.
20. Torreski preliv med novo-Guineo in novo-Hollandijo.
21. Magelhaensov preliv med ognjevo-zemljo in Patagonijo.
22. Hudsonov preliv sklepa hudsonov zaliv z atlantskim morjem.
23. Davisov preliv sklepa baffinov zatok z atlantskim morjem.

Nar znamenitnejša medmorja.

- §. 51. 1. Suezsko medmorje, 17 milj široko, veže Afriko z Azijo.
2. Korintsko medmorje, sploh Isthmus imenovano, 4 milje široko, sklepa Moreo s srednjo-Grecijo.
3. Prekop (Perekop) med mertvim in glennim morjem, veže Krim z Rusijo.

4. Panamsko medmorje, zelo ozko, veže južno-in severno-Ameriko.

5. Chignectosko medmorje, 5 milj široko, veže zelo členoviti polotok novo-Škotijo z novim-Brunsvikom.

ODDELLEK IV.

Poveršina zemlje.

Poglavje I.

Vvodni pojemi.

§. 52. Poveršina zemlje ni povsodi enaka, ravna in gladka, ampak nekodi se zvišuje, nekodi pa znižuje. Da moremo te različne višine in nižine zmeriti in med seboj primeriti, nam je treba stanovitne, pravilne ravni (*Normalebene*). Taka stalna, pravilna ravan je morska gladina, tudi niveau (r. nivô) imenovana, ker je od središča zemeljnega obla povsod enako oddaljena. Vzpetost vsakterega kraja (ali dežele ali celine) nad morjem se imenuje njegova navpična ali vertikalna izobrazba ali naličje (*vertikale Gliederung*).

Ker se zemlja razun malih vsedov povsod nad morjem vzdiguje, si lahko mislimo morje pod celino podaljšano: vzvišenost vsakterega kraja nad gladino morja je njegova brezozirna ali nadmorska visokost (*absolute- oder Seehöhe*). Njegova vzvišenost nad kakim drugim krajem — nad kako bližno dolino, jezerom, hribom in deželo, ne pa nad morjem —, je primerjena ali ozirna (relativna) visokost (*relative oder bezüglichliche Höhe*).

Zakaj človek navadno le ozirno visokost opazuje in pri mali ozirni na silo različno neozirno dostikrat celo ne misli?

Na vsakteri zemljini poznamo *a.* sladko vodo in *b.* suho zemljo.

a. Voda.

§. 53. Vsa voda po suhi zemlji je sladka voda ali kopno-zemeljsko vodovje (*Süßwasser, Landgewässer*). Je pa ali stoječa ali tekoča voda.

Voda se sploh skuša tako vseliti, da ravno leži. Če torej že na celini tako mesto dobi, da se more porazno vseliti, se vstavi in ostane na celini; če pa takega mesta ne najde, hiti v porazno morje.

Tekoča voda.

§. 54. Kakor kri po človeškem telesu, tako se voda pretaka po zemlji. Morje je studenec vseli studencev, velika vodoshrana potokov, rek in veletokov. Zmiraj in povsodi, po leti in po zimi, ob gorkem ravniku in ob merzlem tečaji se sopari in zrak z meglami

in oblaki napolnuje. Ti oblaki in sploh soparni zrak v različnih podobah — dežja in snega, toče in sodre, rose in slane — zemlji dajejo vodo, ki se deloma pod rahlo zemljo zgublja, v neznanih kotlih nabira in dalje leze.

Tok vode izpod zemlje se pravi studenec, vrelec, vir, izvir (*Quelle*). Merzli, mlačni, gorki vrelci; rudnice, toplice, kisle vode, če so rudnine in soli v njih raztopljene.

Kraj, po katerem si reka le studence nabira, se zove nje obvirje (*Quellgend*).

Studenci se zbirajo v potoke (*Bäche*), ki pa tudi lahko naravnost iz kalov ali ribnikov in jezer tečejo. Potoki, kateri samo po nekaj časa zlasti ob deževji teko, so lijaki, hudourniki, suhe -- (*Wildbäche, Wildriesel*).

Potoki se zbirajo v reke (*Flüsse*) in pa v veletoke ali velike reke (*Ströme*), ki se večidel v morje izlivajo.

Celi tok (*Lauf*) rek in veletokov, ki se v morje, v jezero ali v kako drugo reko izlivajo, se deli v zgornji, srednji in spodnji tok (*Ober-Mittel-Unterlauf*).

Žleb, po katerem potoki, reke in veletoki tečejo, se zove njih pretoka ali vodotoč (*Bett*), ino koder v pretoki navadno najglobokejša voda teče, struga, korito (*Rinnsal*).

Pretoko mejita bregova, katerih je gledé na tok vode eden vodi na levo, eden na desno -- levi, desni breg (*rechtes, linkes Ufer*).

Več ko jo je, in bolj ko je zemlja nagujena, hitrejša teče vsaka voda. Razloček med brezozirno visokostjo vira in izliva kake vode se imenuje nje pad (*Gefälle*). Med dvema krajema se po hitrosti reke (*Geschwindigkeit*) vsaj poprek lahko presodi, koliko jeden više leži kot drugi.

Od reke z velikim padom pravimo, da je derečega toka, da se vali in dere (*strömt*); nasproti pa pravimo, da je lenega toka, da leno teče ali leze (*schleicht*).

Mesto v večidel zlo stisnjemem vodotoči, kjer reka posebno zlo pada in silo hitro dere, se zove berzica (*Stromschnelle*); karnica in vertinec (*Strudel u. Wirbel*).

Kjer se voda naravnost z visočine v globočino spušča, dela slap (*Wasserfall, Katarakt*); malehen slap je skakavec.

Tam, kjer se voda v kako drugo reko, v jezero ali v morje izteka, je nje izliv (iztok) ali ustje (*Mündung*).

Če se reka pred iztokom v več ramen ali panog deli in naprej več ne jedini, pravimo, da ima deltast ali vilast izliv (*Deltamündung*).

Zemlja med takimi strugami -- večidel trioglata -- se pa imenuje naravnost „delta“.

Kak je plemujoč izliv (*Aestuarium*)? Kdaj se izlivajo reke v lokve (*Lagune, Hafl*)? Kak je liman?

Ves tok reke od vira do izliva z vsemi ovinki (zavoji, *Windungen*,

Serpentinen), tedaj vsa njena dolgost se zove zaresna dolgost ali razvoj (*Flussentwicklung*).

Rečja dolgost od vira naravnost do izliva se imenuje poprečna dolgost ali posega (*direkter Abstand*); po nji se določa, na katero stran voda teče. Zaprav bi se razvoj le ceniti smel po primeri rečje dolgosti s posego.

Reko, ktera več drugih v se sprejemlje, veliko ali glavno reko (*Hauptfluss*) imenujemo. Te, ki va-njo tečejo, so pa stranske reke ali dotoci (*Nebenflüsse*); še manjše vode, ki dotokom pritekajo, so pritoki ino sicer 1. 2. 3tega reda (*Zuflüsse* 1. 2. 3. *Ordnung*).

Reke brežnice (*Küstenflüsse*) se po prekratkem in večidel zlo hitrem toku v morje izlivajo. Njih pad je v primeri s kratkim razvojem silo velik.

Pustinjske ali celinske reke (*Steppen—continentale Flüsse*) se ne izlivajo ne v morje, ne v druge take reke, ki v morje teko, ampak izlivajo se v pustinjska jezera, ali se pa po daljšem ali krajšem toku v kaki pusti zgubljaajo. Tem nasproti so morske reke.

Rečje (*Flusssystem*) je glavna reka z vsemi svojimi dotoci in pritoci.

Porečje (*Flussgebiet*) se zove vsa zemlja vkup, s ktere se vode v edno reko odtekajo, — ves svet med njenim razvodjem.

Pomorje (*Meergebiet*) je pa vkup vsa tista zemlja, s ktere se vode v edno morje stekajo.

Razvodje (*Wasserscheide*) je meja med vodami, ki tečejo v različne veče reke ali pa v različna morja, — vodna meja med porečji in pomorji.

Kanali ali prekopi, preplavi (*Canäle*) so nalašč narejeni široki vodotoki, ki vode in morja po naravi ločena, sklepajo.

Stoječa voda.

§. 55. Stoječa voda se po različni velikosti prostora, ki ga pokriva, različno imenuje. Veče stoječe vode so jezera (*der See*), manjše pa jezercica in kali; ribniki in vodnjaki (*Teiche, Weiher*) pa, če so je ljudje izkopali. Močvirje ali močarina (*Sumpf*).

Polegi se ločijo v nižinska jezera — v nižavi (*Niederungsseen*) in v gorjanska — na višavi (*Gebirgsseen*); zadnja stoje ali na podnožjih gor in v dolinah — prava gorjanska in dolinska jezera, ali pa visoko na gorah in med ledniki — mala gorjanska, planinska jezera. Kaka so jezera na visokih planotah?

Gledé na njih dotok in odtok so: rečna, studenčna, iztočna in brezrečna jezera.

Po slasti vode so 1. sladka in 2. slana jezera. Zadnja se nahajajo le kraj morja, na visokih nepoveznih planotah in na pustah ali pustinjah (*Steppen*), zato jim tudi pustinjska jezera pravijo.

b. Suha zemlja.

§. 56. Suha zemlja je po razni nadmorski visokosti in po različnem poveršju zelo različna.

Zemlja, ki je podobna poveršju morja ali ima vsaj precej porazno poveršino, je ravan (*Ebene*). Semtertje se tudi posamezne višine (verhi in berda) polagoma iz ravni vzdigujejo.

Ravan nizke nadmorske lege, navadno do 500', je nižina, — nižavje (*Tiefebene, Tiefland*); ta je pa globoka nižina (*Niederung*), če se nič ali komaj vidno nad morsko gladino vzdiguje. Valovito nižavje (*wellenförmiges Tiefland*).

Taka zemlja, koja je 500 ali več čevljev visoko nad morjem, se zove višavina ali višavje (*Hochland*), ki je ali nizko ali srednje ali pa visoko (*niedriges, mittleres u. hohes Hochland*).

Plane višavine ali ravni na hribih imenujemo planote (*Plateau, Hochebene, Tafelland*); berda, berdje (*Hügelland*) pa pravimo taki zemlji, na kateri so manj kot 1000' visoke višine, holmci, gorice, berda (*Anhöhe, Hügel*) z nižinami v verstih. Valovito berdje (*wellenförmiges Hügelland*).

Če se višine nad 1000' vzpenjajo, se imenujejo gore, hribe (*Berge*), in taka zemlja hribovita zemlja (*Bergland*).

Gredje (gredi, *Stufenland*) je taka ravna ali gorata zemlja, koja po širjih in ožjih gredeh v nižino prehaja ali se pa polagoma k morju spušča.

Na vsakem hribu se loči teme, vznožje pa boki (*Scheitel, Fuss u. Seiten*). Temena so najviši deli hriba, imenujejo se navadno verhi, verhunci, veršaci (*Gipfel*). Rodim (ostrim) verhovom pravimo po špicasti podobi erti ali ščiti, rogovi, zobovi, igle . . . (*Spitze, Horn, Zahn, Nadel . . .*), gladkim pa po obliki podobi: koki, koppe . . . (*Kuppe, Koppe . . .*).

Vznožje je spodnji del hriba, podgorje (*Fuss*); bok, pobočje, pogorje, rebro, stran, breg, brežina (*Abhang, Abdachung, Böschung*) so pa srednji deli. Rebro je sterco (stermec), prepadno (robasto), položno (*steil, schroff, allmählig*); plazovina (*ein stark abschüssiges Gebirge*).

Ognjeniki ali vulkani imajo na verhu velika žrela (*Krater*), iz katerih ognjeno zmes -lavo- bljujejo. Goreči in vgasnjeni ognjeniki (*thätige und erloschene Vulkane*). Čadobljuvni ali plinobljuvni ali fumaroli (*Luftquellen*), žepobljuvni ali solfatori, blatobljuvni ali salsi (*Schlammvulkane*) in navadni ognjeniki, ki sploh žindro, ognjeno zmes stopljenih rudnin, bljuvajo.

Samci ali samski hribi (*isolierte Berge*) se na samem iz ravni vzdigujejo ali vsaj z nobenim hribovjem niso sklenjeni.

Gorstva (*Kettengebirge, Gebirgszüge*) so sklenjene gore, ki se podolgoma vlečejo. Ktera so vstrična gorstva? Poberdje. Glavna ino podružena gorstva (*Haupt-Nebenketten*).

Obgorja ali ohribja (*Gebirgsgruppen*) so gore, ki vidoma na nobeno stran ne merijo, ampak se le bolj na široko razraščajo.

Gorine ali gromade (*Massengebirge*) so obgorja, ki se navadno bolj ali manj somerno okoli osrednja kupičijo in, če ravno sklenjene, na nobeno stran ne merijo.

Oklepna (obkrajna ali obrobna) gorstva (*Randgebirge*) so ob krajih visokih planot ter se sterno ali pa po stopnjicah v bližnje nižavine ali k morju spuščajo. Mejivna ali ločivna gorstva (predeli, *Scheidegebirge*).

Herbet na gorstvih se imenuje greben ali sleme (*Kamm*), če je pa posebno razdrt in oster, tudi ostro (*Grat*), zato se gorstvom pravi tudi grebeni ali grebenaste gore (*Kammgebirge*). Iz grebena se vzdigujejo verhi in erti.

Često se glavno gorstvo v dve enaki veji ali panogi deli, ali pa se v več manjših stranskih razrastkov ali odraslekov razhaja (*Gebirgsarm, -zweig, -ast, Seitenzweig*).

Tak verh, na katerem se gorstvo v več razrastkov ali ramen cepi, se imenuje sklop, razgorje ali vozal (*Gebirgsknoten, -stock*).

Gorstva, ktera glavna gorstva spremljajo in se ob njih vlečejo, so podružena ali stranska (*Vorketten*).

Hribovje ali gorovje (*Gebirgssystem*) je več v veliko celoto sklenjenih gorstev. Morja, doline (reke), nižavine pa tudi planote je ločijo od drugega sveta.

Hribe ločimo po nadmorski visokosti sploh v visoke gore (*Hochgebirge*) čez 5000' — če so čez 8000' visoki, so sploh goline, bele gore, golci ali alpe (*Alpengebirge*) —, v sredogorja ali srednje gore (*Mittelgebirge*), če se od 2000' — 5000' nad morjem kupičijo, in v pred-in prigorja, nizka gorstva (*Vorberge, Klein- und Untergebirge*), če so manj kot 2000' visoki.

Nižne med gorami imajo po svoji različnosti različna imena.

Doline ali doli (*Thäler*) ločijo (berda in hribe) gorstva.

Glavne ali velike doline (*Hauptthäler*) ločijo večja hribovja ali gorstva, stranske (*Nebenthäler*) se pa iz glavne doline med posamezne razrastke gorstev vrvajo.

Podolžne doline, podolnice (*Längenthäler*) se vlečejo podolgoma med grebenoma dveh glavnih ali sploh dveh velikih gorstev in so torej vstric z gorstveno osjo (*Gebirgsaxe*); poprečne doline, preseke (*Querthäler*) pa segajo poprek proti gorskemu grebenu, tedaj navpik na gorstveno os.

Grape in debri (*Schluchten*), razpoke (*Spalten, Klüfte*), prepadi in brezdna (*Abgründe und Schlünde*), vsadi in posedi (*Schlünde*), soteske (*Engpässe*) - - - so zlo ozke nižine med stermimi hribi in gorstvi.

Rupe, kadunje ali nečke (*Mulden*), kernice in zatišja (*Kessel, Kesselthal*), kotline ali bokaline (*Becken*) so od vseh strani s hribi ograjene.

Male nižine prek gorstevnega slemena so jarmi, sedla in presedi (*Joch, Sattel, Einsenkung*); prehodi ali prelazi, če pot po njih pelje (*Pässe*); predel (*Scheideck*) je teme prehodnega sedla.

Poglavje II.

Kako so na zemlji razdeljene (sladke) vode, gore, planote in nižave?

A. Kaka je poveršina suhe zemlje sploh?

§. 57. Poveršina celin se od kraja do kraja vedno spreminja: tu so visoke gore in planote, tam nižave, tam gredja prerita od jezer in rek.

Ti obrazi so bolj ali manj obširni in gosti. Gorovja in visoke planote so pravo jedro celin. Njih se nar več nahaja na starem svetu in sicer na južnih in srednjih straneh njegovih zemljin. Na severni strani se pa razprostirajo neizmerne nižave, ki so le tu pa tam z velikimi gorstvi razmejene. V Ameriki se vlečejo velika gorstva po zahodnem obrežju od juga do severja; na vzhodnem vznožji so jim pa zelo prostrane nižave, ki so na vzhodnih bregovih z nižjimi gorstvi in manjšimi hribovji obrobljene.

§. 58. Višavna in nižavna zemlja je na vsaki zemljini nekako tako-le razdeljena:

Evropa ima	53000 št. m. višavine pa	115000 št. m. nižavine.
Azija	510000 " " "	300000 " " "
Afrika	370000 " " "	170000 " " "
s. Amerika	200000 " " "	150000 " " "
j. Amerika	64000 " " "	250000 " " "
Avstralija	20000 " " "	120000 " " "

Koliko je v novi-Hollandiji višavine in koliko nižavine, še ni prav natančno znano; vendar se sme po do sedaj znanih razmerah sklepati, da ima novohollandska poveršina primeroma več nižavine kot druge zemljine. V kateri primeri ste višavina in nižavina posameznih zemljin edna k drugi?

B. Poveršina posameznih zemljin.

I. Evropa.

A. Vode.

Jezera.

§. 59. Naj več evropskih jezer stoji okoli baltiškega morja, druga na Švajci ino po bližnjih italjskih in avstrijskih deželah.

Nar znamenitnejša so:

1. Ladoga, največe evropsko jezero, 324 št. m.,	} vsa so v obližji čudskega zaliva.
2. Onega, 195 št. m.,	
3. Čudsko j. (<i>Peipussee</i>) v Estoniji,	
4. Jlmensko j.,	

5. Sajmsko j., okoli njega je veliko malih po vsem Čudskem.
 6. Enarsko j. 59 št. m.,
 7. Imandersko j.,
 8. Wenernsko j.,
 9. Wettersko j.,
 10. Melarsko j.,
 11. Hjelmarsko j.,
 12. Bodemsko ali konstansko j., 10 št. m.,
 13. Tigursko ali zürichsko j.,
 14. Štirideželsko ali vierwaldstättersko j.,
 15. Genevsko j. (*Genfersee*),
 16. Novogradsko j. (*Neufchatelsko j.*),
 17. Veliko j. (*Lago maggiore*) 4 št. m.,
 18. Komsko j. (*Lago di Como*),
 19. Lugansko j. (*Lago di Lugano*),
 20. Izejsko j. (*Lago di Iseo*),
 21. Gardsko j. (*Lago di Garda*) 6 1/2 št. m.,
 22. Peružijsko j. (*Lago di Perugia*),
 23. Bolsensko j. (*Lago di Bolseno*),
 24. Čelansko j. (*Lago di Celano*),
 25. Blatno j. (*Plattensee*) 12 št. m.,
 26. Nežidersko j. (*Neusiedlersee*) 7 št. m.,
 27. Travnsko j. (*Travna see*),
 28. Mesečno j. (*Mondsee*),
 29. Atsko j. (*Attersee*),
 30. Milstatsko j. (*Milstättersee*),
 31. Osojansko j. (*Ossiacher see*),
 32. Celovsko ali verbsko j. (*Wörthersee*) (3584 oralov)
 33. Bohinjško j. (*Wocheinersee*), 78 oralov veliko,
 34. Blejsko j. (*Veldersersee*), 56 oralov
 35. Cirkniško j. 1 1/2 št. m. veliko,
- Kako stojé ta jezera eno proti drugemu? Kako podobo imajo?

R e k e .

a. Krog severnega ledenega morja:

§. 60. Pečora izvira na azijski meji, velika ta plovna reka teče po Ruskem med zapuščenimi bregovi proti severju.

2. Mezen teče proti severju in se izliva v mezenski zaliv.

3. Severna Dvina nastajajoča iz rek Suhona in Jug, teče proti sz. ter se izliva v belo-morje; dvinski zaliv.

4. Onega je kakor Mezen reka brežnica.

b. Krog atlantskega morja:

α. v baltiško morje tečejo:

1. Neva na Ruskem, po svojem z. toku vežoča ladožsko j. s čudskim zalivom.

2. Zahodna Dvina (Düna) na Ruskem teče iz malega jezera pod 57° s.š. 50° v.d. proti jz. in sz. v riški zaliv.

3. Memen (*Memel*) se izliva po zahodnem toku na Ruskem in Pruskem v kursko lokvo (*Kurisches Haff*).

4. Visla (*Weichsel*) izvira na Avstrijskem pod 49° 15' s.š. 36° 35' v.d., teče proti severju ino ima deltasto ustje. Desni dotoci: Dunajec, San, Bug.

5. Odra (*Oder*) izvira na Avstrijskem od Visle proti zahodu; nje ssz. tok derži po Avstrijskem in Pruskem. Varta (*Warthe*) z Notečem (*Netz*) ji je desni dotok, na levi so pa: kladska Nisa (*Glatzer Neisse*), Bobrova (*Bober*) in lužinska Nisa (*Lausitzer Neisse*).

β. v nemško-morje:

1. Laba (*Elbe*) ima virje na sz. strani od odrinega pod 33° v.d. in teče proti sz. po Avstrijskem, Pruskem in Nemškem. Desna dotoka sta ji: Jzera (*Iser*) in Havola s Sprevo (*Spre*); levi pa: Orlica (*Adler*), plovna Veltava (*Moldau*) s pritoci: Lužico, Sazavo, Votavo in Berovnkno; Ogra (*Eger*), Moldava (*Mulde*) in Sala.

2. Vezera (*Weser*) postaja iz izvirnih rek Fulde in Vere (*Werra*) sredi Nemčije; od desne z Allero pomnožena se po s. toku skozi široko plemujoče ustje v morje spušča.

3. Ems-a, nižinska reka srednje velikosti, se izteka v zaliv Dollart.

4. Ren (*Rhein*) se nabira iz 3 potokov v oserčji Švajce. S. z. in sz. njegov tok po Svecji spira avstrijsko mejo, preteka bodemsko jezero, potem teče med Nemčijo, Švajco in Francijo in se počasi vali skozi druge nemške dežele in Hollandijo, kjer po mnogih plitvih panogah morje dosega. Dela imeniten slap pri Schaffhausnu na nemško-švicarski meji. Desni dotoci so mu: Nekar s Kocherjem in Jaxtom, Men ali Mogan (*Main*), Lana (*Lahn*); Siga (*Sieg*), Rura (*Ruhr*) in Lipa (*Lippe*); levi pa: Ara z Rajso (*Reuss*), Ila in Mozela.

5. Moza (*Maas*) izvira na sv. Francoskem, teče proti severju, kjer se z Renom združena v morje izliva.

6. Skalda (*Schelde*) izvira na Francoskem in teče skozi Nizozemeljsko po več širokih rokavih v morje.

7. Temza (*Themse*), najznamenitnejša reka na Angleškem, teče proti vzhodu.

8. Humber (r. *Embr*) in Tweed (r. *Tvid*) tudi na Angleškem.

γ. v Kanal la manche (morski-rokav) in biskajski zaliv:

1. Sena (*Seine*) izvira sredi Francije (22° v. d.); po zlo zvitem sz. toku se izliva v Kanal ali rokav. Desni dotoci so ji: Oba (*Aube*), Marna in Oaza (*Oise*), levi Jona (*Yonne*) z Armančonom.

2. Loara (*Loire*) izvira v oserčji Francije, 45° s.š. Ta prvi francoski veletok se po sz. in z. toku v plimujučem ustji izliva. Levi dotoci: Allier (r. *Alje*), Cher (r. *Šer*), Indre (r. *Endr*), Vienne (r. *Vijen*), desni: Mayenne z malo Loaro (r. *Mejen*).

3. Garona (*Garonne*) ima izvirje na francosko-španski meji. Tekoča proti sz. sprejemlje desne dotoke: Tarn z Aveyronom, Lot in Dordonjo (*Dordogne*). Plemujoči nje izliv se Gironde zove.

4. Adura (*Adoure*) je jz. brežnica francoska.

ž. v odperli atlantski ocean:

1. Minho izvira na s.z. Špankem; mali dereči tok te brežnice meri proti jz. ob špansko-portugalski meji.

2. Duro (*Duero*) se zbira sredi Španije (42° s.š. $14\frac{4}{5}^{\circ}$ v.d.) ter teče naravnost k vzhodu.

3. Taho (*Tajo*) na jugu od Dura. Ta najdaljši pirenejski veletok teče proti z. v široko zanožino lizabonsko in se v več panog deli.

4. Guadiana moči s Tohom notranjo južno planoto špansko in j. mejo portugalsko.

5. Guadalquivir na španskem jugu teče s Quadiano vstric.

s. v sredozemsko morje:

1. Segura, Hukar (*Hucar*) in Guadalaviar, 3 španske brežnice vstric tekoče.

2. Ebro izvira na s. Špankem pod 43° s.š. $13\frac{1}{2}^{\circ}$ v. d.; tekoč proti jv. se blizo morja v rokava deli, -delta.

3. Rodan (*Rhone*) ima virje v oserčji Švajce proti z. od renskega. Gredoč proti jz. pretaka genevsko jezero in se poslej v Franciji naravnost proti jugu oberne, kjer se po več strugah v morje izliva. Dotoci: Sona (*Saone*) z Dubom (*Doubs*) na desni, Izera (*Izere*) in Diransa (*Durance*) pa na levi.

4. a) Arno,

b) Tiber,

c) Garigliano,

d) Volturno,

} vse te 4 brežnice tečejo proti z. in močijo Italijo.

5. Pad (*Po*) izvira na italijško-francoski meji in teče na v. po Italiji in avstrijski meji. Delta. Dotoci na levi: Tičin (*Ticino*), Adda, Olijo (*Oglio*) in Minčio. Skozi ktera jezera tečejo ti 4 dotoci?

6. Adiža (*Etsch*) v jz. Avstriji teče v jadransko morje, v katero se še več manjših brežnic izliva, ino sicer ob z. strani:

Bakiljon (*Bachiglione*), Brenta, Plava (*Piave*), Livenca, Taljament (*Tagliamento*) in Soča (*Isonzo*); ob v. strani pa:

Mirna (*Quieto*), Zermanija, Kerka, Cetina, Naretva in Drina.

ž. v černo morje:

1. Donava (*Donau*) izvira na jz. Nemškem ne daleč od renovega kolena. Teče po j. Nemčiji proti v., po Avstriji proti v. in j., proti v. pa v Turčiji, kjer se ob ruski meji po več rokavih v morje izliva. Temu največjemu sredoevropskemu veletoku se družijo na desno dotoki: Iller, Leh (*Lech*), Isar, Inn z Zalico (*Salsa*), Travna (*Traun*), Aniža (*Enns*), Litava (*Leitha*), Raba, z Zilo (*Gail*) in Muro zjedinjena Drava, z zanimivo Ljubljaničo, Kolpo, Uno, Bosno in Dreno združena Sava in pa serbska Morava; na levo pa: Altmüla, Naba, Rezna (*Regen*), z Dijo (*Thaya*) zedinjena Morava (*March*), Vag (*Waag*), Gron (*Gran*), Tisa (*Theiss*) s pritekajočim Samošem, Kerešem in Morišem, pa Alta (*Aluta*), Seret in Prut.

2. Dnester izvira blizu Sana in teče proti j. po Avstrijskem in Ruskem skozi zelo široko ustje v černo-morje.

3. Dneper se začne na j. od zahodne-Dvine in teče na desnici napojen z Brezino (Beresino) in Pripicem po Ruskem proti jugu; skozi njegovo ustje se tudi Bug izliva.

4. Don teče iz srednje Rusije proti j. v azovsko morje. Desni Donec pa levi Manič sta njegova dotoka.

7. v hvalinsko morje (*Kaspisches Meer*):

1. Volga teče iz jezera na sv. od virja zahodne-Dvine. Zelo zaviti tok tega največjega evropskega veletoka derži po Ruskem proti vzhodu in jugu. Deltast izliv. Kama na levi in Oka z Moskvo na desni sta njegova naj večja dotoka.

2. Ural teče, Evropo od Azije mejač, od severja k jugu. Deltast izliv.

Obe te vodi ste celinski ali pustinski reki, ker se v zaperto, pustinsko hvalinsko jezero izlivate.

B. Suha zemlja.

Naličje evropsko sploh.

§. 61. Skorej 2 tretjini evropske celine, kakor je že spredej omenjeno, ste nižavje; le manji južni in severozahodni del je gorati svet. Pa še ta primeroma mali hriboviti krajec je razkosan deloma z morjem sploh Evropo razrivajočim, deloma pa z nižinami celo do oserčja segajočimi. Zarad teh nižin in mnogih med gorami tekočih rek se nikjer obširnejše planote niso mogle vzdigniti; ne nehajajo se tedaj tu velike zaperte planote. Višavje imajo vsi od severja k jugu stegnjeni polotoki — zlasti skandinavski, prenejski, italijški, turško-gerški in tavrski, pa dežele sredoevropske: vzhodna in severovzhodna Francija, Švajca, Avstrija, južna in srednja Nemčija. Črta potegnjena od kaléskega preliva ob ustji turingijske Sale do Visle in od todi poleg rusko-avstrijske meje do ustja dnesterovega meji južno višavje in severno nižavje. Skandinavski hriboviti svet se raztega po sredi in po zahodni strani polotokovi do ruske meje. Otoki evropski imajo bližnji celini podobno naličje. Velika Britanija je le na z. in s. hribovita. Na Irskem je nad dve tretjini nižave.

G o r e .

§. 62. 1. Alpe ali bele gore tudi planine ali snežniki imenovane, jedro evropskih visokih gora. Začeniši za genovskim kotom se vlečejo na 4800 št. m. mereči podstavi ob sz. Italiji in jv. Franciji, skozi Švajco, jv. Nemčijo in Avstrijo takraj Donave. Od z. konca do v. se jim šteje kacic 150 milj na dolgost; razrasene so pa od 20 celo do 40 milj, ker so v več dolgih vej razcepljene, tako da njih srednja širjava znaša kakih 30 milj.

Alpe se ločijo po legi v zahodne (*Westalpen*) na Francoskem in Italijškem, v osrednje (*Mittelalpen*) v Švajci, s. Italiji in j. Nemčiji in

v vzhodne (*Ostalpen*) na Avstrijskem. Po snovini se ločijo v notranji poglavitni pas ali prvotne gore in v dva zunanja postranska pasa ali apnene gore, severne in južne.

Njih najvišji verhovi so: Montblanc 14700' na j. v. Francoskem; Monte Rosa 14300', Monte Cervin 13800', Finsteraarhorn 13000', Jungfrau 12800', Ortler 12390', najvišji avstrijski veršac; Dreiherrnspitze 11350' in veliki-zvonar (*Großglockner*) 12000' na severji dravskega virja; dunajski-snežnik (*Schneeberg*) 6700' je severovzhodni, Triglav 9000' pa jugovzhodni ogelni steber.

2. Kras ali Kraševina je razderta krednata in nerodovitna planota, iz ktere kratki ostrorobati apneni grebeni poganjajo. Začenja se pri zadnjih znižanih rastlikah Triglava ob reki Idrici in Ljubljanci in objema poleg vzhodnega jadranskega morja Avstrijsko in bližnjo Turčijo. Kake lastnije ima Kras memo Alp?

3. Apennine, ktere prelaz Bacchetta nad Genovo deli od Alp; od tega derže v več vstričnih gorstvih po celem italijskem polotoku. Gore na Siciliji so le kos apenninskih gora, ktere je ozki mesinski preliv prederl. Najširje in više so Apennine v srednji Italiji. Verh Gran Sasso d' Italija (velika skala) meri 9000'; Etna (10200') na otoku Siciliji je prvi italijski velikan, pa ta ognjenik je le samski hrib kakor tudi ognjebljurni Vesuv (3700') blizo Neapola. Po večini so Apennine srednje gore.

4. Hribovje turško-gerškega polotoka obsega ves polotok in prehaja na sz. v Kras. Glavni njegov sklop je široka gorina Ril (*Orbelus*) in Šardag pod 42° s. š. 40° v. d. z 8100' visoko iglasto-okroglo Kobilico. Sv. panoga Balkan (*Haemus*) se z Donovo vstrie iztega do črnega morja; proti jugu pa derži panoga Boradag in Pindus z več stranskimi vejami. Tudi pripolotok Morea je hribovit. Tudi te gore so večidel srednje gore.

5. Karpati stojé na 3700 št. m. merečem podnožji na avstrijski zemlji unkraj Morave in Donave, ki je loči od Alp in balkanskih gor. 10 do 40 milj široki se vlečejo na oblok od Donave blizo Dunaja ob meji ogerski, moravski, galicijski in se širijo čez vse Erdeljsko. Ločijo se 3 glavni deli: 1. Severno-ogerska gorata stran z gerldorfskim in lomniškim ertom ali ščitom (8350', 8300'); 2. gozdnati - Karpati ali črni - les s černo-goro (6600') in 3. erdeljsko višavje z Negojem (8000') in Bučečem (7900').

6. Hercinske gore se raztegujejo po srednji Nemčiji in po sz. Avstriji od francoske meje do Karpatov, s kterimi se med reko Moravo in Odro stikajo. Od Alp je Donava loči. So pa srednje gore in prigorja.

Posamezni njih deli so:

Smrečine (*Fichtelgebirge*, 2400') med virjem Mena, Nabe, Sale in Ogre. Šumava ali česki-les (*Böhmerwald*, 4000') se začinja na jv. Smrečin in se vleče proti j. med Avstrijo in Nemčijo. Rudne-ali krušne-gore (*Erzgebirge*) se vlečejo od Smrečin na sv. stran do

Labe. Unkraj globoko vderte Labe se vzdigujejo Sudeti s Kerkonoši (*Riesengebirge*, Saezka 5090') in z Jeseniki (*Gesenke*, 4700'), ki českemu-lesu vstric derže do virja odrinega.

Turingijski in frankovski-les (*Thüringer-und Frankenwald*) merita od Smrečin v severozahod. Od teh proti s. stoji Harz na virji Allere med Salo in Lejno (*Leine*). Teutonski les (*Teutoburger Wald*) je med Vezero in Emso. Vesterski les med Lano, Sigo in Renom; Eifel na levo od Rena, vesterskemu-lesu nasproti; med Lano, Menom in Renom je Taunus. Nasproti mu je unkraj Rena Hundsrück. Črni les ali Schwarzwald je dolgo gorstvo ob donavskem virji med Renom in Nekarjem. Med Nekarjem in Menom je Odenwald; unkraj Mena od njega oklenjen je Spesart; na s. je pa gora Rhön, kjer Fulda izvira.

7. Francosko hribovje pokriva jv. in sv. Francijo in sega tudi v južno Nizozemlje. Radan, Sona pa Dub je ločijo od Alp in jurskega gorovja. Srednje in male gore so po različnih delih različno imenovane ino sicer na jugu: Seveni, overnjsko hribovje (*Auvergne-Hochland*) in sivo gorje; v sredi poleg Rena: Vogesi vstric črnega-lesa; ob severni meji in na Nizozemeljskem: Ardenske gore.

8. Jura je 40 milj dolgo gorstvo od rodanovega do renovega kolena, med Saono in Arom. Ta visoka in nepresekana gorska zagrada stoji ob francosko-švajcarski meji; največi nje veršaci se vzdigujejo nekaj čez 5000'.

9. Gore hesperijskega polotoka so sklenjene vse v pirenejsko gorovje, ki se deli v štiri od v. proti z. deržeca gorstva. Na s. in j. oklepate to višavo dve visoki gorstvi; srednji, sierras imenovani, pa veliko planoto ločite ali omejate.

Pireneji (goline) se vlečejo ob špansko-francoski meji od erta de Cruz do biskajskega zaliva (55 milj dolge, 12-15 milj široke). Naj viši njih verhovi so: velikanski sklop Maladetta z veršacema Pic de Nethou 10700' ino Montperdu 10500'. Od rečice Bidassoa derži proti zahodu tik biskajskega zaliva kantabrijsko in asturijsko krajno gorstvo, ki se na zadnje v galicijske gore razcepi. Če ravno so te gore nižje od pirenejskih, se vendar lahko štejejo za njih podaljšek. Sierra Guadarama je z drugimi sierrami vred dolgo mejno gorstvo kastilijsko med Dourom in Tajom, ki se na Portugalskem sierra Estrella imenovano semtertje vije in na zadnje proti j. obrnjeno z ertom Rocco v morje prevali. Sierra Morena z drugimi gorami vred andaluzijsko krajno gorstvo imenovana je med Quadiano in Guadalquivirom. Na j. od Guadalquivira in Segure se vzdiguje Sierra Nevada, najviše špansko hribovje z Mulhacenom 10960'.

10. Britanske gore so po veliki-Britaniji raztresene: Cornwalliske gore na jz. polotoku waleske (r. velske) gore; nizko hribovita zemlja Cumberland (r. Kemberlend) in peakove

(r. pikove) gore; gore Chewiot (r. Čiviot) in škotijsko višavje z grampianovim (r. grempienovim) in severno-kaledonskim gorstvom.

11. Skandinavsko hribovje po z. strani ondešnjega polotoka. Po visokosti so te gore srednje, po različnih delih različno imenovane. Na njih se nahajajo gorate planote, iz katerih se silo velike nepresekane gorine, velikim nasipom podobne, kot okrogle kope in ostre igle vzdigujejo. Laponske gore, Dzili in Fieldi (Kjölen und Fields). Veršača: Škagastel-Tint 7900', Sneehätta (Snežka) 7000'.

12. Ural, 250 milj dolgo gorstvo, loči evropsko nižavje od velikega azijskega. Deli se v pusti ali severni Ural med Vajgačem in 61° s. š., v rudnati ali srednji Ural do virja Pečore in v južni Ural ali uralski les do 50° s. š.

Planote.

§. 63. Obširnih planot ali gorskih ravni ni v Evropi, kar je že v §. 61. omenjeno. Nar znamenitnejši ste:

1. Španska planota med kantabro-asturijskim in andaluzijskim gorstvom.

Ktera gora jo deli v dve manjši planoti?

2. Južno-nemška med s. podnožjem Alp in sredonemškimi gorami.

Razun teh je še več malih planot po gorskih deželah: švajcarska, francoska, turška in gerška.

Nižavje.

§. 64. Vsa v. Evropa — Rusija, Prusija in s. del Avstrije (Galicije), s. Nemčija z Danskim in Nizozemljem — je veliko skupno nižavje, ki se razširja ob kanalu la manche in pa ob nizkih višinah po z. Francoskem do pirenejskih gor. Deli se v vzhodno ali slovansko od Urala do Odre, v srednje evropsko in sicer nemško med Odrom in Renom, pa v francosko na z. Francoskem. Čerta v §. 61. omenjena jo loči od hribovitega sveta, le da je v Galiciji namesti nižine valovita planota, ino pa da je ob črnem-morji tudi še poleg spodnje Donave nižina — spodnja donavska. Vsa nizka ravan, ki jo uralo-baltiški in uralo-karpatski herbet pregraja meri čez 100000 št. milj.

Posamezne nižine.

§. 65. 1. Velika ogerska nižava (150-400' visoka), 1700 št. m. med Karpati in Alpami; ob Dravi in Savi sega nalik jezikom med Alpe. (Hervatsko-slavonska nižava, 140' visoka). Mala ogerska nižava (160 št. m., 360-390' visoka).

2. Gornje-italijska nižava (600 št. milj) ob Padu — padska nižava — se prostira med Apenninami in Alpami do jadranskega morja.

3. Skandinavska nižava se razširja na v. strani ondotnega višavja do morja.

Razun naštetih nižav se ob ustjih in spodnjem toku veletokov še dosti manjih nahaja, tako ob Guadalquiviru andalusijska, ob Ebru iberska, ob Rodanu provençalska, ki se med Seveni in Pirenejami s prostorno francosko skup derži, ob Arnu toskanska, ob Teveru rimska, ob srednjem Renu zgornje—renska, ob Moravi in Donavi pa pomoravsko polje z dunajsko kotlino.

II. Azija.

A. Vode.

Ježera.

§. 66. Naj znamenitnejša so:

1. Hvalinsko jezero ali morje (*Kaspisches Meer*), največe jezero na zemlji (7500 št. m.), stoji na v. od črnega -morja in obliva sibirsko-turansko, iransko in kavkazijsko obrežje. To slano jezero, velik del azijsko-evropskega vseda, je še 74' nižje od navadne morske gladine. Zakaj ga noter tekoče reke ne napolnijo?

2. Aralsko j. na vzhodu od prejšnjega (1380 št. m.). Tudi to se po omenjenem vsedu razgrinja, ima slano vodo in je 34' pod morsko gladino.

3. Balkaško j. ob 95° v. d. in 35° s. š., cenijo je na 300. št. m.

4. Dzajnsansko j. proti sv. od zadnjega.

5. Bajkalsko j. ali sveto-morje (700 št. m.) v Sibiriji 125 v. d. 61°-66° s. š. je največe gorsko jezero na zemlji.

6. Urmija in pa vansko j. na Armenskem s slano vodo.

7. Mertvo morje v Palestini s silo grenko in slano vodo; stoji v globokem podolgstem vsedu, 1235' pod bližnjim morjem (30 št. m.).

Naj večja zemljina ima potem tekem največe jezero, naj globokejše vsede z najnižimi jezeri; ima pa tudi najviše jezero, ker malo jezero Siri-kul v srednji Aziji na višavi Pamir stoji 14640' nad morjem.

R e k e.

§. 67. α. Okrog severnega ledenega morja — vse izvirajoče v Sibiriji ali pa blizu za njeno j. mejo:

1. Ob izvira ob 50° s. š. in 106° v. d. ino teče proti sv. in s. v obški zaliv. Levi dotok mu je veliki Irtiš, ki gre skozi dzajnsansko jezero.

2. Jenizej izvira na jv. od bajkalskega jezera, teče proti s. in z desne sprejemlje Angoro ali zgornjo Tungusko, skozi bajkalsko jezero tekočo, pa srednjo in spodnjo Tungusko.

3. Lena na s. od bajkalskega jezera, teče 440 milj daleč proti sv. in s. in se v več panog razcepljena skozi plemujoče ustje v morje izceja.

4. Indigirka,

5. Kolima, } izvirate na s. ohotskega morja ter imate s. tok.

β. Krog velikega oceana:

1. Amur postaja v Mongoliji iz izvirmih rek Žilke in Arguna. Ta

450 milj dolgi veletok teče proti v., ima veliko dotokov in mnogo otokov, izliva se na rusko-kitajski meji v tartarski preliv, ki japonsko in ohotsko morje sklepa.

2. Hoang-ho — rumena reka — izvira na s. meji tibetski. Proti v. mereč vonder zaradi velikih ovinkov še le v 570 miljah doseže rumeno-morje.

3. Yantse-kiang — modra reka — najdalji, 650 milj dolgi azijski veletok, ki izvirojoč sredi Tibeta proti v. gredé moči Tibet in Kitaj in se v severno kitajsko morje izliva.

7. Krog indijskega oceana:

1. Maikaung (Kambodža) izvira v Tibetu na j. od Hoanghota; tekoč proti jugu se po več rokavih v kitajsko morje spušča.

2. Menam je siamski veletok, ki izvira na Kitajskem in proti j. po mnogo razcepljeni strugi v siamski zaliv teče.

3. Thalayn ima virje v s. Tibetu in teče proti j. po Tibetanskem, Kitajskem pa skozi zadno-Indijo v martabauski zaliv.

4. Irvadi teče skoraj prejšnjemu vstřic na zahodni strani ino ima del-tast izliv.

5. Brahmputra izvira v Tibetu in teče proti v. in j. v bengalski zaliv. Sosedni veletok mu je

6. Ganges, ki v Hindostanu pod 96° v. d. 31° s. š. izvira in se 300 milj daleč po hindostanski nižavi vali; izliva se tik Brahmputre mnogo razcepljen v bengalski zaliv. Desni njegov dotok Juma (r. Džuma) teče z gorenjim Gangom vstřic.

7. Jnd (Sind) izvira v Tibetu blizu Brahmputre in teče proti sz.; Tibet zapustivši se oberne k jzj. in se vali na z. Indostanu v perzijsko-arabsko morje. Deltast izliv. Med mnogimi desnimi dotoci je Satudra z Džunobo naj znamenitnejši. Kabul na desni.

8. Šatel-al-Arab ali zedinjeni reki Evfrat in Tigris izvirata v Armeniji in proti j. in jv. po turški zemlji v perzijski zaliv tečeta.

8. Krog črnega morja:

Kizil-Irmak (Hajys) v mali-Aziji.

Razun naštetih je še več celinskih ali pustinskih rek:

1. Jordan izvira na s. strani palestinskega vseda ino teče skozi mermorsko in galilejsko jezero v merto-morje.

2. Kur, med Kavkazijo in Armenijo, teče proti v. v hvalinsko jezero.

3. Volga, } glej §. 60. v. 1. in 2.

4. Ural, }

5. Gihon ali Amu - Darija (Oxus) izvira v jv. Turanu in teče proti sz. v aralsko jezero.

6. Sihon ali Sir - Darija (Jaxartes) izvira pod 42° s. š. 96° v. d ino teče proti z. v aralsko jezero.

B. Suha zemlja.

Naličje azijsko sploh.

§. 68. Azija, prvo stanovališče človeško in zibel naše omike, ima najobširnije višavine na zemlji, najviše verhe, največe planote

in obkrajne gore. Velikanske planote in gorine ji pokrivajo jug, zahod, vzhod in osredje, vonder ji razun nekterih ne derže do sosednih morij, temveč opasana je na vseh straneh z večimi in manjšimi nižavami.

Največe nje višavje se razširja med Jndijama in Sibirijo, pa med Turanom, kitajsko nižino in japonskim morjem, zlasti po Tibetu in drugih deželah osrednje Azije; na vseh straneh je raztegnjena — večidel visoka — okrajna gorstva oklepajo. To celinsko višavje se imenuje zadnje-azijsko (*Hinterasiatisches Hochland*) in nosi dežele: Tibet, visoko Tartarijo, Mongolijo, Mandžurijo, j v. Sibirijo, s. del Indij in z. Kitaj. Z njim se sprijema ob 90° v. d. med nizkim Indostanom in Turanom sprednje-azijsko višavje (*Vorderasiatisches Hochland*) z vso jugovzhodno Azijo t. j. z Iranom, Arabijo, azijsko Turčijo in Kavkazijo. Azijsko višavje je celokupna, nikjer do dna presekana gromada z obširnimi, deloma zapertimi planotami.

a. Gore zadnje Azije.

§. 69. Himalaja (sneženi grad) se vleče čez 300 milj na dolgost ob meji tibetski in indostanski na oblok od Inda do stermega predora Brahmaputre. To južno obkrajno gorstvo zadnje-azijskega višavja virje indovo in zadnji pritek gangesov (Tista) deli v zahodni — najnižji s plodnimi podolnicami, v srednji — s presekami in orjaškimi veršaci in pa v vzhodni - Himalaja. Mount Everest (r. Mavnt Ivrist) 27200', Kinčin - džinga 26400'; Dhavalagiri 25000' je prava osrednja gora, ki ima pet snežnikov okoli 22000' visokih krog sebe. Na vzhodnem je Chumulari 22400'. Po srednji reri se te gore že z grebenom do 15000' vzdigujejo in redki njih prelazi niso pod 10000' nizko vsekani, pa se tudi do 17000' vzdigujejo.

2. Belor-Tag se začinja nad preseko indovo ob virji gihonovem in se vleče proti ssv. do virja sirovega. On je zahodno obkrajno gorstvo zadnje - azijskega višavja. Od njega deržite proti v. vstrični mejivni gorstvi Kuenlün — s čez 22000' visokimi veršaci — in Thianšan (nebonosno gorje) s triglavnim Bokdo-Oolom 20000'.

3. Mustag se ob virji sirovem na Belurtag naslanja in derži proti sv. do izvira irtiševega. Tu je z njim sklenjen

4. Altaj deleč se vпусти mali- in veliki-Altaj s snežniki, ledniki in rudniki. Altajske gore obsegajo vso zemljo med Irtišem, Selengo in bajkalskim jezerom in spodnjo-Angoro. Za njim se verste na v. od bajkalskega jezera rudobogate

5. d a u r s k e gore med dolinami reke Lene in njenega dotoka Vitima. Ta tri gorstva delajo s. oklep zadnje - azijskega višavja.

Proti sv. se vlečejo gore do vztočnega-nosa; naj znamenitnejše med njimi so: a) Jablanov herbet, ki seže do jv. kota ohotskega morja; b) udske gore deržeče na ravnost proti s. in c) z udalskimi gorami sklenjene. Izmed teh pokriva stanovoj herbet sv. Azijo; od njega se pa cepijo kamčatske gore z 21 ognjeniki po versti.

Vzhodne gore zadnje-azijskega višavja segajo od japonskih pobožnih gora čez zahodni Kitaj in zadnjo-Indijo.

b. Gore sprednje Azije.

1. Hindu-Khu veže na sv. Iranu med Gihonom in Indom sprednjo in zadnjo visoko-Azijo. Veršaci, ki iz njegove čez 60 milj široke gromade kipijo, se še nad ločnico večnega snega (okoli 20000') vzdigujejo.

2. Paropamis je obkrajno gorstvo na s. Iranu (tri vstrične panoge); če prav le 3000-4000' visoko, vonder zlo sterma v turansko nižino prepada. Na obali hvalinskega morja se pa na cellem vzdiguje vulkansko gorstvo

3. Albus ali Elbus, med čigar stožki (*Kegelberg*) ognjenik Demavend, največi verh v sprednji Aziji, 18800' meri.

4. Gredje kurdistansko in luristansko je pokraj zahodnega Irana in prepada v nizko Mezopotamijo.

5. Južni obkraj iranske planote je odkrojena stena, po kateri se ne vije nobena reka, ampak le silo sterme steze, pristojno lestvice imenovane.

6. Indo-perzijske gore, gorstvi Sulejman in Hala, so ob Indu na z. boku iranske planote od dotoka Kabula do morja.

7. Armenske gore na sz. od Kurdistana in Albusa do gorenjega Evfrata so popolnoma visoka višavina; iz 3000' visoke planote erivanske in karske kipi 16000' visoki Ararat v nebo.

8. Kavkaz je že davno znano gorje med hvalinskim in črnim morjem. Reka Kur ga loči od armenskega višavja. Glavno njegovo pogorje se po srednji meri vzdiguje do 10000', vstrična so pa za 3000' nižja. Naj viša njegova verha sta vgasnjena ognjenika Elbrus 16700' in Kazbek 15000'.

9. Taurus in Antitaurus sta veliki gorstvi na desnem gornjem Evfratu in južnem obrežji male-Azije. Od teh naravnost proti j. se poleg sirijskega morja vlečeta Libanom (bela-gora) pa Antilibanon s čez 9000' visokimi verhovi pa silo stermimi boki in globokimi preseki.

c. Posamezne gore.

1. Uralske gore glej §. 62.12.

2. Gore sprednje Indije. Vindhjasko gore ob povratniku; Gati so v. in z. obkrajne gore, vežejo je pa Nilgeri; še bolj na jugu so Aligeri.

3. Gore na polotoku arabijskem in sinajskem; na sinajskem polotoku je znano gorovje Sinaj z veršaci 7-8000' visokimi.

4. Gore sprednje Azije. Planote zadnje Azije.

§. 70. Na s. od Himalija med Belurtagom, Mustagom in al-tajskimi gorami pa med v. obkrajnim gorjem se razširja silo velika planota. Prepasujejo jo visoke gore od z. na v. (glej §. 69, a. 2.).

Ta planota na v. nosi veliki na z. pa mali Tibet med Himalajem in Küenlünom; visoko-Tartarijo med Küenlünom in Thianšanom, na z. Džungarijo med Thianšanom in s. gorami, na v. Mongolijo in ob srednjem Amuru Mandžurijo. Veliko Mongolije in nekaj Džungarije in Tartarije je deloma gola pustopoljina, deloma pa peščeno-kamnita puščava Gobi ali Šamo (peščeno morje). Vsa planota se po srednji meri vzdiguje do 8000', najviši je Tibet, 14000'.

b. Planote sprednje Azije.

Južni del sprednje-azijskega višavja zavzema dve obširni planoti:

1. Iran, ki ga na vseh straneh spredej omenjene gore oklepajo, pa
2. arabska planjava, obsegajoča srednjo in južno Arabijo.

Posamezne manjše planote se pa nahajajo še sredi Natolije, Armenije in sprednje-Indije (Dekan).

Razun puščave Gobi ste znani tudi peski na iranski in arabski planoti.

N i ž a v j e.

§. 71. 1. Sibirijaska nižina na sz. strani zadnje-azijske višavine je 186000 št. m. široka, deloma rodovitna, semtertje berdovita, deloma pa pustotna in močvirna, po zimi pa zmerznjena ravan. Ktere gore in morja jo obdajajo?

2. Turan med Paropamizom in aralskim jezerom pa med hvalinskim morjem in Mustagom, 53000 št. milj. Na sv. se ta nižina derži sibirijске, med aralskim in hvalinskim jezerom pa vzhodno-evropske ravni.

3. Kitajska nižina obsega 10000 št. m. ob spodnjem toku sednih rek Hoangha in Iantse-Kianga; vsa je zelo dobro namočena in izverstno obdelana.

4. Indostan ali nižina sprednje-Indije na porečji onlotnih veletokov.

Razni hribi in dva zaliva mejita to 24000 št. m. merečo ravan. Kakor se od s. nizki Turan med azijsko višavje vriva, tako od j. Indostan vanjo moli. Zato so ob 88° v.d. zelo preščipnjena azijska višava loči v sprednjo in zadnjo.

5. Nižina ob Evfratu in Tigrisu, ki se celo v sv. Arabijo razgrinja in v visoko arabijsko puščavo sega. Med Evfratom in Tigrisom je ravna Mezopotamija (medvodje.) Razun teh že naštetih nižin je pa še dosti manjših globin, zlasti ob spodnjem toku veletokov. V zadnji-Indiji merijo vse okoli 8000 št. m..

III. Afrika.

A. Vode.

Je z e r a.

§. 72. 1. Njami ali Ngami na s. puščave Kaliharu 41° v.d. 20° j.š.

2. Njasi (Nyassi-see), zelo obširno jezero z mnogimi dotoci pod 50° v.d. 10 j.š.

3. Dembea ali Tsana, največe med abesinskimi planinskimi jezeri z mnogimi otoci (150 št. m.).

4. Čad v nizkem ravnem Sudanu z mnogimi otoci (760 št. m.).

Reke.

α. Krog atlantskega oceana:

§. 73. 1. Nil postajajoči iz izvirnih rek modrega (*Bahr al Azrak*) in belega Nila (*Bahr al Abjad*). Modri-Nil izvira v absesinskih gorah in se unkraj dembejskega jezera, skozi katero teče, v dolgih ovinkih med hribi proti s. vije. Pri mestu Kartum se z belim-Nilom od j. prihajajočim steka; združeni Nil v svoji ozki dolini le dotok Akbaro (*Takazze*) z desne sprejemlje in skozi Nubijo in Egipt naprej teče. Slapi; deltasti izliv; vsakoletne povodnji.

2. Senegal izvira v z. visokega-Sudana, teče proti z. in ima deltast izliv.

3. Gambija na jugu od Senegala. Kakor Nil Egipt tako od Judija do Oktobra te dve reci zatapljata nizko deželo Senegambijo in jo delate tako rodovitno, da je nikakor ni treba obdelovati.

4. Niger izvira v z. Sudanu in se po več rokavih v guinejski zaliv izceja. Njegov zlo zviti (v.j.) in neznani tok se zove na zgornjem konci Džoliba, v sredi Kora (*Quorra*), na spodnjem pa Niger. Na desni ima med drugimi dotoci vodepolno Čado, ki iz timborskega jezera izvira.

5. Kongo (*Zajra*) izvira v neznani višavini južne Afrike; tekoč proti z. dela dosti slapov in se kakor Nil vsako leto po nekoliko nižjem obrezji razliva.

6. Koanza proti j. od prednje reke.

7. Oranje ali Garib se zbira iz bele-in černe-reke in teče proti z. skoraj poprek južne Afrike.

β. Krog indijskega oceana:

Zambezi je prvi veletok južne Afrike; izvira v neznanih krajih, seka lupatske gore in se proti v. tekoč v več panogah v morje izliva.

B. Suha zemlja.

Neličje afriško sploh.

§. 74. Afrika se deli po svoji prirodini lastniji v dva glavna dela, v severno in južno polovico. Loči ju čerta potegnjena od s. Abesinije do j. Senegambije. Južna Afrika je veliko celotno višavje, katerega ne krojijo ne nižine ne veletoki; visoka Afrika. Skoraj vsa je obširna planota in hribovje njeno je večji del le obkrajno gorje, ki se v širokih pragih do ozkega primorja znižuje. Zato reke z nje v velikih slapovih k morju derejo; kako pa je njih zgornje porečje, se pa še ne vé. — Severna Afrika je pa po večini velika planjava, le na sz. in v. ima nektare večje višavine.

Gore.

§. 75. 1. Atlasnograja sz. Afriko. Ta deloma visoka gora ima na z. še čez 13000' visoke verhove. Na s. poleg srednjega -morja stoji mali-Atlas, na j. pa veliki-Atlas.

2. Arabijske in libijske gore ograjajo v Egiptu ozko nilovo dolino.
3. Abesinske gore ali alpe se derže arabskega gorstva, pravi jim tudi vzhodno-afriška Švajca; največi verhovi jim nad 13000' visoko molé.

4. Gore Kong se začenjajo v Senegambiji ob gorenjem Senegalu in Gambiji in se vlečejo po primorji zgornje-Guineje proti v., kjer je Niger deli. To visoko s pragozdom pokrito gorstvo je še zlo neznano. Njih odsekani konec na desnici nigrovi so

5. amboski hribje, ki kot guinejskega zaliva obdajajo; tudi ti hribje so le deloma znani.

6. Lunine gore (*Mondgebirge*) se vlečejo od abesinskih Alp proti j. pod ravniki; iz nad grebena jim molita Kenia in Kilimandžari 18-20000', potem takem še nad ločnico večnega snega.

7. Gorstvo Lupata ali Kathlampa je na vzhodnem robu j. visoke-Afrike in se nad 15000-20000' visoko vzdiguje.

8. Kaplanske gore na južnem kraji visoke-Afrike. Veliko to gredje ima semtertje do 10000' visoke verhove.

Planote.

§. 76. 1. Planota visoko-afriška zavzemajoča vse osredje južnega dela z visokimi gorami na krajih.

2. Planota na polotoku Barki med Egiptom in Tripolom.

Razun teh dveh se nahajajo še manjše v atlantskih gorah pa na širokih gredeh v Kaplandu.

Nižavje.

§. 77. 1. Sahara, silo obširna ravan, deloma nižina deloma planota, med 15°-30° s.š. od atlantskega morja do libijskih gora. Versta skalnatih višin in gromad pa lepih zelenic, ki se kot otoki iz peska vzdigujejo -oaze-, se ji vleče od Tripola proti čadskemu jezeru in jo deli na dva kraja, različna po prostoru in lastnji. Zahodna večja polovica - Sahel-ima malo zelenic, malo vodnjakov in studencev in je sploh uboga rastlin in živali; sviž jo pokriva ter po morskem obrežji nevarne sipine nasipa. Manjša vzhodna polovica - Sahara ali libijska peščina -ima manj sviža, in na poveršini se ji vidi mnogo apenenika in ilovce, kremenice in slanice; ima dosti oaz, veliko studencev in narejenih vodnjakov. Sahara dela s peščinami v §. 70. b. naštetimi veliki pustotni pas starega sveta. Prav za prav je viša kot je nižavje.

2. Rayni Sudan (*Flachsudan*), velika planjava med Saharo in visoko-Afriko, ni pustotna in zapuščena, temveč dobro namočena in naseljena pokrajina.

3. Egiptovska nižina, zlo rodovitna ozka dolina ob spodnjem Nilu.

IV. Amerika.

A. Vode.

Ježera.

§. 78. Severna Amerika ima več jezer kot južna, pa tudi več kot vsaktera druga zemljina. Sama sladkovodna jezera severne-A-

merike deržijo več kot polovico vse sladke vode. Kakor se v Evropi okoli baltiškega morja, tako se v severni-Ameriki okoli hudsonskega zaliva mnogo jezer nahaja. Najvažnejša so ta-le:

1. Veliko medvedje jezero (390 št. m.) ob tečajniku.
2. Robsko ali sužniško j. (*Sklavensee*) med 92° - 101° v.d..
3. Malo ino pa veliko vinipejsko j. (55° s.š. 80° v.d., 551 št. m.).

Tema na jv. je med Kanado in zjedinjenimi-deržavami petero velikih jezer, ki se vse skup derže; ta so:

4. Zgornje jezero (*Superior lake*) obsegajoče 1500 št. m..
5. Michigansko j. (*r. Mičigen-*), 1120 št. m..
6. Huronsko j. (*r. Jaron*), 1100 št. m..
7. Erijsko j. (*r. Iri-*), 440 št. m.
8. Ontarijsko j. (*Ontario-*), 360 št. m..
9. Veliko slano j., 120 št. m., pustinjско j. med 41° - 42° s.š. 95° z.d..

V južni Ameriki:

1. Marakajbsko j., 280 št. m., sklenjeno z enako imenovanim zalivom.
2. Titikačsko j. (Titikaka) med deželo peru-sko in Bolivijo, 12042' nad morjem stoječe.

Reke.

§. 79. Največe ameriške reke se v atlantsko morje izlivajo.

α. V severno ledeno morje teče:

Mackenzie (*r. Mekensi*); Athabaska imenovan ob izvirju pod 53° s.š. 110° z.d. teče skozi jezero Athabasko; naprej se zove sužniška reka celo do sužniškega jezera; prisedši iz tega se pa Mackenzie imenuje. Tekoč proti sz. iz medvedjega jezera veliko medvedjo reko sprejemlje.

β. Krog atlantskega morja:

1. Veletok st. Lovrenca (*St. Lorenzstrom*), odtok prej imencvanih petero kanadskih jezer, teče proti sv. med Kanado in zjedinjenimi deželami ter se izliva v Lorencev zaton. Med erijskimj. je sloveči slap Niagara (*r. Niágéré*).

2. Mississippi izvira iz malega jezera Itaska na z. od zgornjega jezera in teče proti j. skozi zjedinjene-deržave v mexiško morje. Deltast izliv. Z desne sprejemlje veliko daljšo reko Missouri, pa Arkansas in Red river (rudečo-reko), z leve pa reke Illinois (*r. Ilinais*) in Ohio (*r. Ohejo*) s Tenesee-jem (*r. Tenesi*).

3. Rio del Norte izvira na mexiški meji in se tekoč proti jv. v mexiško morje izliva.

4. Magdalena s Kauko teče po s. Kolumbiji v karajbsko morje.

5. Orinoko pod izvira 5° s.š. v vzhodni Kolumbiji in se po zlo zvitem toku proti sv. sz. in sv. v več rokavih v atlantsko morje izliva.

6. Marannon ali amazonski veletok, največa reka na zemlji, izvira

pod 10° j.š., izliv ima deltast; panoga Marannon je 12 milj široka, Para pa 5. Dotoci so mu same velike reke; na levi: Yapura z Rio Negro (z Orinokom po Cassiquiaru zvezan), na desni pa: Ucayla, Madera, Tapayoz in Tokantin.

7. Reka San Francisco v vzhodni Braziliji.

8. Laplata; tako se imenuje široki izliv veletokov Paraguaaja, Parane in Uruguaja.

γ. Krog velikega oceana:

1. Kolorado teče od sv. v kalifornijski zaliv.

2. Sacramento v Kaliforniji.

3. Kolumbija ali Oregon postaja iz izvirnih rek Fremonta in proti s. tekoče Kolumbije.

B. Suha zemlja.

Naličje ameriške sploh.

§. 80. Veči del ameriškega nižavja (400000 št. m.) je v južni-Ameriki; 250000 št. m., v severni ga je le okoli 150000 št. m. (gl. §. 58). Višavje je zlasti gorat svet. Planote je memo azijske in afriške le malo in sredi gor. Amerika ima najdaljše gorje na zemlji. Vzdiguje se z nosom Forwardom iz morja in se vleče ob z. strani po vsi Ameriki do severnega ledenega in kamčatskega morja. Vse vkup se imenuje Cordilleras t. j. gorstva, navadno s pridevkom de los Andos; zato se tudi govori o gorah „Andah“. Ker so na panamskem medmorji zelo znižane, jih navadno delijo v Kordiljere južne- in severne-Amerike, od teh zadnjih pa nekteri še srednje-ameriške ločijo.

Gore.

a. V južni Ameriki.

§. 81. 1. Južno-ameriške Kordiljere, po večim visoko gorje od nosa Forwarda ob z. obrežji do Paname razpeto. Po sestavi se dele v jednovrstne južne Ande, dvovrstne srednje Ande in razrasene severne Ande. Imenujejo se tudi po posameznih deželah, skozi ktere se vlečejo; patagonijske Kordiljere s 7600' visokim Minchinmadon; čilske Kordiljere med 42°-20° j.š. po srednji meri 12000' visoke z ognjenikoma Akonkagua 21000' in Tapungata 20000'; bolivijske in peruanske Kordiljere z visokimi ognjeniki Sahama 20000', Illimani in Sorata 19800' blizo pustinjaškega jezera titikaškega; kolumbijske Kordiljere, v kterih Chimborazo meri 20150', Kotopaxi pa 17700'.

2. Gore brazilijske so med samskimi gorami najboljirniše, ker skorej $\frac{1}{6}$ vse južne-Amerike pokrivajo (50000 št. m.). Razdeljene so v več gorstev Sierras ali Kordiljere imenovanih, ki se pa nikjer do 8000' ne vzdigujejo.

3. Guijanske gore z reko Orinoko oklenjene in z nižavino obdane.

b. V severni Ameriki.

1. Severno-ameriške Kordiljere so večidel visoke gore. Začenjajo se na panamskem medmorji in se pod imenom srednje-ameriških gor vlečejo do 17° s.š.. Visoke niso zelo in na več krajih je silo nizki vsedi razrezajo. Visoka gromada se jih vzdiguje nad vsedom Tehuantepek, (10° s.š.) pokrivajoča skoraj vso j. Mexiko do zaliva kalifornijskega (21° s.š.); Citaltepetl 16300', Popocatepetl 16600'. Nad 21° s.š. so razrasene v tri velike panoge. Vzhodna panoga z imenom Sierra Texas se v nižini zgubi, le na levi reke Arkanzas se še enkrat v gorah Ozark do 2000' visoko vzdigne. Srednja panoga Sierra Madre derži naravnost k severju in se nad 43° s.š. imenuje Rocky Mountains — skalovitne gore —, čigar verha Mount Hooker in Brown sta čez 15000' visoka. Zahodna veja, morske-Alpe, se večkrat presekana vleče poleg morja do polotoka Aljaške, z verhom Elijas 16500'.

2. Gorje Alleghany (r. Alegeni) se vzdiguje ob 34° s.š. iz nižine ter se vleče proti sv. po vzhodnih zjedinenih - državah. Najvišji verhovi tega rudebogatega gorja so komaj 6000' visoki.

Planote.

- §. 82. 1. Peruska planota okoli jezera Titikaka, 13000' visoka.
2. Quito-ska ob ravniku med ondrotnimi Kordiljerami, 8500' visoka.
3. Planota srednje-ameriška v Kostariki, Honduras in Guatamali.
4. Anahuačska planota v Mexiki med 17°—21° s.š., 7000' visoka.
5. Novomexiška planota, 4-7000' visoka.

Nižavje.

a. V južni Ameriki

§. 83. V južnem konci Amerike se razširjajo neizmerne nižine, ki obsegajo vso zemljinu med Kordiljerami in atlantskim morjem, pa med braziljskimi in guijanskimi gorami.

1. Pampas, velika velika večidel s travo pokrita nižina ob Lplati; njej prištevajo nekteri tudi skalnato in golo ravan na vzhodnej Patagoniji.

2. Ljanos je 130000 št.m. obsegajoča ravan ob Maranonu z ne prehodnim pralesom — Selvas (Hylea) — brez kamenja. Na jugu jo le nizko berdje loči od Pampasa, na severju pa prehaja v 16000 št. m. merečo planjavo orinočsko, deloma brez lesa — Ljanos —, deloma pa z gozdi pokrito. Ktere gore in morja te nižine omejujejo?

b. V severni-Ameriki.

1. Savane obsegajo vso zemljo od mexiškega morja do černih berd (Black hills) ob zgornjem Missouri in Missisippitu pa med Kordiljerami in alleghanskimi gorami; pravijo jim Prairies, ker je trava pokriva. Ločijo se zlasti ob srednjem Missisippitu v nizke

in visoke; prve se širijo blizo in poleg rek in so silo rodovitne pa zaradi močvirij in kaluž kaj nezdrave; druge večidel valovitega naličja (*rolling Prairies*) imajo malo gozdov in rek, pa neizmerne travnike, po katerih se brezštevne črede ameriških bivolv pasejo.

2. Nižina med atlantskim morjem in Alleghany je rodoviten semtertje berdnati svet, kterege mnoge plovne brežnice namakajo (Alabama, Savannah, James, Potomak).

3. Nižina ob hudsonskem zalivu; ta velika plošča polna skalovja in jezer se razprostira od 42°—67° s.š.. Iz puste in neravne zemlje se vzdigujejo kamnati grebeni, ki pa mereči od v. proti z. nikjer 1600' ne desežejo; sploh je ta plošča v vsem podobna manjši evropski čudski.

V. Avstralija.

Vode.

§. 84. Avstralija ima v sredi dosti jezer in lokev ali jezerec, iz katerih ji večidel reke izvirajo. Reke se ji pa po toku ločijo od rek drugih zemljín, ker avstralijske silo počasi in tiho tečejo po velikih ravninah, pa tudi nimajo veliko dotokov. Marsiktera teh rek se tudi ne izliva v morje, ampak gubi se v jezerih in lokvah.

Med rekami so največe:

1. Labudja reka (*Schwannensfluss, Swan-river*), brežnica na zahodni Hollandije.

2. Murray (140 milj dolg), ki se izliva na jugovzhodni Hollandiji. Morumbiži in Darling sta njegova znana dotoka.

3. Hawsbury, { mali brežnici tekoči proti zahodu.

4. Hunter, }

Gore.

§. 85. Novi-Holland ima le malo višavja. Visoke gore in planote se na njem skorej nikjer ne nahajajo. Najviši hribje so ob jugovzhodnem primorji, na drugih obrežjih so nizke posamezne gore. Na vzhodnem primorji so najznamenitniše modre gore (*Blaue Berge*); tako se namreč po navadi imenuje vse to 120 milj dolgo in 40 milj široko gorje, večidel obstoječe iz gromad, ki se semtertje 4777' do 6000' visoko vzdigujejo.

Nižavje.

§. 86. Skorej vse obrežje in primorje avstralijsko, kolikor je dosedaj znanega, je ravno, pa tudi po osrednji zemljini se neizmerne ravnine širijo.

Poglavje III.

§. 87. a. Nektera jezera zvestena po razprostranjenosti.

Imena jezer.	št. m.	Imena jezer.	št. m.	Imena jezer.	št. m.
Hvalinsko jezero	7500	Nikaraguskajezero	242	Imensko jezero	16
Zgornje j. . . .	1518	Titikačsko j. . .	240	Malarsko j. . .	15
Aralsko j. . . .	1380	Onega	195	Blatno j.	12
Michigensko j. .	1124	Dembea	150	Genevsko j. . .	11
Huronsko j. . .	1114	Veliko solno j.	120	Hjelmarsko j. .	10
Čadsko j.	760	Wenersko j. . .	108	Bodemsko j. . .	9 ¹ / ₂
Bajkalsko j. . .	714	Sajmsko j. . . .	95	Nežidersko j. .	7 ⁹ / ₁₃
Vinipejsko j. . .	551	Urmija	81	Gardsko j. . . .	6 ¹ / ₄
Sužniško j. . . .	490	Vansko j.	66	Veliko j.	4
Erijsko j.	446	Dzajzansko j. . .	56	Kopejsko j. na Ger.	4
Ontarijsko jezero	360	Enarsko j. . . .	59	Novogradsko j. .	4
Ladožsko j. . . .	325	Wettersko j. . .	36	Eltonsko j. . . .	3 ¹ / ₃
Balkaško j. . . .	300	Imandersko j. . .	32	Jzejsko j.	3
Marakajbsko j. .	281	Mertvo jezero . .	23	Trazimensko j. .	2

b. Nektere reke zverstene po razvoji in posegi.

Imena rek.	Razvoj ali zares. dolgost.	Posega ali popr. dolg.	Imena rek.	Razvoj ali zares. dolgost.	Posega ali popr. dolg.
Mississippi z Missouritom . . .	730 z. m.	320 z. m.	Labá	155 z. m.	80 z. m.
Maranon	730 " "	430 " "	Ren	150 " "	90 " "
Yantse-Kiang . .	650 " "	392 " "	Visla	130 " "	70 " "
Nil	600? " "	480? " "	Loara		80 " "
Hoangho	570 " "	280 " "	Odra	120 " "	70 " "
Volga	480 " "	210 " "	Rodan	109 " "	60 " "
Ob	475 " "	270 " "	Ebro	104 " "	67 " "
Laplata - Parana	470 " "	260 " "	Dnero		65 " "
Laplata-Paraguay	460 " "	330 " "	Sena	92 " "	55 " "
r. st. Lovrenca	460 " "	250 " "	Onega	95 " "	—
Mackenzie	450? " "	225 " "	Sava	94 " "	—
Lena	440 " "	300 " "	Pad	88 " "	—
Amur	430 " "	290 " "	Drava	82 " "	—
Jenizej	410 " "	315 " "	Vezera	70 " "	—
Donava	380 " "	220 " "	Mura	59 " "	—
Indus	340 " "	200 " "	Tiber	50 " "	—
Orinoko	320 " "	100 " "	Veltava	47 " "	—
Ganges	300 " "	200 " "	m. Morava	40 " "	—
Evfrat		150 " "	Plava	25 " "	—
Dneper	270 " "	137 " "	Tagliament . . .		—
Don	240 " "	102 " "	Soča	18 " "	—
s. Dvina	216 " "	95 " "	Zila	12 " "	—
Tisa	180 " "	61 " "	Savina	10 " "	—
			Ljubljanica	5 ³ / ₄ " "	—

c. Nekteri veršaci zversteni po visokosti nad morjem.

Imena veršacev.	Visokost parisk.'	Imena veršacev.	Visokost parisk.'	Imena veršacev.	Visokost parisk.'
M. Everest . .	27212'	Kotopaxi . . .	17660'	Triglav	9036'
Kindčinzinga .	26419'	Elbrus	17350'	Babji zob . . .	8462'
Veršac v Kienlünu	26205'	Lepovremnik .	16970'	Grintovec . . .	8086'
Dhavalagiri . .	25171'	Popokatepell .	16661'	Stol	7064'
Čumulari . . .	22468'	Orizaba	16302'	Kern	7100'
Lirima p. Potossi	22-23000'	Ararat	16070'	Kanin	6980'
Akonkagua . .	21514'	Montblanc . . .	14700'	Snežnik na Krasu	5332'
Sahama	20970'	Ortler	12390'	Matajur	5084'
Chimborazo . .	20100'	Veliki zvonar .	12300'	Blegaš	4927'
Sarata	19974'	Mulhacen . . .	10960'	Nanos	4094'
Illimani	19843'	Maladetta . . .	10700'	Planik	4011'
Kilimandžaro	19000'	Gran Sasso . .	9000'	Šmarna-gora . .	2080'
Kenia		Lomniški ert .	8300'	Terskovec . . .	1711'

d. Nekteri ognjeniki zversteni po visokosti.

Imena ognjenikov.	Visokost.	Imena ognjenikov.	Visokost.	Imena ognjenikov.	Visokost.
Demavend . . .	18800'	Pic de Teyde Te-		Atokama	16920'
Ararat	16070'	nerifa	11424'	Papokatepl . . .	16661'
Ključevska sopka	10620'	Akonkagua . . .	21514'	Orizaba	16302'
Etna	10260'	Sahama	20970'	Čepikani	15948'
Hekla	4795'	Antizana	17956'	Purasé	13650'
Vesuv	3600'	Kotopaxi	17660'	Iljamin	11290'
Stromboli . . .	2775'	Hood	17220'	Jorullo	4000'

ODDELEK V.

Najznamenitnejše prirodnine na zemlji.

Poglavje I.

§. 88. Prirodnine vseh treh prirodnih oborov so zelo različno po zemlji razširjene. Rudnine se povsod nahajajo, živali in rastline se pa ravnajo po mokroti, svetlobi in gorkoti in pa po svetu ali persti.

Porazdelitev rastlin in živali po paséh.

§. 89. Gorki pas z mnogoverstnostjo in lepoto prirodnin sploh druge pasove prekosiva. Proti tečajnikoma je skozi manj rastlin in živali.

a. Prirodnine na gorkem pasu.

1. Rastline: Kruhovec, kakao, kavino, poprovo in sladko-skorjevo drevo, cukrovo terstje, palme (kokosova, dateljnjeva), rajska smokva ali muza (Pisang), luško pšeno ali rajž, turšica, . . . in vse dišave;

2. Živali: lev, tiger, slon, kamela, lama, gazela, antilopa, opica, noj, (Strauss), kolibri, papiga, velikanske in strupene kače, krokodili, . . .

b. Na severnem zmerno-gorkem pasu.

1. Rastline: žita (rež, pšenica, ječmen . . .), vinska terta, kostanj, sadno drevje (hruške, jabelka, črešnje . . .), krompir, . . .

2. Živali: naša domača živina, medved, volk, jelen, serna, divja koza, zajec, perutnina, bučele, . . .

c. na severnem merzlem pasu.

1. Rastline: praprotnje, mahovje, pérnicevje, prtilična breza, . . .

2. Živali: severni jelen, tulenj ali morski pes, mrož, beli medved, sobol, hermelin ali velika podlasica, vodomci, gaga, . . .

Le malo rastlin se nahaja na vseh paséh, kakor n. pr. trave, mahovi. Pomniti je tudi treba, da te prirodnine semtertje ravno tako črez te pasove segajo kakor podnebje.

Prirodnine le posameznim zemljinam lastne.

§. 90. Prirodnine v prejšnjem §. naštete, se pa ne nahajajo po vseh deželah, ki so na enem pasu, ampak različnost in mnogoverstnost živalstva in rastlinstva vsaktere dežele se ravna po nje lastnji in legi. Tudi zemljine so zlo različne, posebno pa stari in novi svet. Amerika in Avstralija imate veliko prirodnin, ki jih na starem svetu ni, tako tudi nasproti. Zlasti veliko posebnih živali in zelišč ima pa Avstralija.

1. Avstraliji lastne so: Kljunaš (Schnabelthier), konguru in še nekaj drugih vrečarjev, črni labud, beli orel; hruške, ki imajo rep na debelem konci, črešnje s peško zunaj.

2. Ameriki: lama, jaguar ali ameriški tiger, tapir, veliki mravljinčar, morski prešček, bivol ali am. bizon, kondor, kolibri, južno-ameriška klopotiča, tresovec (električna jegulja); tabak, vanilija, kina (skorja ali lubje ki-nežkega drevesa), kakao, mahagoni, sladkorni javor.

3. Aziji: kruleči bivol, kažmirska koza ali ovca, mošus, prtilični jeleni; čajevc, mastika, boraks (hura), nafta ali kamno olje.

4. Afriki: cebra, žirafa, gau, ibis ino noj, ki pa tudi v bližnji Arabiji živi. — Velikanske živali azijske in afriške: lev, tiger, slon, velblod i. d. se ne dobivajo na novem svetu. Afriške živali so divjše in močnejše kot druge. Naših navadnih domačih živali so nekoliko tudi v Ameriko zaplodili. Osrednja visoka Azija in Afrika je domovina mnogih naših domačih živali in marsiktere evropske rastline.

Poglavje II.

Človek.

§. 91. Po telesu tudi človeka živalim prištevamo. Človek se hrani s prirodninami vseh prirodnih oborov in prebiva po vseh zemljinih posovih; vonder so mu lastnije krajev in podnebja posebna znamenja vtisnile. Po polti in stasu ali postavi, zlasti pa po obliki glave se vse človeštvo navadno deli v pet plemen.

1. Kavkasko ali belo pleme je bele polti in lepo umerjenega stasa. Prebiva v Evropi (razun Finov, Lapov, nemečanih Magjarjev in Oz-

manov) v zahodni Aziji takraj Oba, hvaliaskega morja in Gangesa, v severni Afriki, in sedaj je naseljeno tudi v Ameriki in drugodnih evropskih naselbinah (370 milijonov).

2. Mongolsko ali žolto pleme je olivove ali žolte (rumene) barve in potlačene glave z velikimi zgornjimi čeljustimi in malehnimi, zlo vdrtimi očmi. Prebiva v vzhodnej Aziji za Obom in Gangesom (razun prebivavcev na otocih vzhodne-Indije), v severni-Ameriki, pa v Evropi se mu prištevajo spredej imenovana nekavkaska ljudstva (520 milijonov).

3. Etiopsko ali zamursko pleme je črne polti in stisnjene glave z izbuhnjenimi lici in ustnicami ali debelimi šobami. Prebiva v srednji in južni Afriki, po sili tudi v Ameriki (196 milijonov).

4. Malajsko ali rujavo pleme je rujave polti in še precej krepkega stasa; sploh ima na sebi lastnosti vseh spredej naštetih plemen. Prebiva na južnih bregovih Azije in ondešnjih otokih, pa v Avstraliji (200 milijonov).

5. Ameriško ali kupreno-rudeče pleme je kuprene polti pa širokega, toda ne ploščastega, obraza in slabotnega stasa. Tega plemena so prvotni prebivavci v Ameriki, ki pa silo hitro odmirajo (13 milijonov).

Koliko je vseh ljudi in kako so po zemljinah razdeljeni?

§. 92. Vseh ljudi se šteje zdaj na zemlji okoli 1300 milijonov.

Evropa jih ima 272 milijonov.

Azija " " 755 " "

Afrika " " 200 " "

Amerika " " 59 " "

Avstralija " " 13 " "

Primeri prostor vsake zemljine k številu njenih prebivavcev! Koliko ljudi pride v vsakteri na jedno miljo?

ODDELK VI.

Deržavni zemljepis.

Poglavje I.

Vvodni pojemi.

§. 93. Perva družba ljudi je rodbina, iz več rodbin vkup nastaja rod (*Stamm*), iz več rodov enakih po kervi in govoru pa narod ali ljudstvo (*Volk*).

Rodbine, rodovi in narodi, ki nimajo stalnih stanovališč ampak semtertje prehajajo, so kočujoči ali prehajavni narodi (*Wandervölker*), drugi, ki imajo stalna stanovališča, pa vseljeni narodi (*Ansässige Völker*). Kočujoči narodi love zveri in ribe — lovci, ribiči — ali pa pasejo živino, ki jim živež daje, — pastirski ali pravi kočujoči narodi (Nomaden). Kučujoči rodbini na čelu stoji starejšina. Vseljeni narodi se pa pečajo s kmetijo, obertnijo in tergovom.

Nekteri zemljepisci pa narode po drugih znamenjih t. j. po posestvu ločijo v 1. narode s posestvom in 2. brez posestva. K prvim štejejo divjake in narode, ki le zivotarijo: lovce in ribiče; k drugim pa pastirske in omikane narode, ki se z živinorejo, kmetijstvom, obertnijo in tergovstvom pečajo.

§. 94. Da zamorejo ljudje eden drugega podpirati in braniti, so zlasti, kar je vseljenih, zvezani v velike družbe — deržave — s postavami ali zakoni, določujočimi jim dolžnosti in pravice.

Za oznanovanje in izpolnovanje postav, za varnost življenja in premoženja in sploh za pospeševanje sreče in blagovitosti deržavljanov v vsaki deržavi skerbi vlada — vladarstvo —, ki se loči v deržavno ustavo ali uredbo (*Staatsverfassung*) in upravo (*Staatsverwaltung*).

Verhovno oblast v deržavi ima ali en sam človek — samovladar (*Monarch*) v samovladni deržavi (samovladi, *Monarchie*) — ali pa se izročava več možem vkup, ki se vsako leto ali tudi za več let volijo, — vkupna vlada, ljudovlada, republika v republikanski deržavi.

Samovladne deržave so cesarstva, kraljestva, knežije, i. d., katerih vladarji — cesarji, kralji, knezi — imajo ali neomejeno t. j. polno oblast, ali pa posebej določeno, otesnjeno in omejeno t. j. ustavno oblast. Kteri vladarji so samosilniki ali despoti? Vladarji nastopajo vladarstvo po volitvi ali pa po dedinski pravici — izborne in dedinske deržave. Tudi republike so zelo različne.

§. 95. Deržave, ktere so dospele že na nekako stopnjo olike in izobraženosti, so omikane deržave. Kaj so pa neomikane ali sirove? Olikanost se razodeva ino meri sploh po telesnem in duševnem napredku in zlasti po vladnem vstavu in javnem življenji, po obertnji in rokodelstvu, po umetnji in vednosti, po jeziku in veri.

§. 96. Po veri se ljudje ločijo v spoznavavce jednega Boga — jednobožnike ali monotheiste — in častivce raznih bogov — malikovavce, mnogobožnike ali politheiste.

Vere, ki spoznavajo le jednega Boga, so

1. keršanska s 335 milijoni spoznavavcev,
2. židovska ali judovska s 5 „ „ „ „
3. mohamedanska (*turška*) s 160 „ „ „ „

Kristjani se ločijo v

1. katoličane latinskega, gerškega in armenskega obreda s 170 milijoni vernikov,
2. nezjedinjene Gerke, ki sami sebe pravoslovne kristjane zovoje (76 milijonov).
3. protestante ali evangeljce, ki so zopet raznih verskih razlik — luterani in kalvinci (evangeljci v ožjem pomenu), anglikani, kvakari, čisti bratje (*Herrnhutti*), puritani, methodisti, menoniti in drugi razkolkniki (89 milijonov).

Mohamedanci so razklani v sunite in šijite

Izmed malikvavskih ver, katerih spoznavavci se tudi pagani ali nejevnikni imenujejo, so najimenitnejše: budajska, bramajska in lamajska vera (600 milijonov vernikov).

Le manjša polovica ljudi, — kacic 500 milijonov — veruje v jednega Boga, kacic 800 milijonov je pa še malikvavcev. Šamanstvo.

§. 97. Se veča različnost kot v veri je med ljudmi v jeziku; po srednji cenitvi je morebiti da kacic 2000 različnih jezikov na svetu, nekteri jih štejejo celo 3000, drugi pa ne več kot 800.

Po siebelnih lastnostih se jeziki ločijo v

1. pregibne jezike, v kterih besede po stebelnih in konečnih premembah razni pomen dobivajo. (Indoevropski jeziki: indijski, perzijski, nemški, slovanski, gerški, latinski, italijanski, francoski, angleški . . . ; sirski, kaldejski, hebrejski, arabski. Polovica človeštva pregibne jezike govori).

2. nepregibne jednozložne jezike, v kterih se besede ne pregibajo, ampak le po prednicah in po razstavi potrebni pomen zadobivajo. (Več kot 500 milijonov ljudi govori jednozložne jezike: Kitajci, Japonci in skorej vsi prebivavci v zadnji-Indiji).

3. pripenavne jezike, v kterih se besede sicer ne pregibajo, pa se jim vendar pomen po dorastkih na konci in v sredi preminja. (Pridevne jezike govore razni narodi azijski in afriški, vsi pervoselski rodovi avstralijski in ameriški ino pa nekteri v Evropi — Magjari, Fini, Lapi, Esti, Turki, Baski . . .).

Mertvi in živi jeziki.

Poglavje II.

Evropa sploh.

§ 98. Prebivavci evropski so skorej vsi kavkaskega plemena in se po kervi in jeziku v tri glavne narode delijo;

1. Latinski ali romanski narodi: Italijani, Francozi, Španci, Portugalci in Rumuni ali Velahi.

2. Germanski narodi: Nemci, Nizozemci, Angleži, Danci, Norvežci in Švedi.

3. Slovanski narodi: Rusi, Bulgari, Serbi, Hrvatje, Slovenci, Čehi, Poljaki in Lužičani ali severni-Serbi.

Razun teh velikih narodov je še nekaj Gerkov, Turkov ali Ozmanov, Magjarjev (Ogrov), Čudov ali Finov; Keltov, Baskov, Ircev in Škotov; Albancev, Židov, Slovanom bližnjih Letov in Litavov.

Po veri so razun kakih 6 1/2 milijonov mohamedancev, 3 1/2 m. židov in nekoliko malikovavcev ob severnem ledenem morji vsi evropejci kristijani in sicer so

1. Katoličani: Italijani, Španci, Portugalci, Francozi, Irci, Belgijani, Magjarji (deloma), južni Nemci in zapadni Slovani (Slovenci, Hrvatje, Čehi, Slovaki in Lužičani (deloma), Poljaki, nekaj Rusov in Rumunov.

2. Odcepljeni Gerki: vzhodni Slovani (Rusi), Serbi, Bulgari, Rumuni in Gerki.

3. Protestanti raznih vernih razlik: Angleži (anglikani), Škotje (presbiteriani), Danci, Skandinavci, Hollandci, severni Nemci, nekaj Slovakov, Lužičanov in Magjarjev.

Evropa je deloma še le po kerščanstvu dosegla sedanjo veliko izobraženost in oliko in ž njo prednost in veljavo med vsemi dru-

gimi zenljinami. Obertnost, umetnost in vednost cveto skorej po vseh evropskih deželah.

Vladarstvo je skorej po vseh deželah evropskih samovladno in dedno, le nekoliko je republik, v edni deželi je pa izborna samovlada. Samovlade so cesarstva, kraljestva, velike vojvodine, vojvodine, knežije, deželne grofije i. d.

Deržave evropejske.

A. Srednja Evropa.

1. Avstrijsko cesarstvo.

§. 99. Avstrijsko cesarstvo, ena izmed peterice velikih evropskih deržav, leži sredi Evrope na zmerno-toplem pasu, ter se prostira po 9 širinnih in skorej po 18 daljnih zemljepisnih stopinjah še nekaj čez 11762 št. m., na kterih kacih $36\frac{2}{3}$ milijonov ljudi prebiva.

Vse cesarstvo šteje 19 dežel:

Imena dežel.	Št. z. milje.	Prebivavci.	Glavna mesta.
1. Nadvojvodstvo avstrijsko pod pod Anizo (Dolenja Avstrija)	360	1734000	Dunaj s 552000 lj.
2. Nadvojvodstvo avstrijsko nad Anizo (Gorenja Avstrija)	218	716000	Linc z 29000 lj.
3. Vojvodstvo salzbursko . . .	130	148000	Salzburg s 17500 lj.
4. " štajersko	408	1077000	Gradec s 66000 lj.
5. " koroško	188	339000	Celovec s 13500 lj.
6. " krajnsko	181	465000	Ljubljano z 21000 lj.
7. Primorje (poknežena grofija goriška in gradiška in mejna grofija isterska s Terstom in nj. obmestjem)	145	551000	Terst s 66000 lj.
8. Poknežena grofija tirolska in predarelska	532	876000	Insbruck s 14300 lj.
9. Kraljestvo češko	944	4992000	Praga s 143000 lj.
10. Mejna grofija moravska . .	404	1962000	Berno s 60000 lj.
11. Vojvodstvo slezijsko	93	477000	Opava s 13900 lj.
12. Kraljestvo Galicija, Vladome-rija in krakov	1426	4959000	Levov s 70400 lj.
13. Vojvodstvo bukovinsko . . .	190	494000	Černovice s 26300 lj.
14. Kraljestvo ogersko s serbsko vojvodino in tamiškim Benatom	3897	10452000	Buda s 55000 lj. Pešt s 131000 lj.
15. Velika knežija erdeljska . .	998	2038000	Sibinj z 18600 lj.
16. Kraljestvo hervatsko in slavn.	350	935000	Zagreb s 16700 lj.
17. " dalmatinsko	232	432000	Zader s 7800 lj.
18. " lombardsko-beneško	457	2547000	Benetke s 120000 lj.
19. Vojaška krajina	609	1100000	

Koliko ljudi pride v vsem cesarstvu na 1 št. m.? Koliko pa v vsaki deželi? Razversti posamezne dežele po obširu in po gostosti ljudstva!

Gledé na talno naličje je večina Avstrije hribovita zemlja in lo pičlo ena četertina je je ravne. Tri hribovja, s Krasom še celo štiri, pokrivajo po večini ali vsaj deloma avstrijski svet.

Po deželah med Donovo pa lombardsko ravanjo in jadranskim morjem so vzhodne Alpe s Krasom. Na severno-zahodnih straneh se med Donovo, gorenjo Odro in marsko Moravo semtertje križajo hercenijske gore; unkraj Donave se pa ob gorenjem porečji gorenji Visle in Dnestera Karpati vzdigujejo.

V ta hribovja sicer velika evropska planjava ne sega, ki se le na s. in v. strani nekoliko po Galiciji razprostira; vonder pa mnoge posamezne veče in manjše ravnine in nižavine z neštevilnimi dolinami razdelujejo vsaktero teh hribovij in svet silo mnogolično obrazijo.

Velika ogerska nižava (glj. §. 65. 1.) je deloma prav rodovitna, deloma pa neobdelana goljava (*Heide*) pokrita s pustim vresjem ali pa še celo z mahovjem, prodom in močvirjem; zlo podobna tej je tudi mala ogerska ravnina.

Lepša in rodovitniša je beneška ravan, sv. del padske nižavine (glj. §. 65. 2.), ki do Soče sega; ob morji je deloma močvirna, deloma ima pa lokve na izlivih ondotnih brežnic. Velika je kakih 100 št. m.

Galicijska ravan obs. obali Karpatov (900 št. m.), je prav za prav nizko berdnat svet, v veliko rusko nižavino prehajajoč; pokrivajo jo deloma zeleni pašniki in sprerodovitna polja, deloma pa puščave, po katerih so ilnate kopice in močarine raztresene.

Za omeniti je še več manjših ravnin: krajnska, celovska, ptujska, dunajska in moravska.

Morje obliva Avstrijo le jedno ino sicer jadransko ob 255 milj dolgem in zlasti na v. silo členastem obrežji (s 111 lukami) od badskega ustja do Kotora; deli se po dotičnih deželah v nizko in nerazderto beneško z 29 lukami, primorsko ali ilirsko s 26 lukami, hervatsko z 11 lukami in v stermo in zlo razderto dalmatijsko s 55 lukami.

Visi pa cesarstvo proti 4 morjem. Donavsko in dnestersko porečje je nagnjeno k črnemu morju; Adiža in Pad s sosednimi brežnicami k jadranskemu morju; mejivni Ren in plovna Laba se izlivata v nemško, Odra in Visla pa v baltiško morje (glj. §. 60. α . 4. 5. β . 1. 4; ϵ . 5. 6; ζ . 1. 2.). Največje porečje je donavsko (več kot 8000 št. m.), najmanjše pa rensko (45 št. m.).

Jezer se nahaja največ med Alpami, ki se razun gardskega jezera v Donayo iztekajo (glj. §. 59. 27-36.). Na Karpatih, zlasti na srednjih je brez števila razkropljenih jezerec, ki je ondotni Slovani „stovi“ ali „ples“ imenujejo; Nemci jim pa „morske oči“ pravijo.

Največi jezери stojete na ogerski nižavi; te so: blatensko 12 št. m. in

z močvirji 18 št. m. široko na veliki ogerski nižavi, pa nežidersko s 7. št. m. na mali og. nižavi. Po deželah hercenijskega hribovja se večja jezera čisto pogrešajo, malehnihi je pa silo veliko, ki je ali dežnica zaliva, nebeški ribniki, ali pa je voda va-nje nepeljana, da se močarine odtekaajo. Po nekterih jezernih že parobrodih pihajo.

Za kupčijo in za gospodarstvo so pa zanimivi tudi prekopi, ki po rekah pot okrajšujejo ali olajšujejo, ali pa razne vode sklepaajo, deloma pa tudi mahovje in močvirje sušijo.

Močvirij je še kakih 200 št. m., ki je delajo povodnji gorskih rek, ali pa vsihajoča jezera. Mastna ilovica poleg ogerskih rek se pa rada še tudi v močvirje spreminja, ker se po mnogih strugah voda prepočasi odteka. Nahajajo se močvirja na gostem tudi po beneškem obrežji, ker si deroča brežnice ustja obsipajo.

Ker cesarstvo leži sredi s. zmerno-toplega pasa, ima podnebnje kaj prijetno ino svojim rastlinam in živalim kaj ugodno.

Premokri so le nekteri kraji ogerske in slavonske nižave pa neke druge močarine, presuha pa kraške planote. Se ve da je med posameznimi deželami velik razloček, ino sicer iz čisto naravnih vzrokov, zlasti zarad različne nadmorske in zemljepisne lege; sploh so južne strani gorkejše od severnih, ravne pa od goratih. Najbolj brezumno je podnebnje ogerskih ravnin; po leti je silo vroče, po zimi pa zlo merzlo.

Negledé na male razločke se po srednji letni toploti vse cesarstvo lahko deli v tri podnebnje predele:

1. južni (med 42-46° s.š.) s srednjo l. toploto od 9°-12° R., s kratko mehko zimo; večidel brez snega, obsega vse dežele, ki leže na j. od Alp. Razun žita raste po teh dezelah še tudi murba in oljka, laško pšeno, turšica, vino, smokve, semterlje še drugo sadje toplih dežel;

2. srednji (med 46-50° s.š.) s srednjo l. toploto od 7°-9° R., s precej dolgo in hudo zimo; vonder poletna vročina po tem predelu, ki do Karpatov in Sudetov seže, dozoriva še obilno žita in turšice in po nekterih krajih tudi spredobro vino ino sadje;

3. severni (nad 50° s.š.) unstran Sudetov in Karpatov s srednjo l. toploto od 6°-7° R.; kjer podnebnje že ni več tako zmerno ino po leti za dolgo merzlo zimo in hladno pomladjo le malokje dozoreva vino, turšica, lepo ino okusno sadje ino tudi žito že ni tako bogato; prideluje se pa veliko lanu (prediva) in konoplje.

Močje (dežja, snega, rose) je največ po j. pobočji Alp (Temenice [Tolmezzo] 90", Gorica 63", Terst 41", Ljubljana 67", Celovec 36", Celje 39") in sploh po alpskih dezelah, najmanj (od 16-20") pa v Dalmaciji in v Istri (11-12") in zlasti v veliki ogerski ravnini. To ča posebno rada pobija po Tirolskem, po spodujem Štajerskem in dolenskem Krajaskem in po Goriškem.

Srednje letne toplote ima po R. °:

Kotor	11,8°	Gorica	10,5°	Dunaj	8,2°	Praga	7,5°
Benetke	11,0°	Reka	10,2°	Buda	7,5°	Kološ	7,2°
Terst	10,6°	Trident	9,7°	Gradec	7,5°	Opava	7,2°

Insbruk	7,2 ⁰	Krakov	6,3 ⁰	Heb	5,8 ⁰
Salzburg	7,0 ⁰	Karlovi vari	6,2 ⁰	Rumburg	5,6 ⁰
Žatec	7,0 ⁰	Celovec	5,8 ⁰	Pri st. Kervi	4,9 ⁰
Ljubljana	7,0 ⁰	Levov	5,8 ⁰	Marijan. topl.	3,3 ⁰

Ker se v navadnih letih ljudstvo skorej za stotino na leto pomnoži, se sme soditi, da je sedaj vseh prebivavcev v našem cesarstvu več kot 36 milijonov in pol, kaj različnih po rodu, jeziku in veri.

Po jeziku in rodu so Slovani, Nemci, Romani in pa Magjarji; uni stanujejo večidel po goratih deželah, Magjarji so se pa naselili po srednjem ravnem Podonavji, le malo jih je na erdeljskem višavji. Nahaja se tudi še nekaj drugih manjših narodov.

Največ je Slovanov (več kot 16 milijonov), ločijo se v severne Slovane po deželah hercenijskih gor, po karpatskih krajinah in bližnjih ravninah (Čehi s Slovaki, Poljaki in Rusi) pa v južne po južnih straneh Alp in bližnjih vzhodnih ravninah. Zadnjih se šteje dosti več kot 4 milijone: nekaj več kot 1200000 je Slovencev, drugi so pa Hervati in Serbi.

Nemci (kacih 8 milijon.) stanujejo po večem po deželah prvotnih ino severnih apnenih Alp in v oboru hercenijskih gora; raztreseni so tudi po drugih deželah, kot na Ogorskem, Erdeljskem in Krajskem.

Romani (več kot $5\frac{2}{3}$ milijon) stanujejo na obeh straneh Jugoslovanov, ino sicer več kot polovica jih je od Slovencev na z. po bližnjih gorah zlasti pa v padski nižavi (Italijani s Furlani in Ladinci); od Serbov na v. so pa vzhodni Romani ali Rumuni ($2\frac{2}{3}$ milijon.).

Magjarjev je nekaj več kot 5 milijonov; oklepajo je od vseh krajev Slovani. Drugih manjših narodov je kaka dva milijona: 1060000 Židov, 20000 Armencev, skorej 90000 Ciganov i. d.

Jednaka je med avstrijskimi prebivavci različnost po veri, po kateri so sicer vsi jednobozni, toda kaj raznih verskih spoznav: kristjani, židi in deloma mohamedanci.

Kristjanov je skorej 25 milijonov rimskega obreda, 3700000 gerškega (v Galiciji, na Ogorskem in Erdeljskem), nekaj malo pa armenskega obreda (v Galiciji in na Ogorskem). Nezjedinjenih Gerkov je 3 milijone.

Protestantov je več kot 3 milijone ino cepijo se v luterane in kalvince. K tem se more še nekaj drugih manj ljudovitih keršanskih razkolništev prišteti.

Slovinci so skorej vsi katoličani, pa so kakor med več dežel, tako tudi med več škofij razcepljeni.

Katoličani rimskega obreda imajo 13 nadškofov in 53 škofov, gerškega obreda 2 nadškofa in 8 škofov, armenskega obreda pa enega nadškofa. Nezjedinjeni Gerki imajo 2 nadškofa, katerih je eden patriarb, in 9 škofov. Protestanti imajo za evangeljce vseh treh verst konzistorije na Dunaji, v Peštu in Sibiriji, pod njimi pa 19 nadzornikov.

Tudi Židi imajo svoje duhovne -rabine- in pridgarje.

Prirodnine: Avstrija je bogata mnogoterih pridelkov vseh treh prirodnih oborov. Zemlja je sploh vsa rodovitna, nekteri kraji

se pa lahko merijo z najplodnejšimi evropskimi deželami. Vonder so posamezne dežele silo različne plodnosti, ki se ne ravna samo po persti ali snovini, ampak tudi po zemljepisni in nadmorski legi, po toploti in moči . . . Več kot pet šestin vsega avstrijskega poveršja je plodnih. Nekatere dežele pridelujejo posebno obilo žita, zaradi česar se res po pravici žitnice imenujejo. Druge so pa manj ugodne za žito, tembolj pa za živinorejo, s katero se pa tudi žita-bogati Ogerska in Galicija zelo pečate. Po goratih krajih se tudi dosti soli in drugih rud dobiva.

Poljedelstvo: Iz tega se previdi, da so avstrijski zemeljski pridelki prava podlaga narodnega blagostanja. Več kot tri tretjine vseh prebivavcev po večim samo od poljedelstva živi. Lesa še dosedaj ni pomanjkovalo, razun po goli Kraševini in ogerskih pustinjah; vonder se je treba v prihodnje hujšega bati, če bodo neprevidni stanovavci po vseh krajih tako nemarno z gozdi gospodarili ino je ne bodo potrebni zakoni vstavljali. Vrednost vseh poljskih pridelkov cenijo na leto več kot 1700 milijonov goldinarjev.

Živinoreja pa sedaj še ne zadosti vsem potrebam cesarstva, ki je moglo še l. 1862 za 16378000 gld. razne živine vpeljati iz tujega (po tem še skorej za 12 $\frac{1}{2}$ milijona gld. razne živine). Tri velike države: ruska, angleška in francoska imajo po več glav živine kakor Avstrija; primeroma k številu ljudi jih pa imamo med peterico velikih evropskih držav pri nas naj manj. Govedi stejemo 12 $\frac{1}{3}$ milij. glav, tedaj manj kot Rusija in več kot Francija, gledé na število ljudi, je pa še Prusija dosti pred nami. Zmiraj več imamo pa konj in ovac, tudi sviloreja se močno razširja ino sploh se gledé na vse glavne pogoje smemo za živinorejo velikega napredka nadejati. Dohodki od raznih živali se cenijo na leto 335 milijonov gld., h katerim se sme še 46 milijonov gld. za zveri in ribe prišteti.

Tudi nobena evropska dežela nima toliko različnih kopanin kakor Avstrija. Razun platine se kopljejo vse druge koristne: zlato, srebro, živo srebro, posebno veliko dobrega železa, kotlovina (*kufur*), cin ali ali kositer, pa tudi druge potrebne rude, persti in kamenja. Okamnelega goriva ali kopavnega paliva se tudi po vseh krajih obilo nahaja, posebno pa rujavega in drugega premoga ali kamennega ogla (več kot 81 milijonov centov na leto). Neizmerni zakladi kopane ino morske soli bi nam še tudi lahko živinorejo in obertnijo silno pespešili. Vrednost vseh kopanin je brez soli leta 1863 znesla 46 $\frac{2}{3}$ milijonov gld., s 6818000 c. soli pa 85382000 goldinarjev.

Obertnost in umetnost: Gledé na te mnogoverstne pridelke, na obilo ino močno vodovje, na velike potrebe države same in pa na kupčijo z j. in v. deželami se ni čuditi, da je pod varovavnimi in olajšavnimi postavami obertnijstvo oživelo, in da sedaj prav lepo napreduje. Sicer se pa posamezne dežele po obertnosti zlo ločijo. Po z. in zlasti po sz. deželah cveto fabrike in rokodelnice; v drugih je sicer mnogo rokodelcev, večih fabrik pa ni. Oly j. meji in bližnjih deželah pa še malih obertnikov primanjkuje.

Naj boljši izdelki domačega obrtništva so tkanine iz prediva, pavole, volne in svile, usnje in usnjina, srebernina in zlatina, orodja in posode iz železa, kotlovine, jekla, stekla in gline; tudi zdelujejo skozi več lesenega in kemijskega blaga, mašin, godbinskega in prirodoslovskega orodja in drugih umetnijskih izdelkov, piva žganja, pesnega sladkorja. Kakih 8 milijonov ljudi živi samo od obrtništva ali pa memo tega še polje obdeluje. Vse obrtnijsko blago cenijo na leto 12-1500 milijonov gl.

Kupčija je znamenita med posameznimi deželami pa tudi s tujimi državami. Avstrija vvaža razno prekomorsko blago, pitomo sadje gorkih dežel, živino, sirove pridelke in pomožno snovino za obrtnijo in umetnijo, pa tudi dosti obrtnijskih in umetnijskih izdelkov, dasiravno je od njih velika vvožnina za plačati. Izvažuje pa les in lesenino, železo, jeklo, steklo in razne izdelke lastne obrtnije in umetnije. Sploh skoraj za 40 milijonov gl. blaga več izvažajo kot vvažajo. Tudi prevozna kupčija cesarstvu dosti dobička daje, če ga prav do sedaj poganjanje tujih narodov in mnoge domače overe še zlo kratijo.

Kupčijo nam podperajo mnoge občne in zasebne naprave, posebno železnice, katerih smo imeli leta 1863 794 milj, dobre ceste (leta 1862:3308 milj državnih, 11341 milj deželnih in okrajnih) na vse strani, zlasti pa po z. deželah, brodarstvo na jadranskem morji in mnogih rekah; dalje spešijo trgovstvo ino vse občenje med ljudmi dosti dobro vredjene pošte, dalekopisi ali telegrafi (l. 1863:215 milj.) in druga občila.

Najznamenitniša trgovišča so: Dunaj, Terst, Reka, Praga, Pešt, Brodi, Benetke, Berno, Brašovo, Bolzano, Gradec in druga, zlasti glavna mesta posameznih dežel, kot: Ljubljana, Maribor, Gorica, Celovec, i. d.

Tudi še druge občne in zasebne naprave obračajo v občni prid mnoge zaklade vsega stvarstva in širijo telesno in duševno srečo narodov. Take naprave so posebno: kmetijske družbe, razstave, učilnice in posebni kmetijski časniki, zavarovavnice zoper ogenj in drugo nesrečo, hranilnice, posojilnice in razne dнарne banke, kupčijske in obrtnijske zbornice in družbe . . .

Največo skerb za ljudsko omiko ima pa cerkev in šola.

Učilnice v cesarstvu se dele v male, srednje in visoke šole.

Malih šol (glavnih in ljudskih, začetnih in ponavljavnih, javnih in zasebnih) je več kot 33000; obiskuje je še več kot 2 milijona in pol otrok; vonder jih je to komaj po 64 od vsacih 100 za šolo godnih, ker po postavi bi mogli šolo obiskovati vsi otroci od 6. do 12. leta. To število je po raznih deželah zopet različno; sploh pa hodi v zahodnih deželah več otrok v šolo kot v vzhodnih, hodi jih namreč od sto

v Bukovini samih 10,	na Krajnskem samih 30,	na Erdeljskem samih 64,
v Galiciji " 16,	v Benečiji " 32,	na Koroškem " 74,
v Dalmaciji " 18,	na Primorskem " 38,	na Štajerskem " 80,
na Hervatskem in	v vojaški krajini " 60,	na Slezijem " 93,
Slavonskem " 29,	na Ogerskem " 61,	na Češkem " 96,

na dolanjem in gorenjem na Moravskem samih 99, na Tirolskem in „ Avstrijskem samih 98, na Salzburškem „ 99, Predarelskem pa 103. Uj. ne samo taki, ki so po postavi zavezani, ampak tudi še nekaj takih, katerih pastava že več ne veže.

2. Srednje šole se delijo v gimnazije in realke. Gimnazije pripravljajo za visoke ali učene šole (bogoslovne, pravoslovne, zdraviloslovne in modroslovne), realke pa za kupčijstvo in obertnijstvo pa za tehnike. Gimnazij je več kot 220 (zgornjih in spodnjih) z več kot 57000 učenci; realek pa kakih 150 (samostalnih in nesamostalnih) z več kot 20000 učenci; k realkam se smejo šteti tudi mnoge kmetijske, obertnijske in kupčijske šole. Pri dandanašnjem živahnem gibanju in gospodarstvu se realke hitro množijo.

3. Visoke šole so vseučilišča in tehnike. Vseučilišč je osem, vonder so le na Dunaji, v Prazi, Gradci, Krakovu, Peštu in Padovi cela (popolnoma), namreč s štirimi razdeli (z bogoslovskim, pravoslovskim, zdraviloslovskim in modroslovskim), v Levovu in Insbruku pa ne cele, t. j. manjka jim tega ali unega razdela. Tehnike so na Dunaji, v Prazi, Gradci (Joaneum), v Budi (Jožefov politehnikum), v Levovu, Krakovu in Bernu.

Razun teh in nekaj začasnih šol je pa še nekaj postranskih viših in nižjih učilnic: 113 šol za katoliške bogoslovce vseh treh obredov in mnogo bogoslovnih šol za druge vernike, 5 pravoslovnih akademij, dekliske šole, pripravne šole, šole za slepce in gluhomece . . .

Glavno in stolno mesto (*Haupt- u. Residenzstadt*) avstrijsko je Dunaj (*Beč, Wien*), največe in najznamenitije mesto vsega cesarstva; stoji na d. Donavi, šteje s svojimi 36 predmestji več kot 552000 ljudi in še čez št. miljo zemlje pokriva. Razun mnogih cerkev ima tudi dosti drugih lepih poslopj in več kolodvorov, veliko imenitnih zbirk in kočiznic. Tudi je tu središče vradnij, raznih znaustvenih in šolskih, obertnijskih, kupčijskih in denarnih naprav in društev; 6 gledišč. V njegovi okolici so lepi cesarski gradovi: Schönbrun, Laxenburg, Hetzendorf s prekrasnimi verti in z zverinjakom.

Nadvojvodstvo avstrijsko pod Anižo ali doljenja Avstrija.

360 št. m.; 1734000 ljudi, ki so zunaj glavnega mesta skoraj vsi katoličani in Nemci.

Te dežele je $\frac{3}{4}$ hribovite, $\frac{1}{4}$ pa ravne. Od Donave na j. stoje s. apnene Alpe z Oetscherjem, Raxalpo in dunajskim Snežnikom pa dunajski-gozd s Kalenbergom; na jv. strani se je dotikajo zadnje prvotne Alpe (Wechsel), katerih konec je v litavskih gorah. Od Donave na levo se razprostira južno pobočje česko-moravskega hribovja v hribovitih planotah. — Največa ravan je dunajska na obeh krajih Donave; na levi obali jo namaka Morava, delajoča rodovitno moravsko polje (*Marchfeld*), na desni ji je pa „dunajska kotlina“ in nerodovitno novomestsko „kamnito-polje“. Naprej gori ob Donavi je pa talnsko polje.

Glavna reka dolenje-Avstrije je Donava z mejno plovno Anižo, Ipušo (*Ips*), Orlavo (*Erlaff*), Tragušo (*Traisen*) in Litavo na desni, s Kampom in plovno Moravo z Dijo (*Thaya*) pa na levi. Tudi vel-tavska Lužnica v ti deželi izvira.

Mesta njena so: Dunaj; Dunajsko novo-mesto s 13000 lj.; *Pottendorf* z največ bombazevo predivnico na Avstrijskem (1300 delavcev); *st. Pölsen*, pa *Korneuburg* ino *Kremža* (*Krems*), obe obertni mesti na Donavi.

Zemlja je skorej vsa plodna, z lesom obrasena ali pa obdelana. Prideluje se veliko žita, dosti prediva in konoplje in skorej 2 milijona veder dobrega vina. Po zahodnih hribovitih straneh rede tudi dosti živine in bučel. Koplje se nekaj premoga, železa, olov-nika ali graphita, mavca ali gypsa; dobiva se pa tudi izverstno apno in veliki mlinski kameni. Veliko umetnijstvo, obertnijstvo ino rokodelstvo izdeluje razno blago, ki se na vse kraje cesarstva pa tudi na tuje prodaja. Zunaj Dunaja je po tej deželi veliko ljudskih šol, dosti realek, 5 gimnazij in nekaj drugih šol.

Nadvojvodstvo avstrijsko nad Anižo ali
gorenja Avstrija.

218 št. milj; 716000 lj., ki so skorej vsi katoličani in Nemci. Ta dežela je skorej vsa gorata. Na j. polovici jo pokrivajo deli s. apnenih Alp in njih razrastki v velika obgorja sklenjeni, katerih so najznamenitiša: *Dachstein* ob virji Trune z jedinim led-nikom in najvišim veršacem (*Dachstein* 9490'), veliki *Priel* med Truno in Štiro, *Pyrgas* med Štiro in Anižo. Na s. polovici pa pobočja in razrastki českega-gozda do Donave derže. Ravnin med gorami ni, le ob Truni se razširi dolina v znano welsko vresje, ki je pa sedaj obdelano.—Skozi deželo teče Donava, sedaj brez nekega nevarnega vertinca in kernice, ker so skale razstrelili. Desni nje dotoci so: In s Salzo ob z. meji; deroča Truna, ki skozi več jezer teče in prekrasne slapove dela. — Nje zgornja dolina s krasnimi sogorji in mnogimi jezeri se zove *Salzkammergut*, ki se sprelepo vidi s *Schaf-berga*. — Aniža s Štiro. Z leve strani se ji dotaka *Mühl*, po kateri dosti derv splavijo. Od s. tudi veltavsko porečje v deželo sega. Med mnogimi jezeri so najznamenitniša: hallstadtsko, gmundsko, at-tersko, mondsko ali lunino ino volbenško (*Wolfgangsee*).

Mesta: Linc na Donavi, gl. mesto z 29000 lj., ima gimnazijo in realko in več drugih šol, pa cvetečo obertnijo in kupčijo. *Ried*; *Wels* s 6000 lj.; *Hallstadt*, *Išel*, *Ebensee* s solinami, *Išel* ima tudi slano kopel; *Gmunden*, središče velikih solnic; *Steier* na sotočji Štire ino Aniže z 10000 lj. in slovečo železno in jekleno obertnijo, pa *Kirchdorf*, kjer se izdelujejo posebno serpi in kose.

Neplodne zemlje je kakih 20 št. m., drugo pa krijejo ali lepi gozdi, planine in travniki, ali pa je tako izverstno obdelana, da na ostajanje žita rodi. Iz obilnega sadja delajo jabelkovec. Živinore-ja je na visoki stopnji. Iz zemlje pa dobivajo posebno veliko ru-javega premoga in soli. Po velikih fabrikah in neštevilnih roko-

delnicah se izdeluje posebno razna železnina in jeklenina; ker imajo pa doma le malo rude, dovažajo sirovo železo iz gorenjega Štajerskega po Anži. Tudi druga obertnost zlo cvete; mnogo je raznih prejníc in tkavnic, pivarenj, strojnic in nekaj papirnic.

Iz lesa tešejo velike čolne in ladije in režejo razno orodje in igrače. Živalno kupčijo spešijo plovne reke in dervognavni potoci, železnice, dobre ceste in poti in druge primerne naprave. Gorenje-avstrijske železnine in jeklenine ne poznajo le na Avstrijskem dobro, ampak celo na Ruskem in Turškem. Ljudskih šol je mnogo po deželi.

Vojvodstvo salzburško.

130 št. milj; 148000 lj., ki so skorej vsi katoličani in Nemci.

Vsa ta dežela je zlo gorato višavje, le na sz. se salzška dolina v bavarsko planoto razširja. Na j. proti tirolski, koroški in štajerski meji se vzdigujejo prvotne Alpe, visoke-Ture (*Hohe Tauern*) z raznimi priimki. Njih nad lednike moleči veršaci so: *Dreiherrnspitze* 11350', *Sulzbacher Venediger* 11606', *Hochnarr* 10900', *Ankogel* 10300'. Malo više proti s. od teh se pa prek srede Salze in zgor-nje Aniže vlečejo salzburške apnene Alpe, ktere Salza s Saalo v več obgorij reže. Ravnin ni nikakoršnih, mnogo pa majhnih in ozkih dolin, ki se po gredih znižujejo. Nahaja se dosti sotesk in prelazov (*Klamm, Lueg, Mandling...*).

Reka je največa Salza, ki si zgornjo dolino zasipa in močvi-ri. Va-njo se izliva več potokov, med kterimi na desni *Krimler-Ache* dela najbolj veličanski slap v cesarstvu. Na v. meji izvirate Aniža in Mura. Med ledniki in visokimi gorami stoji več jezerec.

Mesta: Salzburg na Salzi gl. m. s 17500 lj., zbog lepih cerkev, palač in mnogih spominkov zovano „nemški Rim“; *Hallein* s solinami in slano kopeljo, od tod je Salza plavna do izliva; *Gastein* s slovečimi toplicami.

Plodne zemlje je sicer precej, ker pa skorej 90 št. m. gorovje pokriva, 6 št. m. pa ledniki, je podnebje silo neugodno in hladno, tako da se z velikim trudom žita vonder le malo pridela, in ga morejo več kot polovico vvažati. Bolj prostorni kot oravna zemlja so pa gozdi in zelene planine, ki so živinorejo in mlekarijo na vi-soko stopinjo povzdignili. Pinzgauska in pongauska goveda in pinz-gauski težki vprežni konji po vsi Avstriji slove. Izmed kopanin se dobiva največ soli; flachauski rudniki dajejo železo, toda pre-malo, za to se s Štajerskega vvažuje. Nikelnja, hobreža ali kobalta in mišnice (arsenika) pa še za kupčijo veliko ostane; bogata je pa dežela tudi mramorja in mavca. Semtertje se nahaja tudi nekoliko zlata in srebra. Obertnost se sedaj nekoliko oživlja, pa vonder še za ondešnje zlo redko ljudstvo (1150 duš po št. m.) ne naredi dosti ino potrebnega blaga. Kupčiji služi železnica, nekaj cest in pa Salza, po kteri lesa, soli in mavca za 700000 centov na leto v tuje

izpošiljajo. Razun bogoslovnice, gimnazije in realke je kakih 150 ljudskih šol po deželi.

Vojvodstvo Štajersko.

408 št. milj; 1077000 lj. ki so skorej vsi katoličani, po rodu je skorej dve tretjini Nemcev, 398000 pa Slovencev.

Lepa štajerska dežela je sicer hribovita, vonder ima memo goratih krajev več prijetnih in dobro obdelanih ravnin. S. in z. kraji so visoko alpsko višavje, na j. in v. straneh se pa prijetni hribje in holmci z rodovitnimi dolinami in ravninami verste. Ob murinem virji so pervotne Alpe, ki se razhajajo v dve veji: S. veja se zove nizke-Ture ali muro-anižske Alpe, ker se vlečejo med Muro in Anizo do potoka Lesnika (*Liesing*); njih veršac Hochgolling meri 8800', Böserstein pa 7300'. Unkraj Lesnika pa segajo do Severnika (*Semerling*) in Murice (*Mürz*) z imenom železorudne-Alpe (*Eisenerzer Alpen*). J. veja so pa dravo-murske Alpe med Dravo in Muro, ki se na v. razhajajo v s. odraslek — deržeč k Dravi in za Mariborom po lepih „slovenskih gorica“ v ravnino prehajajoč —. S. apnene Alpe pa pokrivajo le mejo na levi obali Aniže, j. apnene se pa začenjajo s sučavskimi gorami na koroško-krajsko-štajerski meji med Savo in Savino ter se od Savine naprej proti v. berdijo pod imenom makolske-gore v Hervatijo; med Savino in Dravo se vleče Pohorje (*Bachergebirge*) z veliko-kapo 4450'.

Najimenitniše ravnine so: velika ptujska, rodovitna lipniška in lepa gradška. Reka je najdaljša in za obertnijo in občenje najvaznejša Mura, ki se še le zunaj dežele izliva v plovno Dravo. Drava dere s Koroškega poprek dežele. Ob krajsko-štajerski meji pa teče plovna Sava ino z desne Savino sprejemlje. Tudi Aniža s Salico pa Truna in Raba izvirajo na Štajerskem. Razun teh voda ima štajerska dežela nekoliko jezerec in mnogo rudnic, med kterimi več kisljih (rogatska slatina).

Mesta: Gradec ob Muri, gl. m. s 66000 lj., ima vseučilišče in tehniko (*Joaneum*), gimnazijo in realko; obertnost in trgovstvo ondi lepo cvetele. Bruck na Muri s 3000 lj. in železno kupčijo; Ljubno (*Leoben*) na Muri; Mariazell (*r. Marijacej*) z božjo potjo ino fužinami za vlijanje in drugo železnino; Judenburg. Radgona z dobrim vinom; Maribor na Dravi z 8000 lj., z gimnazijo, dobrim sadjem in vinom; Celje na Savini z gimnazijo; Ptuj z vinorejo in živahno kupčijo na Ogersko in Hervatsko; Ormož (*Friedau*) na Dravi; Lotmerk (*Luttenberg*) s predobrim vinom; Laško (*Tüffer*) ino Doberne toplice (*Neuhaus*). Rogatec (*Rohitsch*) s kisljo vodo; v Hrasniku in Trebovlji (*Trisail*) se dobiva dosti premoga.

Res da je komaj desetina poveršja štajerskega nerodovitna, vonder je pa le malo te zemlje pripravne za poljedelstvo, ker ima zarad različne nadmorske lege in (talnega) naličja po raznih krajih prav različno podnebje, po kterem se ravnaajo rastline in vsak-

tero obdelovanje polja. Zarad tega delimo štajersko deželo v gorenjo in dolenjo.

Po dolenjem Štajerskem (nekdanji gradški, mariborski in celjski kresiji) se prebivavci močno pečajo s poljedelstvom, ino pridno obdelana zemlja jim daje obilo raznega žita (reži, pšenice, ovs, turšice in ajde), vonder pa ne toliko, da bi se ž njim tudi gorenja Štirija preživila. Posebno marljivo sade sadno drevje in tertu (vinogradi merijo 6 št. m), ktere semtertje tudi umetno oskerbujejo; iz obilnega sadja narede na leto kacih 300000 veder jabelkovca. Tudi murbe zmiraj bolj sadijo ter se s svilarstvom pečajo. Pride-lujejo tudi veliko prediva in okoli Radgone dokaj konoplje, okoli Gradca pa ščetice (dipsacus). Živinoreja je precej znamenita. Kopanin razun premoga le malo dobivajo, rudnic imajo pa zlasti slovenski kraji obilno. Obertniki so skorej sami rokodelci, ki raznega blaga le za domačo potrebo narejajo. Razun mnogih steklarnic (v Pohorji, Golovci in Posavji) so večje fabrike le v Gradci in bližnji okolici, ki izdelujejo železnino (mašine), kemijsko blago, tkanino in platenino, pa dosti papirja...

Gorenje Štajersko (prejšnja bruckska kresija) ima pa na 174 št. m. komaj 15 št. m. oravne zemlje, 40 št. m. travnikov in zelenih planin; več kot polovico je pa z gozdi zarasene in kacih 22 št. m. celo neobdelane in neplodne zemlje. Gledé na te neugodne razmere in na neprijetno, merzlo podnebje ni čuda, da še toliko žita ne rodi, da bi se sploh zelo redko naseljeni prebivci (1175 na št. m.) preredili. Živine pa po obilnih travnikih in dobrih pašnikih zadosti rede; goveja živina iz muričske doline je ravno tako zelo znana kot težki konji anižske doline. Izmed kopanin so naj bolj znamenite: železo, premog in šota pa sol. Železa ima med vsemi avstrijskimi deželami gorenja Štirija največ, in to, kakor nje jeklo, že od nekdanj daleč po svetu slovi (ferrum noricum). Po vseh murskih dolinah skorej do Gradca izdelujejo večidel železnino, in razne svoje izdelke: serpe, kose, kmetijsko in hišno orodje, litino (ali zlito železnino) ino jeklenino izvažajo v vse avstrijske dežele, na Nemško, Francosko, Italijansko, Rusko in Turško.

Tergovstvo je prav živahno, pospešujejo je železnice, plovne reke, dobre ceste, mnoge kupčijske vredbe in dve zbornici. Razun viših šol in kakih 690 ljudskih učilnic so realke in gimnazije v Gradci, Mariboru, Celji, le realke pa v Ljubnem in Brucku.

Vojvodstyo koroško.

188 št. milj; 339000 lj., ki so skorej vsi katoličani (razun 18000 protest.), po rodu ste skorej $\frac{2}{3}$ Nemcev in 124000 Slovencev.

Koroška dežela je večidel višavje z dolgimi dolinami (dravsko, gorenjo-belsko, jezersko, kerško, labudsko ino zilsko), ki se sredi dežele v precej veliko celovsko ravnino širijo. Dravi na levo so vse gore prvotne Alpe, ki se do prelaza Kačberga (5020') in jezerske-do-

line (*Lieserthal*) skup visoke-Ture imenujejo in po veršacih v več ogorij ločijo. Najvišji veršaci so: Veliki-zvonar (12213') s prelepim lednikom, Pasterca imenovanim; Hochnarr, Ankogel. Dalje proti v. so ob meji z mnogimi razrastki muro-dravske Alpe ali kerške in labudske planine z več prelazi. Takraj Drave so pa apnene goratanske-Alpe, ino sicer na z. do Pontabla in Zilice (Gailiz) zahodne (Višja gora 6900'), od tu do Štajerskega pa vzhodne (Obir 6570') ali Karavanke. Visoka rastlika je tudi med Zilo in Dravo, zilske Alpe. Njih prelazi so: Pontabel ali žabniški-predel (2490') med beneško-Belo pa Zilico; Predel (3692') med Rabelnom in Koritnico, rateško razvodje (2780') med dolinsko Savo in Belopečje, podkorenski prelaz (3360') med gorenjo Savo in Zilo, Kočni-verh (Kochnapass 4700'), Kepca (4600'), Ljubelj, (3900') med Teržičem in Borovljem, jezerski verh (*Seeberg Sattel* 3728') med Kokro in koroško-Belo.

Največa reka je Drava, ki je tako deroča, da po nji le plaviti zamorejo; o njenih dotokih gl. imenovane doline; o jezerih gl. Š. 59. 30-32.

Mesta: Celovec na Glani s 13500 lj., ima gimnazijo in realko; obertništvo in tergovstvo obsega deželne pridelke in izdelke; Beljak (*Vitlach*) na Dravi z 2500 lj. in znamenitim tergovstvom in obertijstvom; Plajberg z največo svinčeno jamo na Avstrijskem; št. Vid z veliko zalogo koroškega železa; Vošperg (*Wolfsberg*) s slovečo fabriko za svinčeno helobo in št. Paul z benediktinsko nižjo gimnazijo, oba ta kraja sta v lepi labudski dolini; Hüttenberg z najbogatejšim železnikom; v Borovljah izdelujejo jeklenino in puške. Sv. kri je najviša vas v Alpah (4500').

Ker ima koroška dežela od 145 št. m. plodne zemlje komej 13% oravnega polja, ne prideluje žita za potrebo, zlasti ker žito ni rado bogato. Ima pa veliko lepega prediva. Po dolinah in gorskih pobočjih se prostirajo travniki, ki z lepimi planinami živinorejo zelo pospešujejo. Največ ljudi pa preživi rudarija in kovinska obertinja. Razum sirovega železa, 3 milijone gld. cenjenega, ima Koroško največ svinca na Avstrijskem (l. 1863: 60000 c.), nekaj kositra, kotlovine, srebra i. d. k. Obertinja največ izdeluje kovine, — Preval zaradi velikih železnih fužin daleč slovi —. Vonder se naredi tudi dosti drugega blaga; vseh fabrik in rokodelnic je kakih 250. Jeklenino in železnino izvažajo posebno na Laško. Železnica, vode in mnoge ceste služijo živahni kupčiji. Razum dveh gimnazij in više realke je kakih 340 ljudskih šol po deželi.

Vojvodstvo Krajnsko.

180 št. milj; 465000 lj., ki so skorej vsi katoličani in Slovenci, Nemcev je kakih 25000 (Kočevarjev).

Krajnsko je večidel višavje, deloma alpsko, deloma kraško. Na s. in sz. so apnene Alpe, in sicer med Savo, Ljubljano in Sočo julske- ali bohinske-Alpe z obgorji babjega-zoba (Mangart 8462')

in Triglava (9036', črna-perst 5868'). Na j. segajo nižja predgorja z Blegašem (4927'), mladim - (4331') pa starim - verhom (3771') ino Osovnikom (2699') do ljubljanskega mahu, pa do Idrice in ceste, ki iz Verhnike v Idrijo pelje. Unkraj teh se pa začneja Kraševina, na katero že takraj marsikaj opominja (Jelovec, Pokluka). Na korški in deloma še na štajerski meji so ostri snezniki ali grintovci: Stol 6064'; Begunšica 6500'; Storžec 6735'; kamniške-planine z Grintovcem 8086'; Skutka ali Rinka skorej enake visokosti; Ostrica 7426'; dalje doli ob Savi med skalovjem tekoči se pa gore znižajo. Prelazi: rateško razvodje, Koren, Ljubelj, jezerski-verh; Volovljek 3350'; Černivec in kačji-verh 2900'. Na desno od Save so pa alpska gorstva še nižja (Kum 3849'; Ajdovščina 1556'; Golovec 1550') in prehajajo v dolenski Kras. Druge j. in pa z. kraje pokriva pa Kras, deloma obrasen (Hrušica), ki se zaradi podzemeljskega razvodja natanko ne loči od primorskega. Snežnik 5981'; Nanos 4094'.

Sredi teh krajskih gor se pa širi ravan, podkovi podobna in tako velika, da se med Alpami nikjer tolika ne nahaja (11 št. m.; 900-1206'). Iz nje se vzdigujejo obrasene kopice, deloma na samem deloma pa zverstene in zvezane. Tako ločijo šmarna-gora (2080'), Vrašica (2020') ino primski-verh ravan v krajsko, gredem podobno, pa v kamniško in ljubljansko; to pa spet ljubljanski grad (1152') in šišcarski krib ločita v ljubljansko polje in močvirje, 4 št. m. veliko, iz nad kterege se 9 majhnih goric kot 9 apnenih otokov vzdiguje.

Glavna reka je Sava, ki se pri Radolici iz dolinske in bohinjske (Savice) Save steka in na svoji 26 milj dolgi poti po Krajskem naprej skorej vse vode sprejemlje; na desni: Sovro, Ljubljano in Kerko; na levi pa Kokro in kamniško Bistrico.

Naj imenitnejša med temi je Ljubljanka: ona izvira daleč na Notranjskem pod imenom Pivka; čez tri milje se v postojnsko jamo zgublja in tu z več potoci pomnoži; na to teče spet kratek čas z imenom Unca na dnevi skozi planinsko dolino, po tem se pa spet zgubi in še le za Verhniko kot globoka, plovna Ljubljanka izpod zemlje privre. Idrica in Ipava, Ljubljanki nekoliko podobna, se pa na Goriškem v Sočo iztekate. Deloma podzemeljska reka je tudi notranjska Bistrica ali Reka. Jezera glej §. 59. 33-35.

Glavno mesto Ljubljana na Ljubljanki z 21000 lj. ima gimnazijo in realko ino še več drugih naučnih naprav; slovenska matica. Velikih fabrik nima, rokodelstvo ino trgovstvo ji pa lepó cvete. — Druga mesta so na Gorenjskem: Kranj z 2000 lj. na sotočji Save in Kokre z živahnim terzstvom in rokodelstvom; Loka (in okraj) s platnarijo; Teržič pod Ljubeljem izdeluje dosti usnja in železnine („krajnski Birmingham“); Radolica ino Kamnik. Za obertnijo znameniti kraji so še: Bistrica, Sava, Javornik, Železnike, Kropa in Kamna gorica, s sužinami, pa Bitno, naj večja vas na Krajskem, s platnarijo.

Na Dolenskem: Novo mesto na Kerki z 2000 lj. ino franciškansko gimnazijo; Kostanjevica; drugi znameniti kraji so še: Toplice z rudnico; Zagorje z rujavim premogom; Kerško na Savi z vinorejo; Metlika na Kolpi z dobrim vinom; Kočevje, sredi svojega okraja z zgolj nemškimi naselniki, ki daleč po gorenjih deželah kupčujejo; Ribnica.

Na Notranjskem so znameniti kraji: Postojna s 1400 lj. in s slovečo jamo; Cirknica pri znamenitem jezeru; Lože (mesto); Ipava z 1100 lj., središče obilne vinoreje; Idrija (mesto) s 4000 lj. ino slovečim rudnikom živega srebra (l. 1863: 3621 c.).

Po naličji se krajnska dežela loči v Gorensko, Dolensko in Notranjsko. Gorenska stran (zgoranje Posavje do Ljublanice) je deloma gorata z dobrimi pašniki deloma pa ravna z lepim poljem, povsodi pa s precej živahno kupčijo; Dolenska (med Ljublanico, srednjo Savo in zgornjo Kolpo) je razun kerške ravni nizko berdje s polji in vinogradi, na z. straneh pa prehaja v nerodovitni Kras; Notranjsko pa skorej le Kras pokriva, kateremu se ob strani vleče sprelepa ipavska dolina.

Plodne zemlje ima krajnska dežela še nekaj čez 170 št. m., toda te kakih 43 % le z gozdi obrasene. Zato si na svojih 24 št. m. oravne zemlje žita ne pridelujo za potrebo; semenske detelje, lanu in konoplje ima pa veliko za tujo kupčijo. Sadja imajo skorej vsi kraji dosti, zlasti gorenski, pa tudi veliko lesa, s katerim pa žalibog! še ne znajo dosti skrbno gospodariti. Travnikov in pašnikov — deloma pač preveč vresnjatih — je veliko, živinoreje pa še zmiraj premalo. Na viši stopinji je bučelarstvo, ki deželi obilnega medu in voska daje. Tudi sviloreja se je s pridom začela. Slavna kmetijska družba v Ljubljani s svojimi podružnicami zaseja pri vsakteri priložnosti dobro nauke o kmetijskem gospodarstvu med narod, ki jo pa še zmiraj premalo posluša. Kopaninskega blaga dajejo največ idrijski rudniki, v katerih se pridela na leto 3-4000 c. živega srebra. Po drugodi, posebno na Gorenskem, se dobiva dokaj železne rude (l. 1863: 100000 c.), na Dolenskem pa (l. 1863) za več kot 1 milijon centov rujavega premoga, nekaj svinca v Knapovšah in Zagorji, kotlovine, kositra in nekaj drugih kovin.

Če je prav rokodelnic precej veliko, je obertnija le malehna, ker je velikih fabrik premalo. Največ obertnije ima Gorensko; dela in podeluje se posebno železo ino jeklo v bohinjskih starih-fužinah, na Bistrici, na Javorniku in na Savi, v Teržici, Železnikih, Kropi in Kamn-gorici, v zadnjih treh večidel žeblje. Dvor (Hof) pri Žuženbergu na Dolenskem pa slovi zavolj železnine, ki jo vliva. V Kamniku in Idriji zlo pletejo čipke; v Kranji narejajo plahte in bukovo sukno; bližnji Stražiščani pa sita iz žime; Ribničani in Kočevarji reščeta in drugo lesenino, kakor tudi Gorenci razno leseno posodo: sode, škafe, čebre . . . Velike fabrike so le v Ljubljani in njeni okolici za pavolnik, prižigalice, moko, papir, laneno olje.

Tergovina z domačimi poljskimi pridelki in obertnijskimi izdelki (medom, voskom, suhim sadjem, hrastovimi izicami, lanenim oljem, platnom (v loškem okraji), lesom in lesenino, železnino in jeklenino i. d.) je precej živahna; pa bi — kakor ima dežela vgodno lego, blizo morje, močno vodovje, železnico, precej dobrih cest — pri zboljšani obertnji in umetnejšem gospodarstvu še bolj cvetela. Vvaža se dosti žita z Ogerskega in Banata. Razun 3 gimnazij in realke je komaj 230 ljudskih šol, dosti premalo za deželo.

Primorsko:

Poknežena grofija goriška in gradiška, mejna grofija isterska in samosvoje teržaško mesto z obmestjem.

145 št. milj; 551000 lj., ki so skorej vsi katoličani, le v Trstu je več drugih vernikov, nekaj Židov je pa tudi v Gorici in Gradišči; več kot $\frac{3}{5}$ je Slovanov (med temi 230000 Slovencev, drugi so pa Serbi), skorej $\frac{1}{3}$ je Italijanov — deloma furlanskega podnarečja — in kakih 7% Nemcev in drugih narodnjakov.

Razun sočskega obstuja in nekih dolinčin je primorska dežela povsod hribovita: na s. straneh jo pokrivajo apnene Alpe, drugodi pa Kras. Med rezijansko Belo in Sočo s Koritnico je kaninsko obgorje s Kaninom (6980'). Takraj Predela in Soče ob krajnski meji se med Bačo in Sevšico do podberdskega slemena vlečete visoki ohribji babjega-zoba in Triglava s kratkimi odrasleki in gorinami. Babji-zob, Triglav, Kern 7100', Kanjavec 8112', Vogel 7410', in Kuk 6890'. Od Podberda in bačske doline segajo do Idrico nižja predgorja. Za temi se začenja Kras z obraseno planoto Ternovo (2700', Merzovec 4448'); za tem pride pa teržaški Kras s Čičarijo. Ta enolična skalnata planota (16-1900') je gola in rastlin kaj uboga; okamneli gobi enaka nima ne rek ne studencev. Male njene dolinice so kakor livi uderte - ponikve —. Le kupi kamenja ali pa skalnati veršaci in grebeni se semtertje iznad nje vzdigujejo, tako Šabnit 3223', Siga 3915'. Temu Krasu zlo podobna Istra se v treh gredih k jadranskemu morju izperva stermo, po tem pa zlagoma znižuje (veršač Učka gora — Monte maggiore 4410'); isterski otoci so odtergana četerta gred isterskega Krasa.

Voda se s Primorja vsa steka v jadransko morje, ki ima zlo razčlenjeno obrežje (z 36 luk.). Največa reka je Soča, ki teče po najdaljši poprečnici j. apnenih Alp, sprejemlje Idrico in Ipavo in se izliva v teržaški zaliv (*Golf e. Monfalcone*). Buzetski potok ali Quietto in Raša sta pa v Istri.

1. Glavno mesto je Terst pri morji s 66000 lj., z obmestjem vred pa s 106000, imenitno teršišče; razun 2 gimnazij in nižjih šol je tu še mornarska ino kupčijska akademija, avstrijski Lloyd za mornarstvo.

2. Na Goriškem: Gorica s 13500 lj., z nadškofijo, bogoslovjem, gimnazijo in realko, z največim mlinom v Avstriji in s fabrikami za sveče in svilo; pa Gradišče (*Gradiška*) z ostro ječo za hododelnike, — obe na Soči;

Oglej, sedaj mala vasica, z razvalinami starega velikega mesta. Ajdovščina z veliko prejnico in rudečo-bojarnico; Tomìn, do tega kraja raste terta, ki ondotni dolini daje obilno cebedina za domačo potrebo; Bovec pred Predelom.

3. V Istri: Pazin (*Mitterburg*) s 3600 lj., glavno m. v Istri; Koper z 8500 lj. in Piran z morskimi solinami; Rovinj (*Rovigno*) z 12000 lj.; Poreč in Pulj (*Pola*), pristanišče cesarskega brodovja. Mali Losinj in Cres na dotičnih otokih.

Plodne zemlje ima primorska dežela kakih 130 št. m., pa ji le malo rodi, ker sočska dolina in morski obkrajji so silo ozki, na Krasu je pa skalnat in plitev svet, kteremu tudi moče zlo primanjkuje. Zato se ne pridela obilo žita, temveč še s ptujih krajev ga morejo vvažati, če se ga prav zmletega veliko spet izvažajo. Travnikov je le malo, več pa pašnikov, ki so pa večidel le drobnici ugodni. Lesa primanjkuje skorej vsem stranem, posebno pa kraškem; le gorenje Goriško pokrivajo gozdi, s kterimi pa prebivavci kaj nemarno ravnaajo. Lepa sta vonder cesarska gozda ternovski pri Gorici in montonski v Istri. Sadjereji je južno podnebje silo ugodno, pa se nikjer z njo ne pečajo razun nekoliko na Goriškem. Vina pridelujejo (na $3\frac{1}{2}$ št. m.) v srečnih letih po ravnem in po berdih obilo, v Istri in na kvarnarskih otokih pa tudi dobrega olja čez potrebo.

Z živinorejo se le po gorenjem Goriškem nekoliko pečajo; sviloreja se pa zmiraj bolj razširja. Ob morji živé od ribštva. Kovin se na Primorskem ne nahaja nikakoršnih; le Istra ima nekaj premoga (l. 1863: 375000 c.) in galuna. Morske soli pa v solinah koperskih in piranskih veliko naredé (l. 1863: 545000 c.).

Obertnost primorskim krajem lastna je tesanje ladij. Na Goriškem in v Terstu so še nektère druge obertnijske tovarne: prejnice, svilarnice, svečarnice in v Terstu še za drugo blago, ki je rabijo za ladije. Kupčija je prav živahna, in Terst je v resnici kupčijsko mesto za večino cesarstva. Na gorenje kraje se pa s Primorskega izpošilja nekoliko zgodnih pridelkov. Za duševno omiko je pa zlasti ljudskih šol (kakih 300) po deželi še premalo.

Poknežena grofija tirolska in predarelska.

532 št. milj; 876000 lj., ki so do malega katoličani, po rodu je skorej $\frac{3}{5}$ Nemcev, 338000 Italijanov (med kterimi 9000 Ladinov).

Tirolsko pokrivajo najviše Alpe v cesarstvu; več kot $\frac{9}{10}$ površine je gorate, le ob rekah se nahajajo ozke ravnine. V Predarelskem in na levi strani Ina so po rekah Liki, Izari in Inu v 4 obgorja ločene s. apnene Alpe, ki se na s. strani polagoma znižujejo v bavarsko planoto, proti j. pa večidel stermo in z golimi stenami v dolino spuščajo. Njih veršac je Gross-Sollstein 9357', prelaz pa arelski 5650'. Pervotne Alpe pa iz Švajce stopajo v deželo s trojim gorstvom: severno — Rhaetikon — loči Ren od Ina in

je prav za prav nadaljevani švicarski Septimer (*Albuin kopf* 10230'); južno — ortlersko — loči Adižo od Ade, iznad njegovih lednikov se vzdiguje Ortler 12390', najviši vrh v vsem cesarstvu; srednje gorstvo med Inom in Adižo, Eisakom in Rienco je pa velika versta zjedinjenih gromad, katerih glavni greben je skorej povsod s snegom in ledniki zagrnjen (23 št. m. lednikov). Tako je med predelom Reschenscheideck 4837' in prelazom Brena 4445' jedna največjih gorin, ledeni ötzthalski koren z Wildspitze 11900'; takraj Brenerja so pa turske gorine z Gross-Venedigerom 11662'. J. apnene Alpe pa delajo j. tirolsko mejo, ki se pa tudi po deželi precej daleč razraščajo. Adiža je loči v dvojno gorstvo, vzhodno je tridentsko z Vedretta Marmolatta 10322'.

Po silni množici tirolskih dolin teče obilo voda k jadranskemu in črnemu-morju, le Predarelsko z Renom k nemškemu-morju visi. Glavna reka In s svojimi potoci teče v Donovo; tako tudi na Tirolskem izvirajoča Ipera, Lika, Izera in Drava. V jadransko morje pa dere plavna reka Adiža z Eisakom; razun te pa še Chiesa, Sarka, Brenta in Plava, katerih porečje je pa tu le malehno. Jezer ima Tirolsko na mejah: bodensko, gardsko in idersko.

Mesta: Innsbruck, gl. mesto s 14300 lj., ima vseučilišče, gimnazijo in višo realko; Hall s solinami, Kufstein, terdnjava; vsa tri na Inu. V j. Tirolih: Brixen na Eisaku s 3600 lj.; Botzen ali Bolzaun z 11000 lj. in živahno kupčijo; Meran s 3000 lj., milim podnebjem in izverstno sadje in vinorejo. V laških Tirolih pa Trident s 14000 lj. in Roveredo s svilo-ino vinorejo; Arka in Riva s prekrasnimi pomorančniki in olivovimi vertovi. — Na Predarelskem: Feldkirch, Bregenz.

Tirolska dežela ima 58% plodne površine, toda le 16 št. m. oravne zemlje; zato se žita prideluje mnogo manj kot ga dežela potrebuje. Dobro vino ino sadje se prideluje na j. Tirolih, po s. krajih pa predivo, konoplja in tobak. Živinoreja je na visoki stopnji, ker je travnatega sveta 5 krat več kot oravne zemlje; na j. Tirolih je tudi sviloreja obilna. Kopanin se le malo memo nekdam nabaja; največ dobivajo soli, premoga in železa.

Obertnost je največa na Predarelskem: tu so velike prejnice in tkavnice in druge fabrike za kovano in zlito železnino, za papir; tudi tešejo ladije in kočje (za Švajco). Po nemških Tirolih je malo fabrik, mnogo pa rokodelnic za železnino, usnje, bukovo sukno in perte, za lesenino in drugo blago. Na j. Tirolu pa v mnogih svilarnicah svilo predejo, ondešnja svilenina sluje daleč po svetu. Kupčija je precej živahna. Vvaža še žito, prekomorsko blago in mnogi obertnijski izdelki, izvažuje se pa vino, svila in svilenina, goveda, lesenina, sol in pavoljnik. Tudi prevozna in pohišna kupčija daje deželi dosti dobička. Za duševno omiko skerbi več kot 1900 ljudskih šol, 3 realke, 8 gimnazij in vseučilišče.

Češko kraljestvo.

944 št. milj; 4992000 lj., ki so po večem katoličani (kacih 90000 protestantov in malo manj Židov); po rodu je več kot $\frac{3}{5}$ Čehov, ostali so Nemci.

Češko višavje je deloma planotno v 3 širokih gredih (1200 — 2000'), oklenjeno z gorstvi in nižimi hribi. Na z. meji ima gosto zaraseni češki-les, ki se loči v južni viši del ali Šumavo s Polkenom (*Plöckenstein* 4351') in severni niži ali pravi češki-les; lastne so češkemu-lesu stegnjena slemena, ktere podolžnice ločijo. Smrečine, znameniti sklop gorovja, molijo le po nekoliko na Češko. Od njih se na s. meji do Labe vlečejo rudne-ali krušne-gore z 2200' visokim grebenom. Na v. meji so Sudeti, ki se ločijo na lužiško planoto, na izerske gore s *Tafelfichte* 4692', na Kerkonoše s Snežko 4095, in na kladsko gorje s kladskim snežnikom.

Glavna reka je Laba, ki odpeljuje iz dežele brez malega vse tekoče vode; na desni: Izer in Pločnico (*Polzen*), na levi pa Orlico (*Adler*), Hrudimko, Veltavo, Ogro in Belo. Za deželo najznamenitša je pa Veltava, ki ima največe porečje, najdaljši tok, in je tudi naj dalje plovna. Va-njo še stekajo na desni: Malša, Lužnica in Sazava, na levi pa Votava in Berovka. Nekaj drugih na Češkem izviraajočih rek toče v druge velike reke ali pa vsaj še le na tuji zemlji v Labo. Razun nekoliko gorskih jezerc je ma češka dežela mnogo ribnikov in vsemu svetu znane rudnice: Karlovi-vari (*Karlsbad*), Toplice, kopli Marijanske in Frančiskove (*Marien- u. Franzensbad*).

Sredi dežele stoji na obeh bregovih Veltave glavno mesto

Praga s 143000 lj; ima mnogo slavnih starih poslopij in spominkov, vseučilišče, tehniko, več gimnazij in reatek in drugih šol; sploh je središče češke učenosti, obertnosti in kupčije, ktero pospešujejo razne narodne naprave in društva. Na Češkem stoji še drugih 294 mest, ki so pa le malo ljudnata memo Prage. Mesta Liberec (*Reichenberg*), Budejevice (*Budweis*), Heb (*Eger*), Kutna gora (*Kuttenberg*) in Polzenj (*Pilsen*) imajo 10 do 20000 duš. Več kot 5000 duš imajo še mesta: Pribram, Pisek, mladi Boleslav (*Jung-Bunzlau*), Hrudim, Žatec (*Saaz*), Litomerice (*Leitmeritz*), Klatovi, vas Warnsdorf, Jičín, Časlava, Tabor, Kraljični gradec in še nekaj drugih.

Več kot 96% češke zemlje je plodne in skoraj polovica (400 št. m.) je oravne, ki rodovitna in dobro obdelana daje žita več kot za potrebo. Sadjereja je izverstna. Prideluje se tudi čez potrebo sočivja, dosti hmelja, veliko prediva in obilno pese za sladkor. Ob sotočji Veltave in Labe raste tudi vino (13000 veder na l.). Lesa je obilo. Vonder imajo severne kresije ob rudnih-gorah in Kerkonoših zarad neugodnih podnebnih in talnih razmer le bolj revno rastje in ne pridelujejo dosti živeža za svoje gosto naseljene prebivavce (na nahodskem okraji živi po 8600 lj. na št. m, na jilem-

niškem po 11200, na litomeričskem po 15700, na warnsdorfskem pa celo po 19160), zato je večkrat pomanjkanje hudo tare.

Živinoreja je sicer hvale vredna, pa vonder še ni na zaželjeni stopnji: najimnitnejše so plemenite ovce, ki na leto kakih 90000 c. lične volne dajejo; po v. straneh rede konje; perutnine (gosi in bažantov) je obilo. Znamenita je tudi ribja reja po ribnikih.

Posebno bogata je češka dežela raznih kopanin. Zlata sedaj več nima, ponša se pa še zmiraj z obilnim srebrom (l. 1863: za 29978 peneznih funtov) in kositrom. Železa dobiva na leto skorej milijon centov, nekaj svinca, svinčene gladine, žepla ali sere, galuna; na j. obilo dobrega olovnika, na s. pa mnogo dragih kamen, zlasti granatov. Premoga vsako leto več izkopljejo, sedaj že skorej po 50 milijonov c.; njegovo največje ležišče je med Kladnim, Šlanim (*Schlan*) in Veltavo; bogati so tudi premogniki pri Radonici in Polznji, Saclirji in v belski dolini. Le soli češka dežela nič nima.

Za obertnijo je Češko na Avstrijskem prva dežela. Fabrik in rokodelnic je več kot 1400, ki na leto več kot za 200 milijonov gl. raznega blaga naredo, posebno veliko jih je na s. straneh. Najimnitnejše blago, katero obertnost izdeluje, je volnina, pavolnik, platno in steklo. Češka steklenina je še zmiraj tako izverstna, da na vsem svetu nikjer tako lepe in dobre ne delajo. Izdelujejo pa tudi dosti železnine in mašin, porcelana in lončenine, brez števila prižigalic, obilo tako dobre usnjine, kakor nikjer na Avstrijskem, papir, kemijsko blago in žganje, pivo v več kot 1000 pivovarnjah, sladkorja iz bele pese toliko, da prekomorskega skorej nič ne potrebujejo in domačega še izvažajo, i. t. d.

Obilnost domačih pridelkov in obertnijskih izdelkov pa nekte-re vozne reke, železnice, katerih je zmeraj več, in velike ceste kupčijo jako pospešujejo. Iz tujih krajev se v deželo dopeljuje sol iz Salzkammerguta pa razno prekomorsko blago zlasti bombaž in več sirovih in pomožnih snovin za obertnijo. Notranja in zunanja kupčija se peča z glavnimi pridelki in izdelki, kateri daleč po svetu slove. Tudi prevozna kupčija daje deželi veliko dobička.

Za duševno omiko naroda skerbi veliko in dobrih šol: več kot 3860 ljudskih šol, 7 viših realek in 40 nižih, realna gimnazija v Taboru (in Prazi), 17 viših in 6 nižih gimnazij, tehnika in vseučilišče in še mnogo obertnijskih učilnic in društev.

Mejna grofija moravska.

404 št. milje; 1962000 lj., ki so po večem katoličani (kakih 53000 protestantov in 40000 Židov); po rodu so vsi Slovani razun kakih 500000 Nemcev.

Moravska dežela je sploh valovita in berdnata planota s tremi gredmi, ki jo na z., s. in v. večje višine oklepajo; visi naj bolj k jugu. Češko-moravske višine na z. se po samem ino le malo vzdigujejo iznad valovite planote, na več strani z globokimi dolinami preorane. Med

virom Morave in Odre so Sudeti, ki jim Jeseniki (*Gesenke*) pravijo; naj viši moravski veršac je veliki—preded (*Altwater* 4716'). Okoli izvira Odre so nizki Jeseniki ali oderske-gore (2134'). Na v. so moravski Karpati, sestavljeni iz več vŝtrčnih gorstev, katerih glavni greben se vleče ob ogerski meji 2000-2500' visok (Javornik 3365' in Javorina 3060'). Med virjem Bečve in Ostravice sega v deželo odraslek Karpatov z imenom Beskidi, katerega nizko sedlo (970') s Sudeti veže. Od Moravi in Diji je malehna ravan, ki se na j. derži avstrijsko-moravskega polja.

Glavna reka je Mora va; njeni dotoci na levem bregu so: Oskava, Bistrica, Bečva, na desnem pa Hana in Dija; Dija jemlje v se Švarcavo, ta pa zopet na levi Svitavo in Česavo, na desni pa Iglavo. Nekaj vode se odteka v Odro, ki v deželi izvira, le malo pa v zunanjo Veltavo in v Vag.

Gl. m. Berno (*Brünn*) na Svitavi s 60000 lj. ima več nižih ŝol in drugih naučnih naprav, ter je glavno teržiŝče vsega cesarstva za volnino in drugo rokodelsko blago. Olomuc (*Olmüz*), terdnuja na Moravi, s 14000 lj. in živahno kupčijo. Sternberg z 12000 lj. in Prostějov (*Prossnitz*) z 8000 lj. izdelujeta bombaževino. Novi Jičín (*Neutitschein*); Gradiŝče (*Hradisch*); Znojmo (*Znaim*) z 18700 lj.; Iglava z 18000 lj.

Zemlje ima moravska dežela 390 ŝt. m. plodne ino sicer črez polovico oravne, kaj lepo in pridno obdelane. Tudi v poljedelstvu prekosi celo Češko in sploh vse druge kronovine. Za to si pridela žita veliko črez potrebo pa tudi obilno maka, sočivja in zelenja, lanu in konoplje, sadja in veliko vina (na več kot 4 ŝt.m.). Lesa ima na ostajanje. Živine si redi na svojih travnikih in pašnjah veliko in vse hvale vredne: moravsko ovčarstvo je pervo v Avstriji, ino ondeŝnja volna je silo lična; goveje živine in konj in izverstnih gosi ima obilo; tudi bučelarstvo lepo cvete. Ne koplje pa moravska dežela ne kuhinjske soli ne dražih kovin, ampak le dosti premoga (na leto več kot 5 milijonov c.) in železa (l. 1863: 556000 c.) pa galuna in olovnika (25000 c.).

Obertnost je na kaj visoki stopnji; izdeluje se posebno sukno in druga volnina, pertenina in povolnik, železnina in pesni sladkor. Kupčija z domačimi pridelki in raznimi izdelki je silo živahna; Bernski sejmi se v vsem cesarstvu najbolj obiskujejo, in v Olomuci več kot 100000 volov na leto prodajo. Lega te dežele pa njene železnice in ceste so za teržstvo tako važne, da veči del sirovih pridelkov v. dežel ino obertnijskih izdelkov z. krajev gre skozi Moravsko. Velika množica malih (1730) in srednjih (15) ŝol in mnogo obertnijskih pripravnic skerbi za srečo in blagovitost naroda.

Vojvodstvo slezijsko.

93 ŝt. milj; 477000 lj., ki so po večini katoličani (62000 protestantov, 25000 Židov); po rodu je skorej polovica Nemcev, drugi so pa Slovani (31% Čehov in 23% Poljakov).

To vojvodstvo se loči v dva dela: v gorenje in dolenje Slezijsko. Z. veči del leži na s. pogorji Jesenikov; — visoki-Jeseniki na

z. imajo stegnjene grebene s 3000-4000' visokimi verhi; nizki - Jeseniki na v. so pa valovito gričevje (12-2000') do malega obdelano, ki se iz z dolinami prederte planote vzdiguje —. V. manjši del pa leži na s. pogorji Karpatov, ki ga pod imenom Beskidi do malega zavzemajo (Lisa gora 4176'). Le poleg rek je nekaj majhnih ravnin.

Vsa dežela visi po Odri in Visli k baltiškemu morju. Odra sprejemlje Opavo, najiminitnejšo reko na slezijskih tleh; od desne se še va-njo izlivate: Ostrovica in Olešnica (Olsa). Visla postaja na jv. Beskidih iz černe- in bele-Visle in sprejema mejno Belo (Bialo).

Gl. m. Opava (*Troppau*) na Opavi s 14000 lj. ima gimnazijo, realko in veliko suknarij. Kernov (*Jägerndorf*); Tešin z 8000 lj. ima dve gimnaziji in nareja dosti sukna in likerja (sladkega žganja z dišavami); Belsko (*Bielix*) je v resnici fabriško mesto.

Oravne zemlje ima slezijska dežela 42 št. milj, ker ima pa podnebje merzlotno ino svet gorat, zato si še v dobrih letinah pri vsem svojem pridnem in umnem kmetovanji žita za potrebo ne pridelava; prideluje pa posebno rež in oves in precej prediva. Živinoreje njene se ovčarstvo lahko meri z moravskim, in slezijska lična volna sluje daleč po svetu. Kopanin ima posebno veliko premoga (kakih 10 milijonov c. na leto) in železa; prvega se le na Češkem še več izkoplje. Po Sudetih (pri Opavi) krojijo izverstne škriki za strehe. Obertnost izdeluje tkanino: pertenino in na pol perteno in končevano blago, cenejši pavolnik in sukno, železnino in usnjino, tudi veliko žganja, likerja, sira in zmirej več sladkorja iz domače bele pese. Kupčija vvaža sirove za obertnost potrebne snovine in žito, izvaža pa najiminitnejše pridelke in izdelke. Tudi prevozna kupčija je živuhna. Raznih učilnic je mnogo po deželi.

Kraljestvo Galicija in Vladimirijska z velikim-vojsvodstvom krakovskim in z vojsvodstvoma osvetinskim in zatorskim.

1426 št. milj; 4959000 lj., ki so po večini katoličani (rimskega in gerškega obreda), 30000 protest. in 450000 Židov; po rodu so skorej vsi Slovani (50% Rusov, 48% Poljakov in nekaj drugih narodnjakov.)

Ta dežela ima j. kraje hribovite, s. pa ravne. S Slezijskega derže va-njo Beskidi (4200') med Solo in Skavo; nje loči Dunajec od srednjih-Karpatov, ki so nižji od ogerskih ino nimajo nikakih lednikov (Babja gora 5500', Rogač 6584'). V. od reke Poprada se vlečejo ob meji gozdnati-Karpati ali Verhovina (Črna gora 6300') z več vstričnimi slemeni eno k drugemu zlo primaknjenimi. Na njih s. vznožji so berda in nizko gričevje, ki se imenuje Podgorje; za temi se širite veliki ravnini gornje Visle in gornjega Dnestra, poslednič pa tarnoviška (poljska) ploščina, rusko-podoljska planota in slovanska nižina.

Glavni reki ste Visla in Dnester. V Vislo se izlivajo od desne: Bela, Sola, Dunajec s Popradom, Visloka, San in Bug. Dnester pa jemlje v se s desne: Strij, Svieco in Lomnico, na levem bregu pa Seret. Prut le izvira v Galiciji ter teče v Donavo; Stir se pa v Dneper izteka. Velikih jezer ni, mnogo je pa po Karpatih visoko gorskih jezerc, —morskih oči— in ribnikov. Ob gornjem Sanu in Dnestru je močvirje.

Gl. m. Levov (*Lemberg*) s 70000 lj. ima 3 nadškofe, vseučilišče in tehniko, dve gimnaziji, realko in druge učbine naprave, pa precej živahno obertnost. Krakov na Visli z 41000 lj., drugo mesto v deželi, ima več zgodovinskih spominkov, vseučilišče in tehniko in več drugih šol in naprav, veliko kupčijo. Vsa druga mesta (83) so manjša; osem jih ima več kot po 10000 duš: Brodi, Tarnopol, Kolomeja, Stanislavov, Drogobič, Sniatin, Sombor in Premisel. Več jih šteje od 5000-10000 duš: Strij, Jaroslav, Tarnov, Brežani, novi-Sandec ali Sonč, Rešov, Bohnja (5500 lj.) . . .

Stanovavci se najbolj s kmetijstvom pečajo; ker je poveršine kakih 90% plodno ino večidel oravne zemlje, je Galicija poglavitno žitna dežela. Posebno rodi oves in ječmen in dosti ajde pa krompirja. Po jv. straneh sejejo tudi tobak, turšico in dinje, po Karpatih pa lan. Lesa in derv je dosti, le na poljski ploščini in podoljskih višinah ga manjka. Obilni travnati svet (176 št. m. travnikov, 142 št. m. pašnikov) pospešuje živinorejo, posebno rejo goved. Veliko rede tudi konj in ovac, bučel in perutnine. Kopanin ima Galicija posebno veliko kamnene soli. Na s. obnožji Karpatov se nahajajo od Vieličke (s 4500 lj.) do Bukovine velike lege slanokamna ino pa veliko slanih studencev; zlasti na z. so neizmerne soline pri Vielički (več kot milijon c. na l.) in Bohnji (300000 c.), na v. pa pri Stebniku. Bogata je tudi preмога in šote; tudi ima precej železa, mavca, kositra, kalamine, galuna, žepla ali sere i. d. Rudnic ali zdravilnih vod, ondi ščave imenovanih, je mnogo. Obertnost je pa sploh (z malimi izjemami) na nizki stopnji; najbolj se izdeluje iz domačih pridelkov pertenina, zganje, usnje, pesni sladkor; po malem pa tudi sukno, steklo, papir, vžigalice, regratova kava, železnina . . . Kupčija izvažá sirove pridelke: žito, sol, goveda, les, med in vosek, prevažá izdelke drugih avstrijskih dežel v Rusijo, vvažá pa prekomorsko, in umenitnijsko blago. Duševna izobraženost je še na nizki stopnji, če se prav sedaj razne šole hitro množe.

Vojvodstvo Bukovina.

190 št. milj; 494000 lj., ki so skorej vsi nezjedinjeni Gerki (46000 katoličanov, 8000 protest. in 15000 Židov); po rodu je 48% Rusov, 40% Rumunov, ostali so Poljaki, Slovaki, Nemci, Magjarji in Armenci.

Ta dežela leži na sklopu gozdnatih Karpatov (4-5000', Dzumaliu 5880', od kterega se jih steguje v deželo več odraslekov, ki

se polagoma znižujejo in zgublajo v 300' nad morjem visoko planjavo. Med rekami se vzdigujejo po gredih valovite planote.—Bukovinske vode tečejo zlo vstric v Donavo ali pa na ravnost v črnomorje; poleti imajo malo vode, kedar pa sneg kopni ali po močnem deževju, se pa rade napnejo in vdarijo čez svoje bregove. Najimnitniša reka je Prut, ki pride iz Galicije in teče v Donavo, druga je Seret, ki v deželi izvira ino unstran deržavne meje sprejmlje Sučavo, Moldavo ino pa Bistrico, ktera edina vse leto skorej enako velika ostane. Po visokih gorah stoje semtertje mala jezerca, med Prutom in Dnestrom pa kali.

Gl. m. Černovice na Prutu ima 26300 lj., gimnazijo in realko, veliko obertnost in kupčijo v Moldavo in Besarabijo. Sučava s 6000 lj. se peča z izdelovanjem usnja, kordovana in sašjana, pa s prevozno kupčijo. Radavec z znano kobilarijo in Seret, silo staro mesto (po 4600 lj.).

Vsega poveršja je plodnega 96%, kterih pride 48 na gozde. Na 45 št. m. oravne zelje se prideluje posebno turšica in oves, rež, pšenica in ječmen, tudi veliko zeljenadi in povertnine. Živinoreja se še ni zlo zboljšala. Kopanin ima precej soli (pa ne dosti) in železa, nekaj kotlovine pa rujavega premoga in šote. Obertnosti je malo, posebno kuhajo žganje in pivo. Kupčija zamenjuje samo sirove pridelke.

Duševna izobraženost je na najnižji stopnji v Avstriji, ker razun 3 srednjih šol je po deželi komaj kakih 120 malih.

Kraljestvo ogersko s serbsko vojvodino in tamiškim Banatom.

3897 št. milj; 10452000 lj.; po veri jih je 6 milijonov katol., 1 milijon nezjedinjenih Gerkov, blizo 2150000 prot. ino 400000 Židov; po rodu je polovica Magjarjev, 2612000 Slovanov (med temi je Slovencev 50000 v dveh okrajih železne in enem okraji zaladske županije), 1170000 Rumunov, 1220000 Nemcev in nekaj drugih narodnjakov.

Ogerska je deloma višavje, deloma nižavje; nižavje obstoji iz obeh ogerskih ravnin, višavje se pa loči v Alpe in Karpate. Alpski razrastki in predgorstva prehajajo mejo na več straneh, deloma iz dolenje Avstrije deloma iz Štajerskega, in zavzemajo veči del desnega Podonavja. Med nežiderskim jezerom in dunajsko kotlino je gora Rožalijna in litavska (1524'), med Rabo in blatnim-jezerom bakonjski log, med blatnim-jezerom in Podravino se pa kopičijo pečujске gore; med nje sega nižava v dveh zanožinah. Karpati (glj. §. 62. 5.) stoje na Ogerskem z južnem pogorjem, z velikansko Tatro, pa s severnim in zahodnim zunanjim pogorjem erdeljskih oklepov. Gorstev ogerskih Karpatov so najimnitniša: Liptovska gora ali nizka-Tatra, ostrovsko-in vulkansko ščavniško-rudogorstvo (2995'), Matra (3188'), novogradski hribi in Hegyala.

Glavna reka je Donava; najznamenitnejši njeni dotoci, kterih porečje spada vse ali pa vsaj po kakem delu v Ogersko, so na

levem bregu: Morava, Vag, Nitra, Gran, Ipel, Tisa s pritekajočim Samošem, Kerošem in Morišem in pa Seret, na desnem pa Litava, Raba, Šarvic in Drava. Jezer stoji razun nežiderskega in blatnega več malehnih na visokih Karpatih. Po nižavi je dosti močarin pa več prekopov.

Gl. m. je Budim (*Ofen*) na l. bregu Donave s 55000 lj. in s tehniko. Veličanstven železen most na verigah je veže s Peštom, največim mestom v deželi (131000 lj.), ki ima vseučilišče in mnogo drugih učbenih naprav in društev in je najimnitnejše tržišče na vsem Ogerskem.

Druzega mesta nima Ogersko nobenega celo tolikega, šteje jih pa še 14-z 20-50000 prebivavci, ta so: Sobotica (*Theresiopel*) s 53000 lj. v Vojvodini, Požun (45000 lj.), Segedin, Debrécin, Kečkemet (po 40000 duš); Čaba in Makov (prav za prav velika terga), stari-Arad Temišvar, veliki-Varadin, stolni-Belgrad, Sombor, Bekeš in Miškolec; katic 30 jih ima po 10-20000 duš: Šopron (*Oedenburg*), Baja, Jeger (*Erlau*), Gjur (*Raab*), Pečuh (*Fünfkirchen*), veliki-Bečkerek, Satmar Nemet, Košice (*Kaschau*), Ščavnica (*Schemnitz*), Ostrogon (*Gran*), Kaniža, Vesprim, Čongrad, Solnok, Prešov (*Eperies*), Komoran, novi-Sad (*Neusatz*) i. d.; veliko jih šteje od 5-10000 duš: Nitra, Ternova, banjska-Bistrica (*Neusohl*), Kremenica i. d.

Ogerska ima kakih 85% vsega poveršja plodnega, neplodno je večidel le močvirje. Žito raste na kakih 1300 št. m., največ ga pa rodite ogerski ravnini, zlasti unkraj Tise; Bačka in Banat sta pravi žitnici. Prideluje se pšenica, rež, ječmen, oves, sočivje, repica (ogersica), tobak, bela pesa, lan, konoplja in krompir. Tudi sadja imajo Ogri dosti, če prav njih sadjereja ni na visoki stopnji.

Vina pa med vsemi evropskimi deželami razun edine francoske pridela Ogerska (na 50 $\frac{1}{2}$ št. m.) naj več in najboljšega — več kot 20 milijonov veder na leto; izverstna so posebno: tokajsko, meniško, rustsko št., jursko in nekaj drugih. Gozdi so kaj neenako razdeljeni; po več krajih je lesa na ostajanje, po drugih pa še najpotrebnejšega kuriva primanjkuje. Ker ima ta dežela veliko košnjine (435 št. m.) in dvakrat toliko pašnikov, bi se ji živinoreja dala povzdigniti še na veliko višo stopnjo; redi veliko goveje živine, konj in drobnice zlasti po puštinjah, prešičev po hrastovji in mnogo perutnine. Da ima dosti zverine in neštevilno rib v vodah (v Tisi, Donavi, Popradu in v blatenskem-jezeru), je že od nekdaj znano. Tuti kopanin ima mnogo ino raznih: zlata (v Ščavnici, Kermnici), srebra, kotlovine, železa, kamnene soli, vode, solitra, premoga in šote, živega srebra, svinca, žepa, dražih kamen i. d.

Obertnost je še le v zadnjih letih toliko oživela, da sega čez prvo podelavo domačih pridelkov ino izdeluje nekoliko obertnijškega blaga do konca; skorej nobenega blaga pa dosti za domačo potrebo. Glavni izdelki so: usnjina, pertenina, sukna (pavolnine pa nič), železnina, steklenina, papir, žganje, pivo. Na z. in s.

straneh se bolj pečajo z obertnostjo kot na vzhodnih in južnih. Kupčija je precej živahna z domačimi pridelki in tujimi izdelki, zlasti po sejnih, ki jih ima več kot 900 krajev. Šol je sicer mnogo, za veliko deželo pa vonder še premalo, sploh je duševna izobraženost še na nizki stopnji.

Velika-knežija erdeljska.

998 št. milj; 2038000 lj.; po veri jih je 800000 katol. vseh treh obredov, kacic 680000 odcepljenih Gerkov, 470000 protestantov, 15000 Židov in blizo 50000 družih spoznavavcev; po rodu jih je 1200000 Rumunov, kacic 530000 Magjarjev, več kot 200000 Nemcev in kacic 90000 družih narodnjakov.

Erdeljska dežela je v. mejno višavje našega cesarstva. Preprezajo jo na vse strani Karpati s svojimi razrastki in predgorstvi; najviše se vzdigujejo oklepne gore (4—6000'). V. mejno gorstvo ima najviše verhove v rodnjanskem razgorji (Inieu-Kravirog 7159'), od kterega se spuščate dve večji panogi v znotranjo deželo. J. mejno gorstvo ima že ob v. velikanske kupe (Stena kraljeva - Königstein 7100', Bučeč 7751'). Proti z. se vlečejo fogaraške gore z največo višino Negoiu 8040' in sibinijske gore z Ratjesom 7854'. Mejo pa ob z. zapera erdeljsko-rudogorje, ki se razteza daleč proti sredi dežele; njih najsevernisha proti v. obernjena veja pa loči Erdeljsko od Ogerskega. Velikih ravnin ta dežela nima, ker jo prepreza hribovje in gričevje, toliko več ima pa dolin.

Vode vse tečejo v Donavo: največa reka je Moriš; va-njo se izlivajo Aranyos, Fernava (Kokel) in Strela. Kereš in Samoš tudi k Tisi tečeta, na ravnost k Donavi pa Tamiš, Žil, imenitna Olta in Seret. Rudnic je mnogo, jezer pa nikakih.

Gl. m. Sibinj (*Hermannstadt*) z 18600 lj. ima pravno akademijo, 2 gimnaziji in več drugih šol. Braševo (*Kronstadt*) s 27000 lj. je prvo obertno in kupčijsko mesto v deželi. Druga mesta so: Schässburg, Udvarhely, Maros-Vásárhely, Kološvar (*Klausenburg*) s 25000 lj., erdeljski Beligrad (*Karlsburg*, 12000 lj.) in še nekaj drugih pa s 4—5000 prebivavcev.

Ker je erdeljska dežela zlo gorata, ima poveršine samo kakih 80% plodne, oravne pa komej 220 št. m., ki žita, (turšice, pšenice, reži, ovs) ne daje za potrebo, rodi pa tudi nekaj vina in obilo sadja. Travniki, pašniki in gozdi dajejo, kakor jih je veliko, še malo dobička, dasi je ondešnjim ljudem živinoreja bolj v skerb kot poljedelstvo; rede konje in govejo živino, posebno pa ovce in prešiče. Razne divjine je na ostajanje. — Erdelj je zlo bogat dražih kovin pa kamnene soli; zlato rudo kopljejo pri Zaladni, Abrudbanji, v vodah se pa zlat pesek dobiva; srebra in kotlovine je veliko, železa, svinca in premoga pa nekoliko. — Obertnost je na nizki stopnji: podeluje se nekoliko rude; drugega blaga se pa le iz domače sirovine izdeluje toliko, kar ga potrebuje dežela za sé.—

Kupčija ni velika, izvažata se skorej sama sirovina, vvažata pa žito in obertnijsko blago. Duševna omikata je različna po narodih, naj bolj omikani so Nemci, najmanj pa Rumuni.

Kraljestvo hervatsko in slavonsko.

350 št. milj; 935000 lj., ki so skorej vsi katoličani vseh 3 obredov razun kacic 13000 nezjedinjenih Gerkov, 5500 protest. in toliko Židov; po rodu so pa Slovani (Hervati in Serbi) razun 25000 Nemcev, 13000 Magjarjev in nekaj drugih narodnjakov.

Te dve v eno kronovino zjedinjeni deželi se samo na enem kraji skup deržite. Z. večje kraljestvo ali Hervatija spada v Kraševino in k jv. predgorstvom Alp, v. manjše ali Slavonija pa samo k imenovanim predgorstvom. V Medmurje segajo slovenske-gorice iz Štajerskega; med Dravo in Savo so pa varaždinske gore, in truška gora na bregu Donave. Na z. se vrija reški zaliv v hervatsko primorje, od v. pa sega v zanožinah ob Donavi, Dravi in Savi velika ogerska nižina v Slavonijo in Hervatijo. — Razun malih brežnic (Rečina) teče vsa voda k Donavi, ki na vzhodu meji Slavonijo proti Vojvodini. Glavna reka je plovna Sava, v katero se mejna Kolpa izliva; druga velika reka je Drava z doljenjo mejno Muro. Rudnic, ki imajo v sebi posebno séro in železo, nekatere pa tudi jeklo, imata ta dežela dosti: Krapino, Toplice, pri Varaždinu, Lipičsko - vodo z jod-natronom, Daruvar in druge.

Mesta v Herv.: Gl. m. Zagreb (*Agram*) blizo Save s 16700 lj. ima pravno akademijo, gimnazijo, realko in več naučnih naprav, zbirko in društev. Karlovec (*Karlstadt*), imenitno kupčijsko mesto; Sisek na sotočji Save ni Kolpe, veliko žitno tržišče; Varazdin blizo Drave z 9000 lj.; Reka, na istoku Rečine v morje, ima 15000 lj., živahno obertnost in kupčijo. Manjši svobodni pristanišči ste Baker (*Buccari*) in Kraljeвица (*Portoré*).

V Slavoniji: Osek na Dravi s 13000 lj., glavno tržišče za domače pridelke; Požega na Orljavi z 2700 lj.; Djakovar in Vukovar.

Od 87 % vse hervatsko-slavonske plodne poveršine je le 27 % oravne zemlje, ki je pa tako neenako razdeljena, da Hervatija (Kras) ne prideluje za se dosti žita, Slavonija ga pa še nekaj izvažata. Sadje (češplje za slivovec) in zlasti vino (na 5²/₃ št. m.) daje deželi veliko dobička. Gozdi so obširni in polni lepega lésa in želoda. Ker je travnatega sveta malo, je tudi živinoreja na nizki stopnji, pa tudi še premalo za njo skerbé. Le prešičev redijo dosti zlasti po slavonskem hrastju; Hervatija ima pa več perutnine in veliko deloma dragocenih ovac. Tudi z bučelarstvom in svilorejo se zmeraj z večim pridom pečajo. Okoli Oseka se dobiva po kalih in močvirjih mnogo pija-vek za kupčijo. Kopanin je znamenito žeplo v Radoboju (l. 1863: 1715 c.), kotlovina pri Samoboru, železo pri Rudah, mramor in zidavni kamen na primorskem.

Obertnosti je prav malo in podeluje samo domače pridelke; ladijnice ob morji, mlinci, fabrike za papir, kemijsko blago in ja-

drovino na Reki in v okolici, pa steklarnice v Zvečavu in Oseku so najimunitnejše obertnijske tovarne. V Zagrebu in Oseku je le rokodelstvo bolj razširjeno.—Prevozna kupčija je zelo znamenita. Izvažajo se les in vino, kože in živina, in iz Slavonije tudi nekaj žita, vvažajo pa razno obertnijsko, lepotično in umetnijsko blago. Duševna izobraženost še potrebuje povzdige; razun 6 gimnazij in ene realke je kakih 480 ljudskih šol po deželi.

Kraljestvo dalmatinsko.

232 št. milj; 432000 lj., ki so po večini katoličani, 80000 odcepljenih Gerkov in nekaj protest. in Židov; po rodu je 92% Slovanov, drugi so Italijani in semtertje kak Nemeč.

Dalmacija je precej visoko gredje, katero se z najvišjih gora (napačno dinarske Alpe imenovanih) do morja spušča in se tu nadaljuje z mnogimi otoci. Znamenitne so velebitske in urliške gore z mejnim razraslekom Dinara (5700'), pa obrežne gore z Orjenom (6004') in Mosorjem. (4234'). Dalmatinski otoci so: Pag (Pago), Grosa (Isola grossa), Brač (Brazzo), Hvar (Lesina), Mlet (Meleda) i. d.; njih naličje se vjema s celinnim. Na jz. strani obliva jadransko morje Dalmaciji 156 milj dolgo sterma obrežje in po več zalivih v deželo sega. Med malimi brežnicami so najznamenitije od s. proti j: Zermanja, Kerka, Cetina in Naretva.

Mesta: Gl. m. Zader (Zara) s 7800 lj. ima gimnazijo in realko, precej živahno kupčijo in nekaj rozoljarnic; Šibenik z vinorejo in ribštvom; Splet (Spalato) z 11000 lj. ima več rimskih spominkov; Dobrovnik (Ragusa) s 5000 lj. in Kotor (Cattaro) z 2000 lj.; Budva je najjužnejše mesto avstrijsko.

Dalmatinci žive od poljedelstva, živinoreje, brodarstva in kupčije. Poljedelstvo je zarad naravnih in društvenih vzrokov na silo nizki stopnji in daje le pičlo dobička. Poglavitna sadeža sta turšica in ječmen; poglavitna pridelka dalmatinske dežele sta pa vino in olje, zraven pa še sladko sadje, smokve, rožiči in višnje (moraške.) Živine ima dežela malo (največ ovac in koz) in jo redi sploh še po kočevavski. Sviloreja se množi od leta do leta, ker vlada in kmetijska družba skerbite, da se vsako lelo tišoč in tišoč murb nasadi. Ribštvo ob morji je obilno. Ruđ ni prida nikakih razun morske soli (l. 1863: 204000 c.). — Razun tesanja ladij kaže ondi obertnost tako malo napredka kakor v nobeni drugi deželi. Izversten je vinski jesih, kterega bi pri umetnem gospodarstvu veliko več lahko naredili. Dobro je tudi njih žganje, posebno zaderski „maraskin“, ki ga iz razblikcev (marasche) žgejo. Usnje in usnjino izdelujejo v Kotoru, Spletu in Dobrovniku, po deželi pa tudi precej drugega blaga za domačo potrebo. — Kupčija je v primorskih mestih precej živahna: vvažajo se obertnijsko blago in poljski pridelki za živež, goveja živina in prešiči; izvažajo se pa domači pridelki: vino, olje, kože, ribe. Duševna izobraženost je še na nizki stopnji; razun 4 gimnazij in dveh realek je kakih 180 ljudskih šol po deželi.

Kraljestvo lombardsko in beneško.

457 št. milj; 2547000 lj., ki so vsi katoličani, razun nekaj Židov, po rodu pa Italijani, razun 30000 Slovencev in nekaj Nemcev.

Poveršina te kronovine je po večini ravna, z globokimi nižinami ob morji; le s. kraje zavzemajo od gardskega jezera do Soče j. apnene Alpe, ki se navadno tridentske ali beneške in koroške imenujejo. Beneške Alpe, ki se v več odstavkih k ravnini znižujejo, so visoke, pa po rekah zelo razrite in v več obgorij ločene. Te so: kadorsko obgorje z Monte Antelao (10297') med Plavo in Taljamentom; odraslek koroških Alp z hribom Kaninom. K nižjim predgorstvom se smejo šteti tudi samci vulkanske tvarine: Colli Berici pri Vincenci in Colli Euganei pri Padovi. Vod ima dežela veliko, ki večidel z višavja dero v ravnino in tu nanašajo veliko proda in blata. Najznamenitnije reke so: Adiža in Brenta, na Tirolskem izvirajoči, Plava, Taljament in mejni veletok Pad, v kterega se Mincio iz gardskega jezera izteka. Razun teh večih rek se v deželi še nahaja mnogo rečic in potokov (Bacchiglione in Livenca), ki spletajo poleg Pada in ob morji prečudno omrežje vodnih žil, napajajočih ondešnje kraje in kupčiji pot polajšujočih. Na v. zaliva jadransko morje 23 milj dolgo nizko obrežje (z 9 luk.), polno lagun, sipin in močarin.

Gl. m. Benetke (*Venedig*) s 120000 lj., eno izmed najlepših in naj najimenitnijih mest na svetu, stoji na 138 otocih in imajo 108 cerkev, silo veliko lepih spominkov in krasnih palač, več bogatih umetnijskih in znanstvenih zbirk ino učenih društev, 3 gimnazije, 2 realki in pa živahno obertnijo. Razun tega mesta šteje ta izverstno obdelana in v cesarstvu najgostejše naseljena dežela — Evropin vert imenovana — še 31 mest in 164 tergov; dve mesti: Padova in Verona imate po 54-59000 duš; 11 mest in dva terga več kot po 10000 duš: Vicenza (s 34000 lj.), Mantova, Videm (*Udine*), Chioggia (r. Kjudža), Treviž (*Treviso*), Belun (*Belluno*), Jadra (*Adria*), Rovigo . . .

Plodnega je več kot 86% vsega poveršja. Na 194 št. m. oravne žemlje se prideluje za potrebo večidel dosti žita (turšice in pšeniče), po globokih nižinah tudi laškega pšena. Kupčijskih rastlin sejejo posebno tobak in konopljo. Sadja in vina zraste obilo, vonder vina ne izvažajo. Imenitna je sviloreja, ki deželi daje kaj velik dobiček (na l. 16 milijonov gld.). Gozdnarstvo ni na visoki stopnji. Z živinorejo se le po nekterih krajih, posebno po z. ravnini pridno pečajo in veliko sirovega masla in sira na leto napravijo. Rudarstvo je malehno; dražih kovin ni celo nič; nahaja se le nekaj kotlovine, svinca, svinčene gladčine in rujavega premoga. — Obertnost je velika; pglavitni izdelek je svila in svilenina. Naredi se tudi veliko papirja pa precej tkanin in pletenin, pa vonder ne za potrebo. Lastnija beneške (mestne) obertnosti so gmize ali stekleni biseri, seme (za na obraz), lične zlate verižice in druga zlatina in srebernina. Kupčija je prav živa po deželi in z drugimi

deželami. Izvaža se posebno svila in svilenina, sir, laško pšeno (rajš) in stekleni biseri; dovaža pa prekomorsko blago in obertnijski izdelki. Duševna izobraženost naroda ni kaj na visoki stopnji; gimnazij je sicer veliko (14 in nekaj še tudi škofjih), primanjkuje pa malih (2044) in posebno obertnijskih in kupčijskih šol. Za umetnost in učenost pa posebne naprave in društva dobro skerbé.

Vojaška krajina.

609 št. milj; 1100000 lj., katerih je 45% katoličanov, 52% nezjedinjenih Gerkov, 2% protest. in nekaj Židov; po rodu pa 84% Slovanov (Hrvatov in Serbov), 12% Rumunov, 4% Nemcev.

Vojaška krajina, različno široka, se iztega od jadranskega morja do Erdelja; deloma je gričevje deloma pa ravan. V zahodu je Kras, iznad kterega se vzdigujejo vštrična slemena: velika - in mala-Kapela in Pleševica (Belolazica 6000'); tisti kos, ki loči Hrvatijo od Slavonije, je pokriva varaždinsko gričevje; na vzhodu od Erdelja sem segajo Karpati do Donave; drugodi se ji pa prostira nižina. Vode se razun malih rečic na Krasu vse stekajo v Donavo, ki od Petrovaradina do Zemuna (Semlin) teče skozi vojaško-krajino, naprej jo pa do stare Oršave proti Serbiji meji. Drava meji zgorej imenovani kos od Ogerskega. Sava, po večini mejna reka proti Turškemu, sprejemlje na hervatski meji Kolpo z Glino ino pa mejno Uno; dalje zadevajo krajino tudi Tisa in Tamiš, Karaš in Nera.

Krajinci živé v hišnih občinah, t. j. v patriarhalno zjedinjenih rodovinah (zadrugah, Hauscommunien) pod enim gospodarjem (gazdo) in eno gospodinjo (gazdarico). Vse posestvo in ves pridobitek jim je vkupna lastnina, s katero se oskerbuje hišno gospodarstvo in preživi vsa rodovina. Vsi spsobni možki posestniki morejo pod orožjem služiti: čuvati in braniti deželno mejo in skerbeti za notranjo varnost; kedar je treba, pa iti tudi zunej dežele na boj. Teh dolžnosti je oprostenih 12 mest — proste vojaške občine (Militär - Communitäten) — : Bag, Senj, Petrinja, Kostajnica, Belovar, Ivanič, Brod, Petrovaradin, Karlovice, Zemun, Pančeva in Bela-cerkev.

Vsa krajina se deli v hervatsko-slavonsko ino pa v serbsko-banatsko poveljstvo.

a. Hervatsko-slavonsko poveljstvo (s sedežem v Zagrebu) šteje 10 polkovnij (*Regimentsbezirke*). Mesta so: Bag, (*Karlopago*) in Senj (*Zengg*), primorski mestici; Petrinja, Belovar, Brod in Vinkovce.

b. Serbsko-banatsko poveljstvo (s sedežem v Temišvaru) šteje 4 polkovnije; mesta: Petrovaradin na Donavi s 3700 lj.; Karlovci (*Karlovice*) s 4400 lj.; Zemun na sotočji Save in Donave z 8800 lj., znamenito tržišče za turško-avstrijsko kupčijo; Mitrovice na Savi v sremskem okraji (*Syrmium*); Pančeva z 12700 lj.; Bela cerkev (*Weisskirchen*); stara-Ršava (*Alt-Orsova*).

Krajina ima dosti poveršine močvirnate in skalnate, ino le 79% plodne. Žita se ne prideluje dosti, klaje pa veliko, vonder je ži-

vinoreja le na nizki stopnji. Sviloreja se skozi bolj širi. Vina in sadja zraste veliko in v gozdih mnogo lepega lesa. Iz obilnega sadja posebno žganje kuhajo. Rude le po Karpatih precej izkopljejo. Obertnosti skorej nikake ni, v prostih mestih so rokodelnice za usnje ali domače sukno, ki za domačo malo potrebo večidel dosti blaga izdelajo; pri morji in na Savi so ladijnice. Domača kupčija je malehna: vvaža se sol in žito, izvaža pa les in živina; bolj živa je pa prevozna kupčija z avstrijskim obertnijskim in sirovim blagom v dolenje Podonavje. Duševna izobraženost je le malehna, če je prav zavolj vojaščine mnogo ljudskih šol (882) po deželi.

2. Nemške deržave.

a. Severne.

1. Prusko kraljestvo (*Preussen*), 5100 št. m., 18 $\frac{1}{2}$ milijona ljudi, Nemcev, Poljakov, Lužičanov in Litovcev.
Glavno in stolno mesto Berlin s 610000 lj., Kraljevec (*Königsberg*), Gdansko (*Danzig*), Štetin, Poznanj (*Posen*), Devin (*Magdeburg*), Vratislava (*Breslau*), Kolonja (*Köln*), Düsseldorf, Achen, Monaster (*Münster*), Koblenz, Trier, Sigmaringen.
2. Hanoversko kraljestvo s 700 št. m. in 1900000 lj., Nemci. Gl. in st. m. Hanover s 71200 lj., Göttingen, Hildesheim, Lüneburg.
3. Oldenburško veliko-vojvodstvo s 114 št. m. in 300000 lj.; Oldenburg z 12000 lj.
4. Vojvodstvo Braunschweig s 67 št. m. in 280000 lj.; Braunschweig z 42000 lj.
5. Knežija Lippe-Detmold z 20 št. m. in 110000 lj.; Detmold s 6000 lj.
6. Knežija Lippe-Schaumburg z 8 št. m. in 30000 lj.; Bukeburg.
7. Vojvodstvo Anhalt-Dessau-Köthen s 40 št. m. in 124000 lj.; Dessau, Köthen.
8. Vojvodstvo Anhalt-Bernburg s 15 št. m. in 58000 lj.; gl. m. Bernburg; st. m. Ballenstedt.
9. Veliko-vojvodstvo Mecklenburg - Schwerin z 244 št. m. in 552000 lj.; Skrivina ali Schwerin s 23000 lj., Rostock.
10. Veliko-vojvodstvo Mecklenburg - Strelitz s 50 št. m. in 100000 lj.; nova-Strelitz.
11. Vojvodstva Holstein, Lauenburg in Schleswig s 340 št. m. in 995000 lj.; Glückstadt, Altona, Kiel, Rendsburg, Lauenburg, Schleswig, Flensburg.
12. Svobodna mesta: a. Ljubek ali Bukovec (*Lübek*) s 6 št. m. in 55000 lj.; Ljubek z 32000 lj.; b. Brema (*Bremen*) s 3 $\frac{1}{2}$ št. m. in 98000 lj.; Brema s 66000 lj.; c. Hamburg s 6 št. m. in 230000 lj.; Hamburg s 176000 lj..

b. Srednje.

1. Saksonsko kraljestvo (*Sachsen*) z 272 št. m. in 2260000 lj. (Nemcev in kacic 50000 Lužičanov). Gl. in st.m. Draždane (*Dresden*) s 128000 lj., Lipsko, Budišinj (*Bauzen*), Kamenice (*Chemnitz*).
2. Veliko-vojvodstvo Sachsen-Weimar-Eisenach s 66 št. m. in 280000 lj.; Weimar, Jena.
3. Vojvodstvo Sachsen - Meiningen - Hildburghausen s 45 št. m. in 175000 lj.; Meiningen.
4. Vojvodstvo Sachsen-Koburg-Gotha s 36 št.m. in 164000 lj.; Koburg, Gotha.
5. Vojvodstvo Sachsen-Altenburg s 24 št. m. in 137000 lj.; Altenburg.
6. Knežija Schwarzburg-Sondershausen s 15 št. m. in 65000 lj.; Sondershausen, Arnstadt.
7. Knežija Schwarzburg-Rudolstadt s 17 št.m. in 72000 lj.; Rudolstadt.
8. Knežija Reuss-Greiz (starejše rodbine) s 7 št. m. in 42000 lj.; Greiz.
9. Knežija Reuss-Schleiz (mlajše rodbine) s 15 št. m. in 83000 lj.; Schleiz, Gera.

c. Zahodne.

1. Izborna-knežija hessenska s 173 št.m. in 739000 lj.; Kassel, Marburg, Hanau.
2. Veliko-vojvodstvo hessensko s 152 št. m. in 857000 lj.; Darmstadt, Mainz, Giessen, Worms.
3. Deželna-grofiija Hessen-Homburg s 5 št. m. in 26000 lj.; Homburg.
4. Nassausko vojvodstvo s 86 št. m. in 457000 lj.; Wiesbaden, Limburg.
5. Knežija Waldeck z 22 št. m. in 59000 lj.; Arolsen, Pyrmont.
6. Veliko-vojvodstvo Luxemburg in vojvodstvo Limburg; Luxemburg, Maastricht.
7. Svobodno mesto Frankobrod z 2 št. m. in 87000 lj.; Frankobrod s 76000 lj..

d. Južne.

1. Bavarsko kraljestvo s 1388 št. m. in $4\frac{2}{3}$ milijona lj.; Mnihov (*München*) s 148000 lj., Augsburg, Rejno (*Regensburg*), Pasov, (*Passau*), Bamberg, Würzburg, Norimberk (*Nürnberg*), Speier.
2. Württenberško kraljestvo s 354 št. m. in $1\frac{2}{3}$ milijona lj.; Stuttgart z 61000 lj., Tübingen, Ulm.
3. Badensko veliko-vojvodstvo z 278 št. m. in $1\frac{1}{3}$ milijona lj.; Karlsruhe, Freiburg v Breisgavu, Heidelberg, Mannheim, Konstanz.
4. Knežija Lichtenstein s 3 št. m. in 7200 lj.; Vaduz.

3. Švajca (ljudovlada). Poveršja 710 št. m. z $2\frac{1}{2}$ milijoni lj. (Nemcev, Francozov, Italijanov). Švajcarska zaveza (*Bund*) šteje 22 ljudovladnih deržavic, ki se kantoni imenujejo. Sedež zvezne vlade je Bern; Geneva (*Genf*), Neufchatel, Zürich, Luzern, Basel, Schaffhausen.

B. Južna Evropa.

1. Portugalsko kraljestvo ima 1729 št. m. s 4 milijoni lj. Gl. in st. mesto Lizbona z 275000 lj., Oporto, Coimbra.
2. Špansko kraljestvo ima 9198 št. m. s $16\frac{1}{2}$ milijoni lj. romanskega naroda, komaj $\frac{1}{2}$ milijona Baskov in Moriskov. Gl. in st. m. Madrid s 302000 lj.. Mesta primorska: Barcelona, Valencia, Cadiz in Corunna. Zaragossa, Cordova, Sevilla in Granada.
3. Italijanske deržave: Glavni in stolni mesti Firenze s 118000 lj. in Rim z 203000 lj..
 - a. Sardinsko kraljestvo ima 1449 št. m. s 7100000 lj.; Turin, staro st. mesto z 200000 lj., Alexandria, Genua, Milan, Cagliari.
 - b. Parmsko vojvodstvo s 113 št. m. in $\frac{1}{2}$ milijonom lj.; Parma, Piacenza.
 - c. Modensko vojvodstvo s 110 št. m. in 600000 lj.; Modena, Reggio.
 - d. Toskansko veliko-vojvodstvo s 405 št. m. in $1\frac{4}{5}$ milijona lj.; Firenze (*Florenz*), Pisa, Livorno, Siena, Lucca.
 - e. Kraljestvo neapolitansko ali obeh Sicilij z 2033 št. m. in 8700000 lj.; Neapel, Palermo, Mesina, Catania.
 - f. Cerkvena ali papeževa dežela (s 753 št. m. in 3130000 lj. po starem in s 197 št. m. in 628000 lj. po novem); Rim.
 - g. San Marino (ljudovlada) z $1\frac{1}{8}$ št. m. in 8000 lj..
 - h. Knežija Monaco s $\frac{1}{2}$ št. m. in 7700 lj.; Monaco, Mentone.
4. Gerško kraljestvo z jonijskimi otoci z 952 št. m. in 1310000 lj., Gerkov in Albancev ali Arbanasov. Gl. in st. m. Atene (*Athen*) s 60000 lj., Nauplia, Evboea, Corfu, Zante.
5. Turško cesarstvo ima 6507 št. m. neposredno podložne dežele z $10\frac{1}{2}$ milijoni lj., Slovanov (Serbov in Bulgarov), Grkov, lj., Albancev, Turkov ($1\frac{1}{2}$ milijona). . . .
Gl. in st. m. Carjigrad, Jedrene (Adrianopol), Plovdivo (Philippopol), Solun (*Thesalonich*), Sredec ali Sophia, Serajevo.
Samostojne dežele pod turško verhovno oblastjo:
 - a. Srbija (knežija) z 998 št. m. in 4 milijoni lj.. Gl. in st. mesto Beligrad z 20000 lj., Kragujevec, Kraševac.
 - b. Valahia in Moldavia z 2066 št. m. in 4 milijoni lj.. Bukreš (*Bukarest*), Jaš (*Jassy*).
6. Černogorska knežija s 70 št. m. in 125000 lj.; Cetinje.

C. Zahodna Evropa.

1. Francosko cesarstvo meri 10035 št. m. in ima 37500000 lj., Romanov, Nemcev, Baskov v 89 oddelkih.
Gl. in st. m. Paris z 1700000 lj.; Lyon, Marseille (*r. Marselj*), Bordeaux (*r. Bordó*), Toulouse (*r. Tuluz*), Nantes (*r. Nant*), Orléans, St.

Etienne, Rouen (*r. Ruan*), Havre de Grace (*r. Havr de Gras*), Strassburg, Lille, Ajaccio.

2. Belgijsko kraljestvo s 537 št. m. in 4783000 lj., Nemcev ali tako zvanih Flamcev in Francozov ali Vallonov.

Gl. in st. m. Bruselj (*Brüssel*) z 282000 lj., Antverpa, Mecheln, Gent, Bruga (*Brügge*), Ostende, Namur (*r. Namir*), Lüttich.

3. Nizozemska kraljestvo ali Holland s 641 št. m. in 3620000 lj. germanskega naroda. St. m. Haag s 83000 lj.; gl. m. Amsterdam z 264000 lj., Rotterdam, Utrecht, Gröningen, Luxemburg.

4. Veliko-britansko kraljestvo z Irijo meri 5764 št. m. in ima 29307000 lj., Angležev, Ircev, Galcev . . . Gl. in stl. m. London z 2803000 lj.. Vsa država se loči v 3 kraljestva:

a. Angleško: London; primorska mesta: Liverpool (*r. Liverpool*), Bristol (*r. Bristol*), Plymouth (*r. Pliméds*), Portsmouth (*r. Portméds*), Brighton (*r. Brajtn*), Dover (*r. Dovor*), Hull (*r. Hél*), Newcastle (*r. Njukastl*). Notranja mesta: Manchester (*r. Ménšester*), Greenwich (*r. Grinič*), Birmingham (*r. Birmingém*), Sheffield (*r. Šefild*), Leeds (*r. Lids*).

b. Škotsko: Edinburg z 209000 lj., Glasgow (*r. Glésko*), Paisly (*r. Pestl*), New-Aberdeen (*r. Nju-Eberdin*).

c. Irsko: Dublin z 252000 lj., Belfast (*r. Belfest*), Limerik, Cork (*r. Kark*).

Kteri evropski otoci so britanski in ktera mesta?

D. Severna in vzhodna Evropa.

1. Dansko kraljestvo (*Dänemark*) s 697 št. m. (razun Farroer s 24 št. m. in Izlanda s 1867 št. m.) ima 1600000 lj., Dancev. Gl. in st. m. Kodanj (*Kopenhagen*) s 155000 lj.; Odensee, Aalborg, Aarhus.

2. Švedsko in norveško kraljestvo s 13800 št. m. in 5535000 lj.; Garmani in Lapi.

a. Švedsko: Stockholm s 117000 lj., Upsala, Göteborg.

b. Norveško: Christiania s 40000 lj., Bergen, Drontheim Hammerfest.

3. Ruško cesarstvo meri 99263 št. m. in ima 65812000 lj.. Večina je Rusov, nekaj pa Poljakov, Litovcev, Čudov, Švedov, Nemcev i. d.

Gl. in st. m. Petrograd s 530000 lj..

a. Dežele baltiške: Petrograd, Kronstadt, Helsingfors, Reval in Riga.

b. Veliko-Rusko: Moskva, staro glavno in stolno mesto, s 396000 lj., Ribinsk, Jaroslav, nižnji—Novgorod, Tula, Veroneš, Novgorod veliki, Arhangelsk.

c. Malo-Rusko (Ukrajina): Kijev, Poltava, Harkov.

d. Belo-Rusko in Litva: Vilna, Vitebsk, Berdiczev.

e. Poljsko kraljestvo: Varšava s 170000 lj., Lublin, Kalš.

f. Južno-Rusko: Odesa s 110000 lj., Nikolajev, Herson in Sebastopol, Azov, Kišenev.

g. Kazansko carstvo: Kazan, Simbirsk.

h. Astrahansko carstvo: Astrahan, Orenburg, Saratov.

Poglavje III.

Druge zemljine.

A. Azijske deržave.

1. Ruska Azija meri kakih 270000 št. m. in ima kakih 8330000 lj.; loči se v
 - a. Sibirsko: Tobolsk, Irkutsk, Kjahta;
 - b. Amursko: Nikolajevsk, in c. Kavkasko: Tiflis. Kteri azijski otoci so ruski?
2. Turška Azija z 31470 št. m. in 16 milijoni lj.
 - a. Mala-Azija: Smirna, Trapezunt, Skutari;
 - b. Armenija: Erzerum;
 - c. Mezopotanija: Diarbekir, Mossul, Bagdad, Basra;
 - d. Siria in Palestina: Aleppo ali Halep, Damask, Jeruzalem s 30000 lj., Beirut;
 - e. Del Arabije (Hedžas) s sinajskim polotokom: Mekka, Medina.
3. Arabia je razdeljena med več razrodov, ki pod emiri ali šejki živé: Sana, najkрасnejše mesto v Arabiji; Aden, Mokka, Maskat.
4. Perzijsko kraljestvo (kralj se imenuje šah): Teharan, Ispahan, Širas, Tavis.
5. Beludžistan; kočevavni njegovi razrodi so pod oblastjo velikega kana v Kelatu.
6. Afghanistan ali Kabulistan: Kabul, Herat, Kandahar.
7. Sprednja-Indija (Indostan) meri 66000 št. m.; večina je angleške: Delhi, Agra, Allahabad, Hurdwar, Lukuow, Benares, Patna, Muršebad, Dakka, Kalkutta, Lahore, Hajdrabad, Madras, Seringapatnam, Bombay, Surate, Kažmir. Otok Ceylon z mestom Colombo; portugalsko mesto Goa in francosko Pondichery.
8. Zadnja-Indija je deloma angleška in francoska, deloma je pa razdeljena med ondešnje samostalne deržave: cesarstvo Birma ali Ava: Ava; kraljestvo Siam: Bankok; in cesarstvo Anam: Hué; tudi Malakka je samostalna.
9. Med vzhodno-indijskimi otoci so nizozemski: Java in Celebes, deloma Borneo, Sumatra in del Timora; portugalska je druga polovica Timora; španski so Filipini. Osrednje velikih otokov in drugi ostrovi so samostalni.
10. Kitajsko cesarstvo (China) meri črez 230000 št. m. in ima več kot 400 milijonov lj. Kitaj ali prava China, Manžursko, Mongolsko, Tübet, Turfan, Korea so razni vlastni ali služni deli velikanskega cesarstva. Gl. in št. m. Peking z več kot 2 milijonoma lj.; Nanking, Kanton, Lhassa v Tübetu, Žarkand (*Jarkand*) in Kažgar v Tartariji, Majmačin na Mongolskem.
11. Japonsko cesarstvo s 7300-8000 št. m. in 35000000 lj.: Jeddo ima več kot 2 milijona lj., Miako, Nangasaki.
12. Turan je razdeljen na štiri kanate: Buchara, Chokand, Chiva in Kundus.

B. Afriška dežela.

1. Egiptovsko podkraljestvo (*Vicekönigreich*), turška dežela. Deli se 1. na pravi Egipt z mestoma Cairo ali Kairo (300000 lj.) in Alexandria, z več kot 100000 lj. in 2. na Nubio s Senaarom in Kordofanom. Kartum.
2. Abisinsko cesarstvo ali Habeš: Gondar.
3. Tripol pod verhovno oblastjo turško. Bengasi v Barki, Murzuk v Fezzanu.
4. Tunis ima svojega vladarja (Bey), ki turškega sultana komaj po imenu pozna. Tunis.
5. Algier pod francosko oblastjo: Algier, Oran, Constantine.
6. Marokansko cesarstvo: Marokko in Fez.
7. Senegambia je razdeljena pod francosko, angleško in portugalsko oblast.
8. Sudan je v razne države razdeljen: Bambarra, Massina, Bor-gu, Bornu, Bagirmi, Wadai, Darfur.
9. Gorenja Guinea: V primorski Liberiji: so keršanski zamorci na-seljeni (ljudovlada). Sploh pa imajo tam Angleži, Hollandci in Francozi posestva.
10. Dolenja Guinea; domači državi ste Loanga in Congo; portugalski pa Angola in Benguela.
11. Kapland z mestom Kapstadt je pod angleško oblastjo.
12. Natal je angleško selišče.
13. Kaferska zemlja je pod portugalsko oblastjo: Mozambique.
14. Zemlja Suahalov je pod oblastjo arabskega imana v Maskatu Zanzibar.
15. Na otoku Madagaskar vlada rod Havso med drugimi malo omikanimi rodovi.
16. Otoki so deloma portugalski (Azori, Madejra, kapverdski otoci), deloma španski (kanarski o.), deloma angleški (sv. Helena, Amiranti, Seychelli), deloma pa francoski (Mascareni).

C. Severno-ameriške države.

1. Grönland je danski s posamnimi selišči.
2. Ruska Amerika. Novi Arhangelsk na otoku Sitki.
3. Angleška severna-Amerika, t.j. Kanada s Quebecom (r. Kve-bek), Novi-Braunschweig in nova-Škotija, New-Foundland in zemlja ob hudsonskem zalivu.
4. Zjedinjene države severno-ameriške merijo več kot 135000 št. m. in so dandanašnji zložene iz 35 samostalnih držav (ljudovlad) in iz 8 pokrajin ali territorij. Glavno mesto stoji na zvezni pokrajini Kolumbiji: Washington (r. Vašington); New-York (r. Nju-jork), Boston, Philadelphia, Baltimore, novi-Orleans; San Francisco na obrežji velikega oceana; Saint Louis (r. Senlui), Pitsburg, Cincinnati (r. Sinsinóti); otoci Gallopagos.

5. Mexiško cesarstvo meri 40300 št. m. s 8287000 lj. . Gl. in st. m. Mexiko (r. Mehjiko) z 205000 lj.; La Puebla, Vera Cruz, Guadalajara (r. xsh).
6. Srednje-ameriške deržave (ljudovlade) so: Guatamala, San Salvador, Honduras, Nikaragua, Costa Ricca.
7. Izmed zahodno-indijskih otokov so Kuba s Havanno (200000 lj.), Puerto Rico in deloma Haiti španski; Jamajka, mali-Antilje in bahamski angleški, nekteri izmed malih Antiljev so pa francoski, hollandski, danski, švedski.

D. Južno-ameriške deržave.

1. Nava Granada (ljudovlada): Bogata; Panama.
2. Venezuela (ljudovlada): Caracas.
3. Guyana je med Angleže, Francoze (Cayenne) in Hollandce razdeljena.
4. Ecuador (ljudovlada): Quito.
5. Peru (ljudovlada): Lima.
6. Bolivija (ljudovlada): La Paz á Potossi.
7. Chile (ljudovlada): Sant Jago, Valparaiso.
8. Patagonia je razdeljena med divje Indijane.
9. Argentina (zjedinjene ljudovlade ob Rio de la Plata): Buenos Ayres.
10. Uruguay {ljudovladi}; Monteviedo.
12. Paraguay {ljudovladi}; Assuncion.
13. Brazilijsko cesarstvo meri 147600 št. m. z 8000000 lj. . Gl. in st. m. Rio de Janeiro s 300000 lj.; Pernambuco in Bahia ali San Salvador.
14. Patagonia ima več divjih razrodov, med katerimi so Pešeré naj divjiši.
15. Falklandski otoci so angleški.

E. Avstralija.

Novi Holland je deloma pod angleško oblastjo; največa angleška selišča so: Novi južni-Walis z m. Sidney (r. Sidni); Viktorija z m. Melbourne (r. Melbèrn); južna-Avstralija z m. Adelaide; zapadna in severna Avstralija.

Med večimi otoci so angleški: Tasmanija in novi-Zeland; hollandsko je zahodno obrežje nove-Guinee; francoski: nova-Kaledonija, Marquesi in otoci Tahiti; španski: Mariani in Ladrone. Nekteri otoci so tudi pod oblastjo domačih knezov.

Mesta in kraji na Avstrijskem. *)

Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci
Adria = Jadra, B.	12500	Brodi, G.	23000	Feldkirch, T.	2500
Ajdovščina, P.	1900	Bruck, Št.	3000	Fiume = Reka.	
Alt-Orsava = stara Ršava.	1100	Buccari = Baker.		Franciškovce t., Č.	
Arad st. = stari Arad.		Budim = Ofen, O.	55000	Fünfkirchen = Pečuh.	
Arka, T.	2300	Budweis = Budejovice. Č.	12300	Gastein, Sz.	800
Bag = Carlopago, V. k.	2000	Carlopago = Bag.		Gjula, O.	16000
Baja, O.	19000	Cattaro = Kotor.		Gjur = Raab, O.	18000
Baker = Buccari, H.	2200	Celje, Št.	3000	Gmunden, g. A.	5600
Banjska Bistrica = Neusohl, O.	6000	Celovec, Kr.	13500	Gorica = Görz, P.	13000
Bekeš, O.	20000	Cherso = Čres.		Gradišče = Gradiska, P.	2000
Bela cerkev, V. k.	6600	Chiogga, B.	26000	Gradišče = Hradisch, M.	2700
Beligrad er. = Karlsburg.		Cirknica, K.	1400	Gran = Ostrogon.	
Beljak, Kr.	2500	Čaba, O.	28000	Hall, T.	4300
Belovar, V. k.	1800	Časlava, Č.	5400	Hallein, Sz.	4000
Belsko = Bielic, S.	8800	Černomelj = Tschernembl, K.	900	Halstadt, g. A.	1300
Belun, B.	14000	Černovice, Bk.	26000	Heb = Eger, Č.	11000
Benetke	120000	Čongrad, O.	16000	Hermannstadt = Sibirj,	
Berno, M.	59000	Čres = Cherso, P.	4000	Hrastnik, Št.	500
Biala, G.	4700	Debrecin, O.	40000	Hrudim, C.	7700
Bielic = Belsko.		Dobrovnik = Ragusa, D.	5000	Hüttenberg, Kr.	
Bitno, K.		Drogobic, G.	11000	Idrija, K.	4000
Bleiberg = Plaib.	2300	Dunaj.	552000	Iglava = Iglau, M.	18000
Bocen = Bolzano, T.	11000	Dunajsko novo mesto = Wiener Neustadt, d.A.	13000	Insbruk, T.	14300
Bohinja, G.	5500	Ebensee g. A.	900	Ipava, K.	1200
Bovec = Flitsch, P.	2700	Eger = Heb.		İsel, g. A.	6200
Braševo = Kronstadt, E.	27000	Eisnera = Železnike.		Jadra = Adria.	
Bregene, T.	3200	Eperies = Prešov.		Jaroslav, G.	8800
Brežani, G.	8000	Erdeljski Belgrad.	12000	Jeger = Erlau, O.	19000
Brixen, T.	3600	Erlau = Jeger.		Jičin, Č.	5700
Brod, V. k.	250	Essek = Osek.		" novi = novi J.	11000
				Judenburg, Št.	2700
				Jung Bunzlau =	

*) D. A. in g. A. pomeni doleno in goreno Avstrijo; B. Beneško; Bk. Bukovinsko; Č. Česko; D. Dalmatinsko; E. Erdeljsko; G. Galicijo; H. Hervatsko; K. Krajsko; Kr. Koroško; M. Moravsko; O. Ogersko; P. Primorsko; S. Slezijo; Sl. Slavonijo; Sz. Salzburško; Št. Štajersko; T. Tirolsko; V. k. Vojaško krajino.

Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci
mladi Bolesl.		Laško = Tüffer, Št.	700	Ofen = Budim	
Kamna gorica, K.		Leitmeritz = Lito-		Oglej = Aquileja, P.	1400
Kambik = Stein, K.		merica.		Olmütz = Olomuc, M.	14000
Kaniža, O.	12000	Lemberg = Le-		Opava = Trop-	
Karlovec = Karl-		vov, G.	70000	pau, S.	14000
stadt, H.	9500	Liberec = Rei-		Ormož = Frid., Št.	800
Karlovič = Kar-		chenberg, Č.	18000	Osek = Essek, Sl.	14000
lovci, V. k.	4400	Line, g. A.	28900	Ostrog = Gran, O.	9000
Karlovi - vari =		Litomerice = Leitm.		Padua, B.	56000
Karlsbad, Č.	4400	Č.	7500	Pančeva, V. k.	12700
Karlsburg = er-		Ljubljana, K.	21000	Parenca = Poreč.	
deljski Belgrd.	6000	Ljubno = Leob., Št.	2300	Pazin = Pisino, P.	3600
Karlstadt = Kar-		Loka = Lak, K.	2200	Pečuh = Fünfkir-	
lovec.		Lotmerk = Lut-		chen, O.	17000
Kaschau = Košice		tenberg, Št.	700	Pešt, O.	130000
Kečkemet, O.	40000	Lož = Laas, K.	600	Pelzenj, Č.	12300
Kerško = Gurk, K.	1200	Makov, O.	26000	Petrinja, V. k.	4700
Kirchdorf, g. A.		Mantova, B.	30000	Petrovaradin, V. k.	3700
Klatovi = Klatau, Č.	7400	Marijacej, Št.	1100	Pisek, Č.	8200
Klausenburg =		Maribor = Mar-		Plajberg = Blei-	
Kološvar, E.	2500	burg, Št.	8000	bërg, Kr.	2300
Klosterneuburg,		Marijanske topli-		St. Pölten, d. A.	6400
d. A.	4800	ce = Marienbad, Č.	600	Pola = Pulj, P.	
Kočevje = Gott-		Meran, T.	3000	Poreč = Parenca, P.	3000
schee, K.	1000	Mellika, K.	1200	Portoré = Kraljev.	
Kolomea, G.	15000	Mladi Boleslav =		Postojna, K.	1400
Kološvar = Klau-		Jung B., Č.	7800	Pottendorf, d. A.	
senburg.		Miškolec, G.	20000	Požega, Sl.	2700
Komoran, O.	12000	Mitrovica, V. k.	6300	Požun = Presburg, O.	45000
Koper = Capo d' I-		Montona, P.		Praga, Č.	143000
stria, P.	8500	Namiest, M.	2300	Premisl, G.	10000
Korneuburg, d. A.	3000	Neusohl = Banjska		Prešov = Eper., O.	10000
Košice = Kasch. O.	16400	Bistrica.		Pribram, Č.	
Kotor = Cattaro, D.	2000	Neusatz = novi-Sad.		Prossnitz = Pro-	
Krakov, G.	41000	Novi - Jičin, M.	8000	stajov, M.	8000
Kraljevica, H.	1300	„ Sad, O.	10000	Pluj = Pettau, Št.	2000
Kraljični grad., Č.	5000	„ Sandec = Sonč.		Rab = Gjur.	
Kranj, K.	2100	Nitra = Neutra, O.	9500	Radavec, Bk.	4500
Kremenica, O.	5000	Novo - mesto, K.	2000	Radgona, Št.	2900
Krems, d. A.	6000	„ „ du-		Radolice = Rad-	
Kronstadt = Bra-		najsko d. A.		mansdorf, K.	1500
ševo.		Oedenburg = Šo-		Ragusa = Dobrov-	
Kropa, K.	1230	pron.		nik.	

Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci	Imena mest in krajev.	Prebivavci
Reichenberg = Liberec.		Stein = Kamnik, Sternberg, M.	12000	Treviso, B. Trident, T.	22000 14000
Reka = Fiume, H.	15000	St. Paul, Kr. st. Kri (4500'), Kr.	600	Troppau = Opava, Tyrnau = Ternova, Udine = Videm.	
Rešov, G.	6570	Stockerau, d. A.	1900	Udvarhely, E.	4000
Ribnica = Reifn., K.	500	Stolni Belgrad = Stuhlweissenburg, O.	24000	Varaždin, H.	9000
Ried, g. A.	3500	Strij, G.	9200	Vasarhely, E.	11000
Riva, T.	5200	Sučava, Bk.	6000	Veliki Bečkerek, 0. „ Varadin, O.	17000 23000
Rogatec = Rohitsch, Št.	500	Satmar Nemeti, O.	14000	Verona, B.	59000
Roveredo, T.	8800	Ščavnica = Schemnitz, O.	14500	Vesprim, O.	11000
Rovigo, B.	10000	Šent Vid, Kr.		Vicenza, B.	34000
Rovinj = Rovigno, P.	12000	Šibenik, D.	7800	Videm = Udine, B.	26000
Salzburg, S.	17300	Šopron = Ödenburg, O.	19000	Velička, G.	4500
Sambor, G.	10000	Tabor, Č.	5200	Vinkovce, V. k.	2400
Satz = Žatec. Schässburg, E.	8000	Tarnopol, G.	18000	Vukovar, Sl.	5400
Schemnitz = Ščavnica.		Tarnov, G.	8500	Warnsdorf, Č.	6000
Segedin, O.	40000	Temenice = Tolmezzo, B.	2150	Weisskirchen = Bela cerkev.	6000
Semlin = Zemun.		Temišvar, O.	22500	Wels, g. A.	6000
Senj V. k.	5600	Ternava = Tyrnau, O.	9000	Wiener Neust. = dunajsko n. m.	
Sereth, Bk.	4500	Terst, P.	66000	Wolfsberg = Vošperg, Kr.	1600
Sibinj, E.	18000	Teržić, K.	2000	Zader = Zara, D.	7000
Sisek, H.		„ = Monfalc., P.	1500	Zagorje, K.	
Sniatin, G.	11000	Tešín, S.	8000	Zagreb = Agram,	16700
Sohotica = Theresiopel.	53000	Theresiopel = Sohotica, O.		Zemun = Semlin, V.k.	9800
Solnok, O.	14000	Tolmezzo = Temenice.		Zeng = Senj, Vk.	5600
Sombor, O.	22000	Toplice, K. H. Č.		Znojmo = Znajm M.	18700
Sonč, G.	7100	Tomin = Tolm., P.	690	Žatec = Satz, Č.	7700
Spalato = Splet, D.	11000			Železniki = Eisen, K.	1300
Stanislavov, G.	13000				
Stari Arad, O.	27000				
Stare Ršave, V.k.	1100				
Steier, g.A.	10000				

Evropejska mesta. *)

Imena mest.	Prebivavej	Imena mest.	Prebivavej	Imena mest.	Prebivavej
Aachea, Pr.	60000	Cadix, Šp.	72000	Granada, Šp.	63700
Aberdeen-N. A. A.	74000	Cagliari, I.	3100	Greenwich, A.	30000
Ajacio, F.	12000	Čarjig. = Konstant.	900000	Greifswald, Pr.	40000
Alexandria, I.	56000	Christiania, Sk.	40000	Greiz, N.	10000
Altenburg, N.	17200	Coimbra, P.	16000	Gröningen, H.	37000
Altona, N.	46000	Cordova, Šp.	38000	Haag, H.	83000
Amsterdam, H.	264000	Cork, A.	79000	Hamburg, N.	176000
Ankona, I.	46000	Corunna Šp.	27400	Hammerfest, Sk.	1100
Arhangelsk, R.	22000	Darmstadt, N.	32400	Hanover, N.	71600
Antwerpen, B.	115000	Detmold, N.	6000	Hanau, N.	16600
Arolsen, N.	3000	Desava, N.	15600	Harkov, R.	32000
Astrahan, R.	50000	Devin, Pr.	86000	Haver de Grace, F.	74000
Atene, G.	60000	Draždane, N.	128000	Heidelberg, N.	17500
Augsburg, N.	45600	Dover, A.	22000	Helsingfors, R.	16000
Baden, N.	8500	Drontheim, N.	16000	Herson, R.	36000
Ballenstadt, N.	4500	Dublin, A.	250000	Hildburghausen, N.	4200
Bamberg, N.	23600	Duesseldorf, Pr.	42000	Hildesheim, N.	17300
Barcelona, Šp.	179000	Edinburg, A.	200000	Homburg, N.	7000
Basel, Š.	38000	Eisenach, N.	11600	Hull, A.	99000
Belfast, A.	120000	St. Etienne, F.	96000	Jaš, T.	80000
Belgrad, Ts.	20000	Eubea, G.	10000	Jaroslav, R.	27000
Bergen, N.	26000	Firenze, I.	118000	Jedrene, T.	150000
Berlin, Pr.	610000	Flensburg, N.	20000	Jena, N.	7000
Bern, Š.	29600	Frankfurt na M. N.	79000	Kališ, R.	12000
Bernburg, N.	11000	„ na O. Pr.	37000	Kamenice, N.	45600
Birmingham, A.	296000	Freiburg v Brsg. N.	22000	Karlsruhe, N.	30300
Bologna, I.	110000	Fulda, N.	10000	Kassel, N.	39000
Brescia, I.	40000	Gdansko, Pr.	83000	Catania, I.	70000
Brigthon, A.	78000	Geneva, Š.	41700	Kazan, R.	58000
Bristol, A.	154000	Gent, B.	120000	Kiel, N.	17500
Bordeaux, F.	163000	Genua, J.	128000	Kijev, R.	60000
Braunschweig, N.	42800	Gera, N.	14300	Kišenev, R.	86000
Brema, N.	67000	Glasgow, A.	395000	Koburg, N.	10700
Bruga, B.	51000	Giesen, N.	10000	Kodanj, D.	155000
Bruessel, B.	282000	Glückstadt, N.	6000	Kolonja, Pr.	120000
Budišin, N.	113000	Gotha, N.	16700	Korfu, G.	20000
Bukreš, T.	100000	Götamburg, Sk.	39000	Köthen, N.	10600
Bueckeburg, N.	42000	Göttingen, N.	12500	Kraljevec, Pr.	95000

*) A. pomeni Angleško; B. Belgijsko; D. Dansko; F. Francosko; G. Gerško; H. Hollandsko; I. Italijsko; N. Nemško; P. Portugalsko; Pr. Prusko; R. Rusko; Sk. Skandinavsko; Š. Švajcško; Šp. Špansko; T. Turško; Ts. Serbsko.

Imena mest.	Prebivavei	Imena mest.	Prebivavei	Imena mest.	Prebivavei
Konstanc, N.	8500	Navplia, G.	13000	Schleswig, N.	12000
Kronstadt, R.	38000	Neapel, I.	447000	Sebastopol, R.	40000
Leeds, A.	207000	Neufchatel, Š.	10400	Serajevo, T.	60000
Lauenburg, N.	1100	Neu-Castle, A.	109000	Sevilla, Šp.	112000
Lemgo, N.	5100	Nizza, F.	37000	Sheffield, A.	185000
Lille, F.	132000	Nižnji Novgor. R.	31000	Siena, I.	22000
Limburg, N.	2700	Veliki Novgorod, R.	17000	Sigmaringen, N.	2700
Lipsko, N.	78500	Norimberk, N.	63000	Simbirsk, R.	60000
Lisbona, P.	275000	Nova-Strelica, N.	7400	Skrivina, N.	23000
Liverpool, A.	444000	Odesa, R.	107000	Solun, T.	70000
Livorno, I.	96000	Oldenburg, N.	11700	Sondershausen, N.	6000
Ljubek, N.	55000	Oporto, P.	80000	Speier, N.	12800
London, A.	2 ⁴ / ₅ m.	Orenburg, R.	21000	Sredec T.	50000
Limerik, A.	45000	Orleans, F.	51000	Stetin, Pr.	64000
Lublin, R.	17000	Ostende, B.	17000	Stockholm, Sk.	117000
Lucern, Š.	11600	Paisly, A.	60000	Strassburg, F.	81000
Lucca, I.	65000	Palermo, I.	200000	Stuttgart, N.	9300
Luxemburg, N.	12000	Paris, F.	1 ⁴ / ₅ m.	Vaduz, N.	1000
Lüneburg, N.	14500	Parma, I.	47500	Varšava, R.	170000
Lüttich, B.	98000	Pasov, N.	13400	Valencia, Šp.	106000
Lyon, F.	320000	Pavia, I.	30500	Vilna, R.	56000
Madrid, Šp.	302000	Petrograd, R.	550000	Voronez, R.	44000
Malaga, Šp.	93000	Piacenza	39500	Vratislav, Pr.	146000
Mainz, N.	41000	Pisa	51000	Weimar, N.	14000
Manchester, A.	338000	Plovdivo, T.	90000	Wiesbaden, N.	21000
Manheim, M.	30500	Plymouth, A.	65000	Wolfenbüttel, N.	9000
Marburg, N.	7700	Portsmouth, A.	95000	Worms, N.	11400
Marseille, F.	261000	Poznanj, Pr.	51000	Würzburg, N.	36000
Mastricht, H.	28000	Pyrmont, N.	1500	Toulouse, F.	114000
Meheln, B.	34000	Ravena, I.	57000	Trier, Pr.	21000
Meiningen, N.	7000	Reggio, I.	50000	Tula, R.	40000
Messina, I.	103000	Rezano, N.	28000	Turin, I.	205000
Milano, I.	178000	Reval, R.	28000	Tübingen, N.	8700
Minsk, R.	25000	Riga, R.	72000	Ulm, N.	22700
Mišnja, N.	10000	Rim, I.	202000	Upsala, Sk.	8800
Mnihov, N.	148000	Rostock, N.	26000	Utrecht H.	56000
Modena, I.	55000	Rotterdam, H.	112000	Zante, G.	14000
Monaster, Pr.	27000	Rouen, F.	104000	Zaragoza, Šp.	59000
Monaco, I.	1300	Rudolstadt, N.	6000	Zerbste-Serbišće, N.	10500
Moskva, R.	386000	Saratov, R.	47000	Zürich, Š.	20400
Namür, B.	26000	Schaffhausen, Š.	17000	Zug, Š.	3500
Nantes, F.	114000	Schleiz, N.	6000	Zvornik, T.	12000

Najveća mesta po drugih zemljinah. *)

Imena mest.	Prebivavei	Imena mest.	Prebivavei	Imena mest.	Prebivavei
Adelaide, Av.	35000	Hurdwar,	600000	Nov-Orleans, Am.	171000
Aden, A.	40000	Hydrabad,	200000	Oron, Af.	30000
Agra, A.	160000	Irkutsk,	25000	Panama, Am.	8000
Aleppo, A.	100000	Ispahan,	180000	Patna, A.	350000
Alexandria, Af.	100000	Jeddo,	2000000	Peking, A.	2000000
Algier, Af.	100000	Jeruzalem,	30000	Pernambucco, Am.	80000
Allahabad, A.	200000	Kabul,	80000	Philadelphia, Am.	578000
Asuncion, Am.	25000	Kalkutta,	1000000	Pittsburg, Am.	60000
Ava, A.	50000	Kandahar,	50000	Pondichery, A.	97000
Bagdad, A.	40000	Kanton,	100000	Porto-rico,	30000
Bahia, Am.	150000	Kapstadt, Af.	25000	Potosi,	12000
Baltimore, Am.	216000	Kartum, Af.	30000	Puebla s La-	
Bankok, A.	40000	Kašmir, A.	60000	Quebec,	51000
Beiruth, A.	12000	Kelat, A.	20000	Quito,	76000
Bengasi, Af.	10000	La - Hav. s Havan.		Rio de Janeir.	300000
Benares, A.	600000	Lahore, A.	100000	St. Louis,	166000
Bogota Am.	50000	La Puebla, Am.	85000	S. Francisco,	66000
Bombay, A.	250000	Lhassa, A.	80000	Sana, A.	40000
Boston, Am.	180000	Lima, Am.	110000	Salvador s Bah.	
Buhara, A.	150000	Luknow, A.	300000	Sant Jago, Am.	100000
Buenos Ayros, Am.	122000	Madras, A.	500000	Sidney, Av.	70000
Cairo, Af.	300000	Marokko, Af.	90000	Skutari,	80000
Caracas, Am.	50000	Maskat, A.	60000	Surata,	160000
Cayenne, Am,	4000	Medina, A.	20000	Smirna,	450000
Chokand, A.	60000	Mekka, A.	50000	Širas,	50000
Cincinnati, Am.	162000	Melbourne, Av.	125000	Tavris,	160000
Colombo, A.	70000	Mexiko, Am.	205000	Teheran,	80000
Constantine Af.	30000	Mieko, A.	600000	Timbuktu, Af.	13000
Dakka,	200000	Mokka, A.	20000	Tobolsk, A.	20000
Damask,	120000	Monteviedo; Am.	45000	Trapezunt, A.	40000
Delhi,	300000	Mosul, A.	30000	Tripol, Af.	25000
Diarbekir,	40000	Mozambique, Af.	8000	Tunis, Af.	100000
Fez, Af.	100000	Muršedabad, A.	170000	Valparaiso,	70000
Goa, A.	20000	Murzuk, Af.	10000	Vera Cruz,	8000
Gondar, Af.	10000	Nangasaki, A.	70000	Washington,	61000
Guadalaxara,	90000	Nanking, A.	1000000	Zanzibar, Af.	60000
Guatemala, } Am.	60000	New-York, Am.	820000	Žarkand, A.	200000
Havana,	200000	Nikolajevsk, A.	1500		
Herat, A.	100000	Novi-Arhangelsk	12000		

*) A. pomeni Azijo; Af. Afriko; Am. Ameriko; Av. Avstralijo.

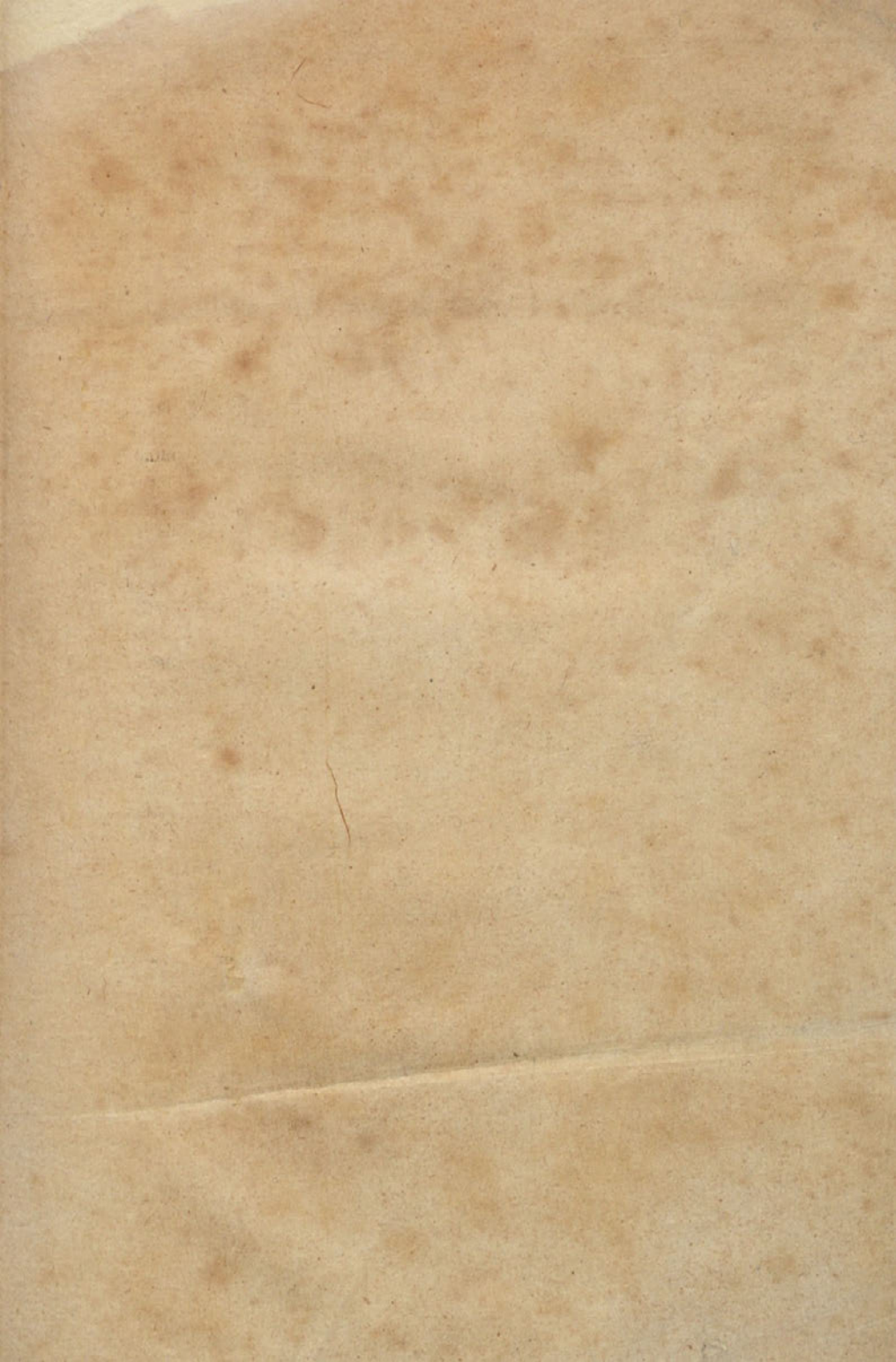
Kazalo.

	<i>Stran.</i>
Oddelek I. Nekatere začetne vednosti iz svetopisa ali kozmografije.	
<i>Poglavje I.</i> Nebna tela sploh	1
" <i>II.</i> Nekatera nebna tela posebej	4
Oddelek II. Začetne vednosti iz zemljepisa sploh.	
<i>Poglavje I.</i> Kaj je zemljepis	10
" <i>II.</i> Splošne začetne vednosti o prirodnem zemljepisu	11
" <i>III.</i> Suha zemlja v dotiki z morjem	13
Oddelek III. Zemlja pa morje in njuni deli.	
<i>Poglavje I.</i> Terdnina pa morje po velikosti in razširu po polutah	15
" <i>II.</i> Deli suhe zemlje in morja	16
" <i>III.</i> Obraz in razdelitev zemljin	17
" <i>IV.</i> Velika mora in njih deli	24
" <i>V.</i> Otoki v velikih morjih	27
" <i>VI.</i> Najznamenitniši prelivi in najznamenitiša medmorja	32
Oddelek IV. Poveršina zemlje.	
<i>Poglavje I.</i> Vvodni pojemi	33
" <i>II.</i> Kako so na suhi zemlji razdeljene vode, gore, planote in nižave	38
A. Kaka je poveršina suhe zemlje sploh	—
B. Poveršina posameznih zemljin	—
" <i>III.</i>	57
Oddelek V. <i>Poglavje I.</i> Najznamenitnejše prirodnine na zemlji	58
<i>Poglavje II.</i> Človek	59
Oddelek VI. Deržavni zemljepis.	
<i>Poglavje I.</i> Vvodni pojemi	60
" <i>II.</i> Evropa sploh	62
Deržave evropejske	63
" <i>III.</i> Druge zemljine	96

P o p r a v k i.

Na str.	6	v	16. versti	od	zgoraj	beri:	zvezda	namesto	zvezda
" "	10	"	8.	"	"	"	: protinožci	"	protinožci
" "	10	"	12.	"	"	spodaj	: prirodine	"	prinodine
" "	11	"	22.	"	"	"	: Podnebje	"	Ponebje
" "	14	"	18.	"	"	"	: razprostira	"	ražprostira
" "	22	"	12.	"	"	"	: sorodnih	"	sarodnih
" "	36	"	18.	"	"	"	: kope	"	koppe
" "	37	"	12.	"	"	"	bi bilo bolje	podolžnice	kot podolnice
" "	38	"	18.	"	"	zgoraj	beri:	zemlja	namesto žemlja
" "	43	"	15.	"	"	"	: Bocchetta	"	Bacchetta
" "	49	"	14.	"	"	spodaj	: Libanon	"	Libanom
" "	52	"	23.	"	"	"	: atlaskih	"	atlantskih
" "	53	"	12.	"	"	"	: Med erijskim in ontarijskim j.		
" "	60	"	1.	"	"	"	: tergovstvom. nam. tergovstvom.		
" "	62	"	6.	"	"	zgoraj	: stebelnih	nam.	siebelnih
" "	64	"	10.	"	"	"	: gorenje	"	gorenji
" "	64	"	15.	"	"	spodaj	: padskega	"	badskega
" "	64	"	14.	"	"	"	: 9, 36	"	29, 26
" "	80	"	5.	"	"	zgoraj	: višavje	"	višajve
" "	80	v	14.	"	"	spodaj	: Pelzenj	"	Polzenj
" "	82	"	8.	"	"	zgoraj	: ob	"	od

Manj važne tiskarne pogrške naj blagoveljno vsak sam popravi.

91
JESENKO J.
ZemljePisna
Go Dom

70044573

COBISS c